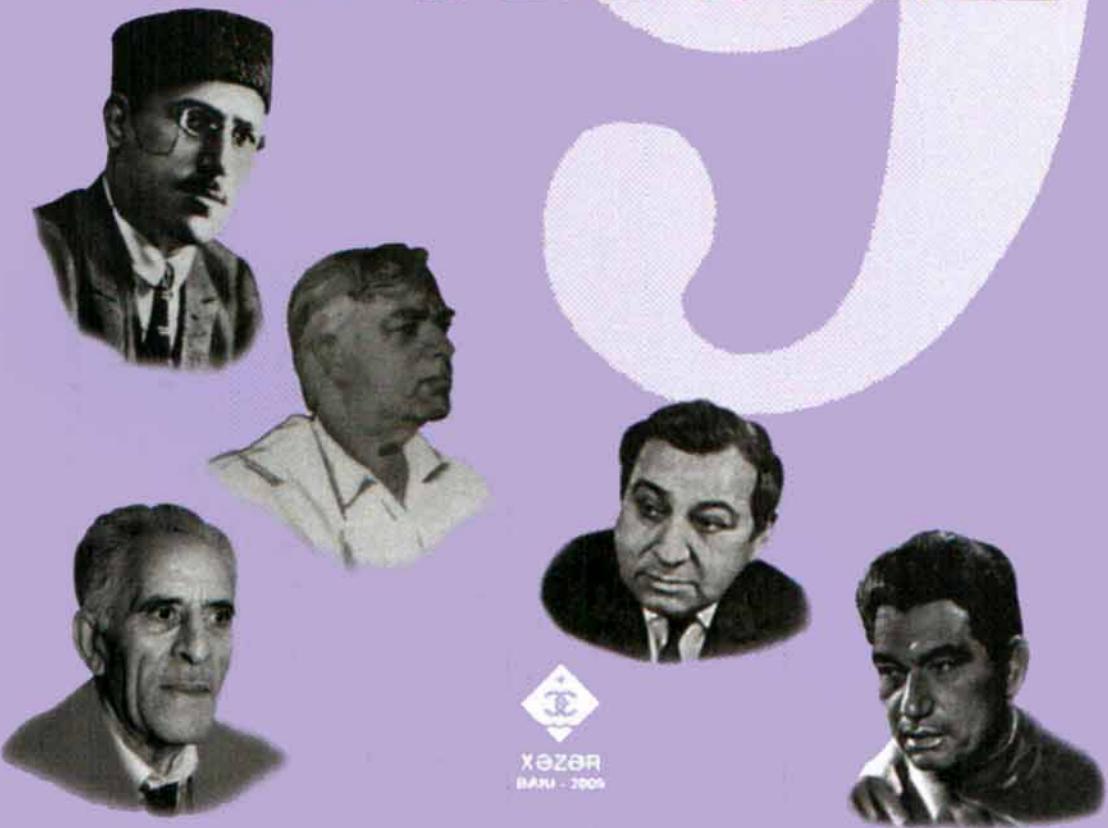

BILAL HƏSƏNLİ
NƏCƏF NƏCƏFOV

ƏDƏBIYYAT

XƏZƏR
BAKU - 2005

**Bilal Həsənli
Nəcəf Nəcəfov**

ƏDƏBİYYAT

*Ümumtəhsil məktəblərinin
9-cu sinfi üçün dərslik*

*Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin
21.06.2004-cü il tarixli 556 nömrəli
əmri ilə təsdiq edilmişdir*

**Xəzər
nəşriyyatı
2009**

Elmi redaktoru:

*filologiya elmləri doktoru,
professor Pənah Xəlilov.*

Rəyçilər:

*Azərbaycan Pedaqoji Universitetinin
dosenti, pedaqoji elmlər namizədi
Soltan Hüseynoğlu,
Azərbaycan Müəllimlər İnstитutunun
dosenti, filologiya elmləri namizədi
Baba Maqsudoğlu,
Bakı şəhərindəki 7 №-li məktəbin
ədəbiyyat müəllimi Sevil Bağırova.*

– *Müstəqil iş üçün;*

– *Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar;*

– *Suallara cavab hazırlayın;*

– *Tapşırıqlar;*

– *Sinifdən xaric oxu üçün;*

– *Əsərin təhlilinə hazırlanın.*

Dərslik hazırlanarkən Nizami rayonundakı 220 №-li məktəbin müəllimi **Almas Əsgərov**anın metodik tövsiyələri nəzərə alınmışdır.

Bilal Həsənli, Nəcəf Nəcəfov.

Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün dərslik.
Bakı: "Xəzər" nəşriyyatı, 2009.- 240 s.

ISBN 9952-414-07-3

© "Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi", 2009
© "Xəzər" nəşriyyatı, 2009

GİRİŞ

Həyati obrazlı şəkildə əks etdirən bədii ədəbiyyatın mərkəzində insan, onun həyati, taleyi durur. Bədii ədəbiyyat **həyat həqiqətləri** ilə sıx bağlıdır. Yaziçi bədii əsərdə canlı insan surətləri yaradır, real həyatın səciyyəvi mənzərələrini əks etdirir.

Həyat həqiqətlərini dolğun şəkildə əks etdirmək üçün sənətkar hadisəleri, insanları diqqətə müşahidə edir, öyrənir. Bu öyrənmə yazıçıya təsvir edəcəyi həyat hadisəsini, onun mahiyyətini, obrazlarının səciyyəsini doğru-dürüst bilmək üçün lazımdır.

Həyat həqiqətləri bədii əsərdə fotoqraf dəqiqliyi ilə, olduğu kimi verilmir. Yazıçı qarşıya qoyduğu məqsəddən asılı olaraq müəyyən məsələləri daha da qabardır, ön plana çəkir, həyatdakı ən səciyyəvi cəhətləri əks etdirir.

Əsərdə sənətkarın təsvir olunanlara münasibəti də öz ifadəsini tapır. Belə ki, hadisənin, qəhrəmanın hərəkətlərinin, taleyinin yazıçıda doğruduğu düşüncələr, həyəcan, sevinc, kədər, heyret və s. hiss və duygular da əsərdə əks olunur.

Mirzə İbrahimovun "Gələcək gün" romanını yazmağa sövq edən səbəblər, əsəri yazmaq üçün həyat materialını necə toplaması, təsvir olunan həyat həqiqətlərinə münasibəti barədə dedikləri bu baxımdan səciyyəvidir:

"Mən bu əsərin məzmununu, surətlərini illərlə ürəyimdə gəzdirmişəm. Orada əks olunan hadisələr, insanlar və mövzu uzun müddət aramsız məni düşündürmiş, sinəmdə hərərətli hissler, həyəcanlar, iztirablar oyatmışdır. O ölkələr və o xalqlar ki onların həyati bu romana mövzu olmuşdur, əsəri yazdığım dövrə bir günüm olmayıb ki, onları düşünməyim, onlar barədə ürəyimdə min bir yaniqli, məhəbbətli duyğular oyanmasın.

Əsəri mənə yazdırın da lap uşaqlıqda Cənubi Azərbaycanda görüyüm ağır həyat olmuşdur...Xalqın, xüsusən yoxsul kəndlilərin, zəhmətkeş şəhər əhalisinin hakim təbəqələrdən çəkdiyi zülm, əzab-əziyyət, ehtiyac, acliq olmuşdur".

Yaziçi həyati, insanları yalnız olduğu kimi deyil, özünün arzu etdiyi, görmək istədiyi kimi də təsvir edir. O, əsərdə "həyat həqiqəti necədir" sualından başqa, "həyat həqiqəti necə olmalıdır" sualına da cavab verir.

Həyat həqiqətləri əsərdə ilk növbədə insan obrazları vasitəsilə ifadə edilir. Əsərdə təsvir edilən insan obrazı, onun həyat tərzi, xarakteri, davranışları, başqalarına münasibəti oxucuda qəhrəman haqqında dolğun təsəvvür yaradır.

Müəyyən qrup insanlara xas olan xüsusiyyətlər, onların davranışları, hərəkətləri, danışiq tərzi, əxlaqi əsərdə bir fərdin simasında **ümumiləşdirilmiş şəkildə əks etdirilir**. Müəyyən bir qəhrəmanın obrazını yarat-

maq üçün ona oxşar xeyli insan üzərində müşahidələr aparmaq, onları öyrənmək, ümumiləşdirmək lazımlıdır. Belə bir ümumiləşdirmə əsl sənətkar üçün zəruri şərtdir.

Bununla yanaşı, sənətkar əsərin qəhrəmanını **fərdiləşdirməyi**, onun başqalarından fərqli cəhətlərini əks etdirməyi də bacarmalıdır. Bədii əsərin qəhrəmanı fərdi cizgiləri ilə verilməsə, quru və sxematik çəkar, təsvir edilən hadisə inandırıcı alınmaz. Məsələn, S.Rəhimovun "Minnətsiz çörək" hekayəsində Mirzə Valeh elmlı, bilikli insanların ümumiləşmiş obrazıdır. Eyni zamanda o, bir insan kimi fərdi xüsusiyyətlərə malikdir, minnətsiz yaşamaq üçün ölümə də hazırlıdır, ləyaqətini qoruyur, heç kəsə əyilmir.

"Gələcək gün" romanından gətirilən aşağıdakı nümunə bədii əsərdə həyat həqiqətinin əks etdirilməsi, fərdiləşdirmə və ümumiləşdirmənin mahiyyətini başa düşmək baxımından əhəmiyyətlidir.

"Kütłənin içindən başqa bir səs eşidildi:

– Ay camaat, ay camaat, bir yol verin!

Bu səsdə bir həyəcan, bir inilti və qəzəb vardi.

Kəndlilər bir-birini sıxışdıraraq, aralığı açıb onu qabağa buraxdilar. Fridun Musa kişinin üsyankar bir sıfətlə Hikmət İsfahaninin qabağında durduğunu gördü. O, öz üç uşağını sağ tərəfinə, Həsənalının altı yetimini də sol tərəfinə düzmişdi. O, Hikmət İsfahaninin qarşısında ikiqat əyilərək:

– Ağa, dədəm sənə qurban,— dedi,— bu tifillərə bax, bize yazığın gəlsin. Bax, görürsən ki, boğazları çöpdən nazik, qarınları tuluq kimi şışib. Niyə? Ac qalmaqdan, çırkli su içməkdən! Əyinlərini də ki Allaha şükür, görürsən, çıl-çılpinqədir. Bize yazığın gəlsin, ağa! Hamımız bu gündəyik.

Mübaşir Məmməd yenə əyilib Hikmət İsfahaninin qulağına nə isə piçildadı. Hikmət İsfahani Musa kişinin üstünə qışqırdı:

– Heç utanmirsən, kişi! Üç ildir su pulunu vermirsen, bir söz demirəm. Bu da yaxşılığın əvəzidir?

Musa kişi yalvardı:

– Ağa, dədəm sənə qurban, hər il verirəm, qurtarmaq bilmir. Mən verdikcə, o artır.

– Birdəfəlik ver, müamilesi üstünə gəlməsin!

– Neyləyək, ağa, verərəm. Sən bu il bize rəhm elə, bu tifillərin boğazını kəsmə, biz də borcundan çıxarıq. Allah kərimdir".

Göründüyü kimi, yazılıçı Hikmət İsfahaninin, Musa kişinin obrazını fərdi cizgiləri ilə ustalıqla yaradaraq, oxucunu bu əhvalatın, həqiqətən, baş verdiyinə, həyatda belə insanların mövcud olmasına inandırır. Eyni zamanda, sənətkar dərin ümumiləşdirmə apararaq, hakim təbəqənin

azığınlaşması, var-dövlət hərisiyi, zülm altında əzilən, alçaldılan kəndlilərin dözülməz güzərəni, hüquqsuzluğunu haqqında dolğun təsəvvür yarada bilmışdır.

Müasir dövrde yaranan bədii ədəbiyyat xalqımızın yaratdığı şifahi söz sənəti və əvvəlki dövrlərin ədəbiyyatı ilə sıx əlaqəlidir. Müasir sənətkarlar ilk növbədə şifahi xalq ədəbiyyatını, Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Molla Pənah Vəqif, Mirzə Fətəli Axundzadə, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Səməd Vurğun, Rəsul Rza kimi böyük sənətkarların bədii irsini dərindən öyrənir, onların yaradıcılığından bəhrələnir, yeni, müasir sənət əsərləri yaradırlar.

Bütün bunlarla sənətkar nəticə etibarilə **bir məqsədə** xidmət edir: bədii ədəbiyyatda həyat həqiqətləri, insan talelərini təsvir etməkə **oxucunun hiss və duyğularına təsir etmək**, onu düşündürmək, həyat təcrübəsinə **zənginləşdirmək, tərbiyə etmək**.

İnsan şəxsiyyətini formalasdırmaq, ona müsbət keyfiyyətlər aşılamaq üçün söz sənəti, onun şifahi və yazılı qolları böyük imkanlara malikdir.

Yüksek sənətkarlıqla yazılmış sənət əsərləri oxucu qəlbinə nüfuz edir, onun həyat yolunu işıqlandırır, həyatda xeyirlə şərin mübarizəsi haqqında təsəvvürlərini genişləndirir, fəal həyat mövqeyi, vətəndaşlıq keyfiyyətləri aşılıyır.

Suallara cavab hazırlayın

1. Bədii ədəbiyyat hayatı, insanı necə əks etdirir?
2. Həyat həqiqəti əsərdə necə əks olunur?
3. Bədii əsərdə fərdiləşdirmə dedikdə nə başa düşürsünüz?
4. Sənətkar əsərdə ümumiləşdirməyə necə nail olur?
5. Müasir ədəbiyyatın əvvəlki dövrlərin ədəbiyyatı ilə əlaqəsi özünü necə bürüzə verir?
6. Bədii ədəbiyyatda həyatın, insanın təsviri nəyə xidmət edir? Fikrinizi nümunələrlə əsaslandırın.

Tapşırıqlar

1. Oxuduğunuz bədii əsərlərdə həyat həqiqətlərinin əks olunmasına dair nümunələr seçib dəftərinizə yazın.
2. Bədii əsərdə qəhrəmanın fərdiləşdirilməsi və ümumiləşdirilməsinə dair faktlar seçib dəftərinizə yazın.
3. Mətnin məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

XX ƏSR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDAN

CƏFƏR CABBARLI (1899–1934)

Cəfər Cabbarlı bütün həyatını xalqının tərəqqisinə, inkişafına sərf etmiş qüdrətli dramaturqdur. O, dram əsərləri ilə yeni ədəbi məktəb yaratmışdır. C.Cabbarlı lirik, satirik şeirlər, mənali hekayələr, maraqlı ssenarilər, gözəl tərcümələr müəllifi kimi məşhurdur.

Cəfər Cabbarlı Bakının Xızı kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini molla yanında alan Cəfər sonra Bakıda rus-tatar məktəbinə daxil olub. O, politexnik məktəbində və Azərbaycan Dövlət Universitetinin şərq fakültəsində təhsil almışdır.

Cəfər kiçik yaşlarından bədii ədəbiyyata güclü həvəsi ilə seçiliyi. **16 yaşında yazdığı "Bahar" adlı ilk şeiri "Məktəb" jurnalında çap olunmuşdur.** O, həmin dövrdən etibarən lirik, satirik şeirlər, hekayələr yazmağa başlamışdır.

İlk gənclik illərindən Cəfər həyati müşahidə edir, cəmiyyətdə baş verən hadisələri diqqətlə izləyir, ətrafdakı haqsızlıqlara laqeyd qala bilmirdi. Bir gün yaşadığı məhəllədə bir dəstə adamın şəhər idarəsinə vergi verə bilməyən yoxsulların komasını söküdüyüni ürəkağrısı ilə seyr edənlər arasında Cəfər də var idi. Qadın və uşaqların ağlaşması, ağsaqqal və qarılارın yalvarışı, koma sahiblərinin xahişi daşürəkli şəhər idarəsinin işçilərinə təsir etmirdi. Bir neçə gündən sonra "**Baba-yi-Əmir**" jurnalında Cəfərin "**Üstünə**" şeiri dərc olundu:

Qlasnilar¹, bütün hacı, hamısı hala bixəbər,
Alır pulu, gedir yatır, nə inqilab, nə dərdəsər!
Uçur fəqirlərin evi, qalır əyalı dərbədər.
Bu pis zamanda pul da yox, Dum² əhli həp gün, hər səhər
Qapıb külüngünü gəlir uçuq komanın üstünə.

"Qürub çağrı bir yetim", **"Boranlı qış gecəsi"** şeirlərində də şair insan taleyinə laqeyd olanları qəzəblə ittiham edir.

C.Cabbarlinin təmiz, saf məhəbbətə həsr olunmuş şeirləri öz poetik təravəti ilə seçilir. Bu şeirlərdə lirik qəhrəmanın qəlbində

¹ Qlasnilar—idarə işçiləri.

² Dum—şəhər idarəsi.

yaranan ilk sevgi duyguları, səmimi, munis hisslerdən söz açılır:

Bir mən idim, bir sən idin, bir də yamaclar,
Meşə yolu, yarpaq dolu yaşıl ağaclar,
Onda ki ağ umuzlara töküldü saçlar,
Əsdi yarpaq, coşdu irmaq, güllər oynadı,
Qəlbimdəki kaman kimi tellər oynadı.

Sənətkarın yaradıcılığında Azərbaycanın istiqqlalı, müstəqilliyyinə həsr olunmuş əsərlər mühüm yer tutur. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yazdığı “Azərbaycan bayraqına” şeirində şair üç boyalı, üç mənalı bayraqdan iftixarla söz açırdı.

Öz xalqını azad, müstəqil görmək arzusu ilə yaşayan sənətkarı cənublu qardaş və bacılarımızın taleyi daim düşündürür, narahat edirdi. O, bu mövzuda “Araz çayı” adlı mənzum faciə yazmışdır. Əsərin əlyazması itmiş, bu vaxtadək tapılmamışdır.

C.Cabbarlıının hekayələri onun yaradıcılığının parlaq səhifələrində birini təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, həmin əsərləri həyat hekayələri də adlandırırlar. Yaradıcılığının ilk illərində yazdığı “Aslan və Fərhad”, “Mənsur və Sitarə” hekayələrində pul, vardövlət hərisliyi təqnid olunur.

Ədibin “Firuzə”, “Gülzar”, “Dilarə” hekayələrində qadın taleyi, qadın azadlığı problemi təsirli, səmimi bir dillə qələmə alınmışdır.

C.Cabbarlıının ilk pyesləri “Vəfali Səriyyə” və “Solğun çıçəklər” əsərləridir. Ədibin “Aydın”, “Almaz”, “Sevil”, “Od gəlini”, “Oqtay Eloğlu” və başqa pyesləri cəmiyyəti düşündürən mühüm problemlərə həsr olunmuşdur.

C.Cabbarlıının əsərlərinin səhnə taleyi uğurlu olmuşdur. Dramaturqun pyesləri üzrə teatr tamaşaları ədəbi hadisəyə çevrilmiş, böyük əks-səda doğurmusdur.

C.Cabbarlıının bütün yaradıcılığı üçün zəhmətə, qurub-yaratmağa, insanı, həyatı dərk etməyə, yenilik uğrunda fəal mübarizə aparmağa, mənəvi saflığa çağırış səciyyəvidir:

Axar çaylar sən kiminsən? – Mənə körpü salanın,
Doğan günəş sən kiminsən? – Məndən işıq alanın.
Sonsuz fəza, sən kiminsən? – Məndə qanad çalanın,
Həyat, söylə sən kiminsən? – Mən həyatı öyrənənin, bacaranın, alanın...

Suallara cavab hazırlayın

1. Cəfər Cabbarlı hansı məktəblərdə təhsil almışdır?
2. Onun ilk şeiri necə adlanır və harada çap olunmuşdur?
3. C.Cabbarlının şeirlərində nədən bəhs olunur?
4. Ədibin hansı hekayələri vardır?
5. C.Cabbarlı hansı dram əsərlərinin müəllifidir?
6. Sənətkarın yaradıcılığında hansı məsələlərə daha çox diqqət yetirilmişdir?

Tapşırıqlar

1. C.Cabbarlı haqqında əlavə məlumatlar toplayın. Onun səhnə əsərlərinin tamaşasına, "Sevil" filminə baxmısınızsa, həmin əsərlər barədə rəyinizi yiğcam şəkildə qeyd edin. Cəfər Cabbarlıya həsr olunmuş "Görkəmlı dramaturq" mövzusunda məruzə hazırlayıın.
2. Şairin həyat və yaradıcılığına dair mətn üzrə plan tərtib edin. Mətni həmin plan əsasında nağıl etməyi öyrənin.

ANA

Əgər bütün bəşəriyyət¹ ədüvvi²-canım ola
 Ürək süqut³ eləməz aldığı mətanətdən⁴.
 Ricavü⁵ xəfvə⁶ məkan⁷ vermərəm gər alımlər
 Min il də vəz edələr dəhşəti-qiyamətdən.

Pələnglər tuta dövrüm, çəkinmərəm əsla,
 Və ya ki, vəd edələr dövləti-cahanı mənə

¹ Bəşəriyyət-insanlar.

² Ədüvvi-düşmən.

³ Süqut-burada: düşmə.

⁴ Mətanət-möhkəmlik, mətinlik.

⁵ Rica-xahiş.

⁶ Xəfv-alçalmaq.

⁷ Məkan-yer.

Ki, bir kəsə baş əyib iczimi¹ bəyan² eyləyim,
Əyilmərəm nə ki yer, versələr səmanı mənə.

Yanımda gər dura cəllad əlində şəmsiri³,
Ölüm gücüylə mənə hökm edə – olum təslim,
Əyilmərəm yenə haşa⁴! Ölüm nədir ki, onun
Güçüylə xalqa həqiranə⁵ eyləyim təzim⁶?

Cahanda yox elə bir qüvvə baş əyim ona mən,
Fəqət⁷ nə güclü, zəif bir vücud⁸ var, yahu,
Ki, hazırlam yixılıb xaki-payinə⁹ hər gün
Öpüm ayağını icz ilə. Kimdir o? Nədir o?

Ana! Ana!.. O adın qarşısında bir qul tək
Həmişə səcdədə¹⁰ olmaq mənə fəxarətdir¹¹,
Onun əliylə bəla bəhrinə¹² yuvarlansam
Yenə xəyal edərəm bəzmi-istirahətdir¹³.

Əs, ey külək, bağır, ey bəhri-biaman, ləpələn!
Atıl cahana sən, ey ildirim, alış, parla!
Gurulda taqi-səmavi¹⁴, gurulda, çatla, dağıl!
Sən, ey günəş, yağışın yağdır, ey bulud, ağla!

¹ İcz–acizlik.

² Bəyan eləmək–bildirmək.

³ Şəmsir–qılinc.

⁴ Haşa–əsla, heç vaxt.

⁵ Həqiranə–alçalmaqla.

⁶ Təzim–baş əymək.

⁷ Fəqət–yahniz.

⁸ Vücud–varlıq.

⁹ Xaki-payinə–ayağının altındakı torpağa.

¹⁰ Səcdə–burada: diz çökmək.

¹¹ Fəxarət–burada: fəxr etmək.

¹² Bəla bəhri–bəla dənizi.

¹³ Bəzmi-istirahət–istirahət məclisi.

¹⁴Taqi-səmavi–səma tağı, göy qübbəsi.

Bunlar mənə əsər eylərmi? Mütləqa¹ yox! Yox!
 Fəqət ana! O müqəddəs adın qabağında—
 O pak bağırna bassın məni, desin lay-lay,
 Təbəssüm oynadaraq titrəyən dodağında.

Bütün vücudum əsər, ruhum eyləyər pərvaz².
 Uçar səmalara o, aləmi-xəyalətdə.
 Yatar, ölər bədənim, nitqdən düşər bir söz:
 —Ana... Ana... Sənə mən rahibəm³ itaətdə!..

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Əsərin hansı misralarında lirik qəhrəman öz əyilməzliyindən, qorxmazlığından söz açır?
2. Əsərin qəhrəmanı hansı qüvvə qarşısında baş əyəcəyini söyləyir?
3. Anaya müraciətində qəhrəman nə deyir?
4. Qəhrəman hansı təbiət qüvvələrinə müraciət edir və onlara nə bildirir?
5. Şeirin son iki bəndini bir daha oxuyun. Burada hansı arzudan söz açılır?
6. “Ana...Ana... Sənə mən rahibəm itaətdə!..” misrasında ifadə olunan fikri şərh edin.
7. Şeirdən bir parçanı əzbərləyin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

Ədəbiyyatımızda ana mövzusu, ananın müqəddəsliyinin tərənnümü həmişə böyük yer tutmuşdur. Əvvəlk siniflərdə öyrəndiyiniz əsərləri – Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın “Mənim anam”, Mikayıl Rzaquluzadənin “Ana ürəyi, dağ çiçəyi”, H. Arifin “Analar”, Əli Kəri-

¹ Mütləqa-mütləq, əlbəttə.

² Pərvaz etmək-uçmaq.

³ Rahib-ömrünü ibadətlə keçirən adam.

min "Qaytar ana borcunu", Ç. Aytmatovun "Manqurt" əsərlərində ana obrazını bir daha xatırlayın. Həmin əsərlər üzrə qazandığınız biliklərdən Cəfər Cabbarlının "Ana" şeirinin öyrənilməsi zamanı istifadə edin, müqayisələr aparın.

C.Cabbarlı bütün övladların ürək sözlərini "Ana" şeirinin ölməz misralarında əbədiləşdirmişdir. Bu şeiri oxuduqca gözünüzün önündə canlanan ana obrazını təsvir edin. Bu ananın zahiri görkəmini, baxışlarını necə təsəvvür edirsiz?

Ananın öz övladını həmişə əyilməz, ucalıqda görmək arzusu təbiiidir. Lakin övladın anadan uca olması mümkün deyildir. Əsərdə bu fikir hansı misralarda, necə əks olunmuşdur?

Nə üçün əsərin qəhrəmanı yalnız ananın qarşısında səcdə edir, ona qul olmağı özünə fəxr bilir?

Əsərdə anaya bəslənilən hislərin necə ifadə edildiyinə diqqət yetirin. Ananın böyüküyü hansı misrada daha parlaq şəkildə ifadə edilmişdir?

Şeirin lirik qəhrəmanını necə təsəvvür edirsiz? Anaya münasibəti onu bir övlad, insan kimi necə səciyyələndirir? Şeirdə hansı məcaz növlərindən istifadə olunduğunu müəyyənləşdirin. Bu məqsədlə əsəri diqqətlə, bənd-bənd, misra-misra oxuyun, söylənilən hər bir fikri dərin-dən dərk etməyə çalışın. Şeirdə şairin niyyəti barədə nəticə çıxarın.

Müstəqil iş üçün

C.Cabbarlının "Ana" şeirinin bu mövzuda oxuduğunuz digər əsərlərdən fərqli və ümumi cəhətlərini müəyyənləşdirin. Fikirlərinizi ədəbiyyat dəftərinizə yazın.

SƏMƏD VURĞUN (1906-1956)

Səməd Vurğun keçən əsrдə ədəbiyyatımızın inkişafında böyük xidmətləri olan qüdrətli şair və dramaturqdur.

Şairin "Azərbaycan" şeiri, "Yadıma düşdü", "Ceyran", "Dağlar" qoşmaları, qəzəl-ləri ədəbiyyatımızın kamil nümunələridir.

Məşhur "Komsomol poeması", "Muğan", "Aygün" poemaları şairin yaradıcılığında mühüm yer tutur. O, ədəbiyyatımızı "Vaqif", "Fərhad və Şirin", "İnsan" mənzum dramları ilə zənginləşdirmişdir.

Dünya ədəbiyyatından tərcümələri S. Vurğunun ədəbiyyatımız qarşısında mühüm xidmətlərindəndir.

Səməd Vurğun Qazax rayonunun Qıraq Salahlı kəndində anadan olmuşdur. O, el aşıqlarının sazına, nəgmələrinə, söylədikləri nağııl və əfsanələrə məftun idi, balaca vaxtından musiqini, nəgməni dərhal duyub qavrayardı.

S. Vurğun Salahlı kəndindəki məktəbdə oxumuşdur. Məşhur maarifçi Firidun bəy Köçərlinin təşkil etdiyi Qazax Müəllimlər Seminariyasına qəbul olunanlar sırasında Səməd də var idi.

Firidun bəy xəstə usağı bu məktəbə qəbul etmək istəmirdi. O, usağın nənəsi Ayışayə müraciət edərək: "Bu uşaq oxuya bilməz", – deyə rədd edirdi. Yaziq nənə isə : "Firidun bəy, mənə yazığın gəlsin, bu uşaq mənim nəvəmdir, anadan yetim qaldığına görə bu günə düşüb", – deyə yalvarırıldı. Nənənin yalvarışları nə isə Firidun bəyə təsir etmirdi. Bir-dən : "Əh! A Firidun bəy, sən nə bilirsən bu ürəkdə nə var?" – deyə bir uşaq səsi gəldi. Firidun bəy cəld döndü. Nənəsinin əlindən tutub dayanan "xəstə uşaq" onun üzünə baxındı. Bu səs onun səsi idi. Firidun bəy fikrə getdi. Səmədin cürəti Firidun bəyi heyran etdi. Səməd imtahan verdikdən sonra seminariyaya qəbul edildi.

Səməd Vurğun öz yaradıcılığı ilə hamının dıqqətini cəlb etməyə başladı. Onun "Şairin andı" və "Fanar" adlı ilk şeir kitabları böyük rəğbətlə qarşılandı.

Böyük Vətən müharibəsinin ilk günlərindən şair qələmini silaha çevirdi:

Bilsin ana torpaq, eşitsin Vətən,
Müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən.

Cəbhələrdən aldığı çoxlu məktublar oxucularda Səməd Vurğunna olan sonsuz məhəbbətin parlaq ifadəsidir. Məktubların birində göstərilir ki, ölen bir əsgər cərraha müraciət edərək əl saxlamağı xahiş etmiş, son nəfəsdə bu misraları demişdi:

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam məskənimsən.
Anam, doğma vətənimsən!
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan! Azərbaycan!

Səməd Vurğun tez-tez ova gedir – Muğanda, Mildə, Qarabağda, Samur, Qazax, Zaqatala və Nuxa meşələrində günlərlə qalırdı. Şairin apardığı müşahidələr nəticəsində məşhur “Muğan” poeması yarandı. O, bir dəfə ovda ceyran vuranda yaralı ceyranın yazıq-yazıq baxıb ağladığını görmüş və çox mütəəssir olmuşdu. Bu hadisədən sonra Səməd Vurğun artıq ceyran ovuna getmədi və “Ceyran” şeirini yazdı:

Ovçu, insaf elə, keçmə bu düzdən!
O ellər qızını ayırma bizdən!
Qoyma ağrı keçə ürəyimizdən,
Qiyma öz qanına boyana ceyran,
Nə gözəl yaraşır Muğana ceyran!

Səməd Vurğun İstisuda müalicədə olan zaman açıq göylərə və Tərtər çayının gurultulu axınına baxa-baxa özünün “Məni” rədifli məşhur şeirini yazdı:

Baxt məni bu yerə qonaq göndərdi,
Gedirəm, yamandı ayrılıq dərdi,
Demə Səməd Vurğun gəldi-gedərdi,
Unutmaz bu oba, bu mahal məni!

Bəli, xalq öz böyük şairini unutmaz. Doğma Bakıda, Qazaxda və başqa şəhərlərdə onun heykəli yüksəlməkdədir. Səməd Vurğunun əsərləri ədəbiyyatın, mədəniyyətin ən sağlam nümunələri kimi milyonların qəlbində yaşayır və yaşayacaqdır.

(*Mehdixan Vəkilov*)

Suallara cavab hazırlayın

1. Səməd Vurğun harada təhsil almışdır?
2. O, Qazax Müəllimlər Seminariyasına necə daxil olmuşdur?
3. Sənətkarın ilk şeir kitabları necə adlanır?
4. Şairin hansı poemaları və dram əsərləri vardır?
5. "Məni" rədifli şeirdə hansı fikirlər öz əksini tapıb?

Tapşırıqlar

1. Əvvəlki siniflərdə S.Vurğunun əsərləri üzrə qazanlığınız bilikləri xatırlayın. "Komsomol poeması" əsasında çəkilmiş "Yeddi oğul istərəm" filmini yadınıza salın. Dərsdəki cavablarınızda həmin biliklərdən istifadə edin.
2. Şairin həyat və yaradıcılığını plan üzrə, ardıcılıqla nağıl etməyi öyrənin.

MƏN TƏLƏSMİRƏM

Dostlar, badələri qaldırın içək!
 Gecə ulduz ludur, hava da sərin.
 Demirəm, məst olub dünyadan köçək...
 Deyirəm, mehriban düşüncələrin
 İsti qucağında qızınaq bir az.
 Qoy uzansın gecə, geciksin səhər,
 Yuxuya getməsin məclisdəkilər –
 Mənim söhbətimdən yorulmaq olmaz.
 Hələ yer üstündə, insan yanında
 Deyib-danişmaqdən doymamışam mən...
 Uzadaq ömrünü hər bir anın da,
 Yel kimi keçməsin vaxt üstümüzdən...
 Bu aylı gecədə, bu dağ döşündə,
 Bu sazlı, söhbətli bulaq başında
 Bu saat, bu dəm
 Heç yana, heç yerə mən tələsmirəm!

Sevgilim, qolunu boynuma dola!
Demə ki, yorğunam, ya qocalmışam.
Mən helə dünyadan nə zövq almışam?
Dur, bütün aləmi gəzək qol-qola!
Yenə də fikrimin səyyar yelkəni
Dənizdən-dənizə atsa da məni,
Qorxma! Ürəklə de: "Uğurlar ola!"
Dur, bütün aləmi gəzək qol-qola!
Sellərdən, sulardan yeyin axsam da,
Şimşəklə yanaşı göydə çaxsam da,
Nə şadlıq səyirtsin atını, nə qəm,
Heç yana, heç yerə mən tələsmirəm!

Sən də, ovçu dostum, tələsmə sən də,
Bu qəlbə dağları qoy asta aşağı.
O çay yanındakı yaşıl çəməndə
Asta addımlayıb, ağır dolaşaq.
Hər gülə, çiçəyə salam verməsəm,
Xoş üz göstərməsəm, xoş üz görməsəm
Nanələr, reyhanlar inciyər məndən,
Güllərin yarpağı tökülər dən-dən...
Odur ki, yel olub çöldə əsmirəm,
Heç yana, heç yerə mən tələsmirəm!
Bulud tez keçməsin başımın üstdən,
Çay da yavaş axısın... sular boyunca.
Baxım hər zərrəyə, baxım doyunca...
Ürək tərpənməyir ötərgi səsdən
Nə çıxar ötərgi yanan həvəsdən?
Elə zənn etmə ki, ağırlaşmışam,
Ayağı sarıqlı, sıkəst bir quşam...
Qoy dünya böyüsün, zaman uzansın,
Bir günün içində aylarla yansın
Al günəş gözündən nur yağa-yağa...
Ömrün kitabını tamamlamağa
Çox da can atmasın əlimdə qələm,
Mən tələsmirəm,
Mən tələsmirəm!

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Lirik qəhrəman dostlarına müraciətində nə deyir?
2. Lirik qəhrəmanın təbiət vurğunu olması hansı misralarda öz əksini tapıb?
3. Ovçu dostuna müraciətində şair hansı arzusundan söz açır?
4. Hansı misralarda lirik qəhrəmanın kədəri hiss olunur?
5. Qəhrəmanın həyat eşqi hansı misralarda əks olunub?
6. Şair ömür kitabı tamamlamağa tələsməməsinin səbəbini nə ilə izah edir?
7. Şeiri ifadəli oxumağı öyrənin və əzbərləyin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

Səməd Vurğunun həyat sevgisini, dərin insani düşüncələrini, qəlbini hərarətini əks etdirən “Mən tələsmirəm” şeirini təhlil edəcəksiniz.

Rəsul Rzanın aşağıdakı mülahizələri ilə tanışlıq əsərdən düzgün nəticə çıxarmağa kömək edəcəkdir:

“Səməd poetik ürəklə doğulmuşdu, ancaq onun sənətkarlığı və istədədi gərgin zəhmət, böyük əmək nəticəsində parlamışdı. Onun bir nəçə şeiri var ki, şair onları ölümündən az əvvəl yazmışdır.

Mən belə hesab edirəm ki, bu şeirlər ince poetik müşahidələri, diliñin şirinliyi ilə Səmədin əsiredici poeziyasında yeni, yetkin bir mərhələdir.

Bu şeirlərdən biri “Şair, nə tez qocaldın sən?” adlanır. Kim bu şeiri diqqətlə oxuyubsa, o, asanlıqla fəlakət yaxınlığında nigaranlıq çəkən insan üçün təbii olan buradaki kədəri aydın duyar. Lakin buna baxmayaraq, şeirin həyatla sıx əlaqəsini, həyatda bağlılığını da görər.

“Mən tələsmirəm” şeirində həyatda çox görmüş, öyrənmiş, həyat təcrübəsi ilə müdrikəşmiş insan poeziya dili ilə bizimlə danışır. Bu şeirin sətirləri o qədər təbii və əlvandır ki, onu hər vaxt oxuyanda, elə bilirsən ki, onlar yazılmayıb, birməfəsə nəgmə kimi oxunub”.

Əsərdə dostlara, sevgiliyə, ovçuya edilən müraciətlərə diqqət yetirin. Bu müraciətlərdə şairin nə demək istədiyini aydınlaşdırın.

Əsərdə “yaşamaq” sözü ancaq fiziki mənada, ömür sürmək kimi başa düşülməlidirmi?

Şairin yaşamaq həsrəti ilk növbədə nə ilə bağlıdır? Şeirdən fikirlərinizi sübut edən nümunələr seçin.

Əsərdə bir anlıq həvəsin, ötəri, keçici hislərin şairi cəlb etməməsi, onun öz ömür kitabını tamamlamağa tələsməmək arzusu, bitib-tükənməyən yaşayıb-yaratmaq ümidiinin necə, hansı vasitərlə ifadə olunduğunu aydınlaşdırın.

Müstəqil iş üçün

“Mən tələsmirəm” şeirində həyatın gözəlliyi, insanın həyat eşqi, yaşamaq, yaratmaq həvəsinin tükənməzliyinin tərənnümü sizdə hansı hislər, düşüncələr oyatdı?

Bu barədə fikirlərinizi yığcam şəkildə yazın.

Sinifdən xaric oxu üçün

Səməd Vurğun. “Körpünün həsrəti”.

ALMAS İLDİRİM (1907-1952)

Almas İldirim Azərbaycanı böyük məhəbbətlə sevən, lakin ondan uzaqlarda, qurbət ellərdə yaşayıb-yaratmağa məcbur olan nakam şairimizdir. Onun lirik əsərlərində Azərbaycanın tərənnümü, Vətənin ləyaqətli övladlarının başına gələn min bir faciə, qurbətdə keçirdiyi həsrət duyğuları aparıcı yer tutur.

Almas İldirim Bakının Çəmbərəkənd adlanan hissəsində doğulmuşdur. Yaradıcılığa 20-ci illərdə başlayan A.İldirim milli ruhlu əsərlərinə görə sovet rejimi tərəfindən amansız tənqidlərə və təqiblərə məruz qalmış, dünyalarca sevdiyi Azərbaycanı tərk etməyə məcbur olmuşdur.

Almas İldirimin yaradıcılığı ilə ədəbiyyatımızda qurbət lirikası öz zirvəsinə çatmışdır. Bir çox çətinliklərdən, baş götürüb qaçlığı ölkələrdə dəhşətli günlər yaşadıqdan sonra qardaş Türkiyədə sığınacaq tapan bu qüdrətli sənətkar ömrünün sonunadək Vətən nisgilli şeirlər yazmışdır.

Ibtidai və orta təhsilini tamamlayan Almas İldirim universitetin şərq ədəbiyyatı fakültəsinə daxil olur. Bir neçə aydan sonra tacir ailəsindən olduğu bir günah kimi irəli sürünlərək özü kimi digər yoldaşları ilə birlikdə fakültədən xaric edilir.

O zaman Bakıda yeni təşkil olunmuş “Azərbaycan proletar yazıçıları” cəmiyyətinin daxilində bir-biri ilə müxalifətdə olan iki cəbhə fəaliyyət göstərirdi. İkinci cəbhəyə qoşularaq Qafqaz dağlarına xitabən yazdığını və İstanbulda çıxan “Həyat” dörgisində nəşr edilən “A dağlar” şeirində:

Çəkilmiş qəlbinə əskidən min dağ,
Titrəyir eşqini anan hər dodaq,
Yayılır şikəstə səsləri dağ-dağ,
Nə söylər bu qərib dillər, a dağlar?—

deyə hislərini açıqlamış, bununla da cəmiyyətin proletar yazıçılarının hiddətinə səbəb olmuşdu. Bu şeirindən sonra şairə mətbuat sə-

hifələrində hücumlar başlandı.

Almas İldirim ədəbiyyat cəmiyyətindən çıxarılaraq təqib olunur, Dağıstana sürgün edilir. Burada qaldığı iki il ərzində Almas İldirim yüzlərlə vətənpərvər insanla tanış olur. Yazdığı şeirlər bu insanlar vasitəsilə əldən-ələ dolaşır, xalqın şairə olan rəğbəti gündən-günə artır.

O zaman “Dağlar səslənirkən” adı ilə nəşr olunan kitaba daxil edilmiş bu şeirlər yasaq edilmiş və nüsxələri toplanmışdır. Belə bir vəziyyətdə Almas İldirim artıq Dağıstanda qala bilməzdi.

Bu dəfə o, Türküstana sürgün edildi. Türküstanda (Aşqabadda) daim göz dustağı olan Almas İldirim orada bir məktəbin tədris müdirliyinə təyin edilir. Bu təyinatla onu yumşaltmaq, öz tərəflərinə çəkmək istəyirdilər. Hər fürsətdə “Gəl bizim sıralara qatıl, əgər bizimlə bərabər olsan, sənə daha böyük vəzifələr verəcəyik və səni da-ha fərəhli bir həyata qovuşduracaqıq” deyirlər. Lakin şair bu sözlərin heç birinə qulaq asmir, yazdığı şeirlər gizlincə əldən-ələ gəzir. Böyük bir zövq və həyəcanla oxunan bu şeirlər şairin ətrafına istiqlalçıları toplayır, Aşqabad radiosunda şərqi söyləyən müğənnilər bu incə şeirlərə musiqi bəstələyirlər. Lakin bu hal uzun sürmür. Almas İldirimi yaxından izleyənlər işi matbuatda əks etdirirlər.

Şair artıq Aşqabadda qalmayacağına qərar verdi. Orada evləndiyi azərbaycanlı qız və üçaylıq oğlu Azərlə birlikdə İrana doğru gedən bir qaçaqqı karvanına qatıldı. Dağ və təpələrlə günlərlə yol gəldikdən sonra ayaqları daş və tikandan yaralı, özləri ac və əldən düşmüş halda İran sərhədinə çatırlar. Sərhəd boyunda şair İran sərhəd keşikçiləri tərəfindən yaxalanır və ailəsi ilə birlikdə 25 gün həbsdə qaldıqdan sonra Məşhədə göndərilir.

Almas İldirim özünü çox qərib və yalqız hiss etdiyi İranda qala bilməzdi. Bütün arzusu türk dünyasının yeganə müstəqil və azad qalası olan Türkiyəyə çatmaq idi. Həmin il Türkiyəyə gələn Almas İldirim ibtidai məktəbdə müəllim işləyir, müxtəlif şəhər və qəsəbə idarələrində çalışır.

Almas İldirim Türkiyədəki on yeddi illik həyatında jurnal və məcmuələrdə, qəzetlərdə milli şeirlərini nəşr etdirmiş, milliyyətçi və istiqlalçı bir şair olaraq tanınmışdır. **Yazmış olduğu şeirlər “Boğulmayan bir səs” adı altında nəşr edilmişdir. Bundan başqa, ayrıca “Azərbaycan mahnları” adlı kitabı da vardır.**

(Feyzi Ağuzüm)

Suallara cavab hazırlayın

1. Almas İldirim harada təhsil almışdır?
2. Onun hansı əsəri proletar yazıçılarının hiddətinə səbəb olmuşdu? Nə üçün?
3. Şair hara və nə üçün sürgün edilmişdi?
4. Şairin yaradıcılığında hansı mövzular əsas yer tutur?
5. İranda şairin həyatı necə keçir?
6. A.İldirim Türkiyədə necə fəaliyyət göstərmişdir?

Tapşırıqlar

1. A.İldirim haqqında əlavə məlumat toplayıb ədəbiyyat dəftərinə yazın.
2. Şairin həyat və yaradıcılığına dair mətn üzrə plan tərtib edin. Mətni bu plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

ƏSİR AZƏRBAYCANIM

Hanı məni gül qoynunda doğuran,
Xəmirimi göz yaşıyla yoğuran,
Beşiyimdə “layla balam” çağırان
Azərbaycan, mənim baxtsız anam oy,
Neçə ildir həsrətinlə yanam, oy?..
Salam desəm, ruzgar alıb götürsə,
Ağrı dağdan Alagözə ötürsə,
Gur səsimi göy Xəzərə yetirsə,
Xəzər coşub zəncirimi qırsa oy!..
Hökəm etsə, bu sərsəm gediş dursa oy!..

Xəbər alsam Muğanımdan, Milimdən,
Nazlı Bakım, o neft qoxan gülümdən,
Kim demiş ki, düşmüş adı dilimdən...

Azərbaycan, mənim eşsiz¹ yurdum oy!..
Ölməz eşqim, içimdəki dərdim oy!

Könlümə tək Kəbə etdim səni mən,
Sənsiz neynim qürbət eldə günü mən.
Sənsiz neynim Allahı mən, dini mən?
Azərbaycan, mənim tacım, taxtim oy!
Oyanmazmı kor olası baxtim oy?!..

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Şeirin birinci bəndində şair Azərbaycanı necə adlandırır? O, vətəni üçün övlad olduğunu necə ifadə edir?
2. Vətənə salam göndərən şairin arzusu nədir?
3. Üçüncü bənddə şair Vətəninin hansı yerlərini xatırlayır?
4. Son bənddə şair vətən haqqında nə deyir?
5. Şeiri ifadəli oxumağı öyrənen, əzbərləyin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

“Əsir Azərbaycanım” şeiri Almas İldirimin qürbət lirikasının ən yaxşı nümunələrindəndir. Əsərin adına diqqət yetirin. Siz bilirsiniz ki, adətən, “əsir” sözü insana aid edilir, düşmənin əlinə keçmiş adam haqqında işlədilir. Şair isə burada öz vətənini əsir adandırır. Sizcə, buna səbəb nədir?

Şeirdəki “bəxtsiz ana” ifadəsi də, təsadüfi işlədilməmişdir. Adətən, bəxtsiz ana kimə deyilir?

Sizcə, bu əsərdə “bəxtsiz ana” ifadəsini şair hansı məqsədlə işlədib? Azərbaycanın taleyindəki hansı məqamların şairi bu ifadəni işlətməyə sövq etdiyini aydınlaşdırın.

Şeirdə əzəli yurdumuzun dilbər guşələrinin – Ağrı dağın, Alagözün, Xəzərin, Muğanın, Milin, Bakının adı çəkilir. Şair bu yerləri qürbətdə dö-nə-dönə göz yaşları içində həsrətlə xatırlayır, gözləri önündə canlandırmaqla az da olsa təsəlli tapır.

¹ Eşsiz-bənzərsiz, tayı-bərabəri olmayan.

Şairə elə gəlir ki, əsən yellər, küləklər onun salamını göy Xəzərə yetirsə, Xəzər də bu ayrılığa dözməyib, coşacaq, bu sərsəm gedişatın qarşısını alacaqdır.

“Sərsəm gediş” dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur?

Bu kövrək, zəif ümidi ovunmayan şair son bənddə dindən, Allah-dan bəhs edir. Bu, sizcə, nə ilə əlaqədardır?

Şeirdəki “Könlümə tək Kəbə etdim səni mən” misrasında hansı fikir ifadə olunmuşdur?

Aşağıdakı misralarda da şairin nə demək istədiyini müəyyənləşdirməyə çalışın:

Azərbaycan, mənim tacım, taxtım oy!

Oyanmazmı kor olası baxtım oy?!.

Müstəqil iş üçün

Siz bu vaxtadək Azərbaycana həsr olunmuş çox şeirlər oxumuş, əzberləmisiniz.

A.İldırımın “Əsir Azəpbaycanım” şeiri həmin əsərlərdən nə ilə fərqlənir?

Bu şeir barədə düşündüklərinizi yığcam şəkildə ədəbiyyat dəftərinə yazın.

Sinifdənxaric oxu üçün

Almas İldırım. “Arazla dərdləşmə”.

ƏHMƏD CAVAD (1892-1937)

Əhməd Cavad bədii yaradıcılığı XX əsirin əvvəllərində başlayıb. O, azadlıq və istiqlal ideallarını tərənnüm edən şeirləri ilə ədəbiyyatımızda özünəməxsus yer tutan milli ruhlu sənətkardır. Əhməd Cavad Şərqi - ilk demokratik cumhuriyyət olan Azərbaycan Demokratik Respublikasının nəgməkarı, Dövlət Himnimizin sözlerinin müəllifi kimi məşhurdur.

Əhməd Cavad Şəmkir rayonunun Mehrili kəndində doğulmuşdur. Kiçik yaşlarından hafızəsi, kitaba, mütaliəyə həvəsi ilə seçilən Əhməd atasının ölümündən sonra anası ilə Gəncəyə köçmüştür.

Gəncə Ruhani Seminariyasına daxil olan gənc Əhməd buranı əla qiymətlərlə bitirmişdir. Hələ tələbəlik illərində yazdığı şeirlər onu oxucular arasında istedadlı şair kimi tanıtmışdır. Seminariyanı bitirdikdən sonra o, müəllimlik etmişdir.

Müasirləri onu mərd, mehriban bir insan, həssas təbiətli bir şair kimi xatırlayırlar. Onun haqqında yazılmış xatirələrdə göstərilir ki, Ə.Cavad çox təmkinli, ağır adam idi. Onun duruşunda, yerişində, bütün hərəkətlərində bir ağayanalıq – nəcabət, şərafət vardı. Ona dərin ehtiramla salam verir, hörmətlə baş əyirdilər.

Ə.Cavadın yaradıcılığında lirika aparıcı yer tutur. Şairin lirik əsərlərində Azərbaycan, onun nadir təbiəti tərənnüm olunur. Vaxtilə dillər əzbəri olan, məclislərdə aşıqlar tərəfindən ifa edilən “Azərbaycan! Azərbaycan!” şeiri bu baxımdan səciyyəvidir.

Şairin lirik şeirlərinin bir qismi insanı saflasdırıran, onu ucaldan ülvî məhəbbət duyğularının tərənnümünə həsr olunmuşdur. Bu şeirlərində sənətkar öz səadətini sevgilisinə qovuşmaqdə, ömür yolunu onunla qoşa addımlamaqdə görən həssas qəlbli aşiq obrazı yaradır:

Bu bağdan, bu dağdan keçmərəm sənsiz,
Bu sulu bulaqdan içmərəm sənsiz.
Ömür dedikləri bir göy zəmidir,
Bir dərz, oraq alıb biçmərəm sənsiz.

Ə.Cavad Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin yaranması uğrunda fəal mübarizə aparmışdır. “Yol ver türkün bayrağına”, “Dan ulduzu”, “Azərbaycan, Azərbaycan”, “Dağlar”, “Gəncəm, hey” kimi məşhur şeirlər məhz bu dövrün məhsulu idi. Onun həmin dövrdəki yaradıcılığının zirvəsi isə məşhur bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovla birlikdə yaratdığı “Milli Azərbaycan Marşı” (Azərbaycanın Dövlət Himni) idi.

Bu gün də Türkiyədə çox sevilən, milli marş kimi hər yerdə ifa edilən “Çırpinirdi Qara dəniz” şeirində qeyrətli qardaşlarımızın xalqımızı dar ayaqda qoymamasının, nicat yolu açılmasının doğurduğu sevinc, nişbin ovqat aydın görünməkdədir:

Çırpinirdi Qara dəniz,
Baxıb türkün bayrağına!
“Ah!..” deyərdim, heç ölməzdim,
Düşə bilsəm ayağına!

Azərbaycanın Qırmızı Ordu tərəfindən işgalinə qədər şairin “Qoşma” və “Dalğa” kitabları nəşr olunmuşdur. Bu kitablarda doğma vətənimiz, onun gözəl təbiəti, xalqımızın dərdləri, arzuları öz əksini tapmışdır.

Ə.Cavad 1922–1937-ci illərdə ardıcıl təqib və işgəncələrə məruz qalmış, üç dəfə həbs olunmuşdur. Bu dövrdə onun öz vətənidə kitabı nəşr olunmamışdır.

Bütün təqiblərə baxmayaraq, Ə.Cavad yaradıcılığını davam etdirmiş, müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. “Kür”, “Pambıq dastanı”, “Səsli qız” poemaları, “Göy göl” lirik şeiri həmin dövrün məhsuludur.

1937-ci il repressiyası zamanı xalqımızın bir çox ləyaqətli oğulları kimi Ə.Cavada da “xalq düşməni” damğası vurulmuş, o, həbs olunaraq qətlə yetirilmişdir.

Hələ neçə il əvvəl yazdığı “Qaldı” adlı şeirində şair sanki öz gələcək faciəsini əvvəlcədən duymuş, acı taleyini qələmə almışdır:

Bir gül əkdirim, açılmamış dərdilər,
Zəhmətimdən mənə bir tikən qaldı.
Əmək çəkdirim, gün keçirdim, gül əkdirim,
Əməyimdən mənə bir fidan qaldı.

Suallara cavab hazırlayın

1. Əhməd Cavad harada təhsil almışdır?
2. O, hansı peşəyə yiyələnmiş, harada işləmişdir?
3. Müasirlərinin xatirələrində şair haqqında nə deyilir?
4. Ə.Cavad hansı kitabların müəllifidir?
5. Ə.Cavad yaradıcılığında hansı məsələlərə daha çox diqqət yetirib?

Tapşırıqlar

1. Azərbaycanda repressiya qurbanı olan sənətkarlar barədə faktlar toplayıb ədəbiyyat dəftərinizə yazın.
2. V sinif üçün “Ədəbiyyat” dərsliyində Ə.Cavadın “Azərbaycan, Azərbaycan” şeiri verilmişdir. Həmin şeiri bir daha oxuyun, əsər barədə fikirlərinizi dərsdə yoldaşlarınızla bölüşün.
3. Şairin həyat və yaradıcılığına dair mətni diqqətlə oxuyun, plan tərtib edin. Mətni həmin plan əsasında nağıl etməyi öyrənin.

GÖY GÖL

Dumanlı dağların yaşıl qoynunda
Bulmuş¹ gözəllikdə kamalı Göt göl.
Yaşıl gerdənbəndi² gözəl boynunda
Əks etmiş dağların camalı Göt göl.

Yayılmış şöhrətin şərqə, şimala,
Şairlər heyrəndir səndəki hala.
Dumanlı dağlara gələn suala,
Bir cavab verməmiş soralı Göt göl.

Bulunmaz dünyada bənzərin bəlkə,
Zəvvvarın³ olmuşdur bir böyük ölkə.
Olaydı könlümdə bir yaşıl kölgə,
Düşəydi sinənə yaralı, Göt göl.

¹ Bulmaq—burada: tapmaq.

² Gerdənbənd—boyunbağı.

³ Zəvvvar—ziyarətçi.

Sənin gözəlliyn gəlməz ki, saya,
Qoynunda yer vardır ulduza, aya.
Oldun sən onlara mehriban daya
Fələk busatını quralı, Goy göl.

Kəsin eyşi-nuşı, gələnlər, susun,
Dumandan yorğanı, döşəyi yosun.
Bir yorğun pəri var, bir az uyusun,
Uyusun dağların maralı Goy göl.

Zümrüd gözlərini görsünlər deyə,
Şamlar boy atmışdır, uzanmış göyə.
Keçmişdir onlara qəzəbin niyə?
Düşmüsəldərdir səndən aralı, Goy göl.

Dolanır başına göydə buludlar,
Bəzənmiş eşqinlə çiçəklər, otlar,
Öpər yanağından qurbanlar, otlar,
Ayrlıq könlünü qıralı, Goy göl.

Bir sözün varmıdır əsən yellərə,
Sifariş etməyə uzaq ellərə?
Yayılmış şöhrətin bütün dillərə,
Olursa, qoy olsun haralı, Goy göl

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. İlk bənddə şair Goy gölə necə müraciət edir?
2. Goy gölün gözəlliyyi necə tərənnüm edilib?
3. Şair Goy gölün seyrinə gələnlərə nə məsləhət görür?
4. Goy gölün şöhrətindən hansı misralarda söz açılır?
5. Hansı bəndlərdə şairin nisgili, xədəri hiss olunur?
6. Şeiri əzbərləyin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

Əhməd Cavadın ən dəyərli əsərlərindən olan “Goy göl” şeirini müzakirə edəcəksiniz. Həmin şeirə görə Ə.Cavad həbs olunmuş, bir müddət ağır məhbəs həyatı keçirib təhqirlərə məruz qalmışdır.

Əsərdə ana təbiətin yaratdığı füsunkar gözəllik abidəsi olan Goy göl məhəbbətlə tərənnüm edilmiş, onun bənzərsizliyi incə, bədii detallarla əks olunmuşdur.

Aşağıdakı bənddə şairin istifadə etdiyi məcaz növlərinə diqqət yetirin, onların bədii təsiri necə artırdığını izah edin.

Zümrüd gözlərini görsünlər deyə,
Şamlar boy atmişdır, uzanmış göye.
Keçmişdir onlara qəzəbin niyə?
Düşmüsəldərdir səndən aralı, Goy göl.

Özünüz də əsərdən məcazin müxtəlif növlərinə aid nümunələr seçib təhlil etməyə çalışın.

Əsərdə vətənpərvərlik duyğularının hansı misralarda daha qabarıq əks olunduğunu, “Qoynunda yer vardır ulduza, aya” misrası ilə şairin nə demək istədiyini müəyyənləşdirir. Şair nə üçün Goy gölün əvvəlki növraqının pozulduğunu söyləyir? Təbiətin bu nadir incisi ilə bağlı nisgilli suallar nə ilə əlaqədar idi?

Əsərin hər bəndi, misrası üzərində düşünün. Sovet rejiminin bu əsərə, oradakı ayrı-ayrı misralara görə şairi ittihəm etməsinin əsl səbəblərini aydınlaşdırın. Şair Goy gölə məhəbbətini necə, hansı vasitələrlə ifadə etmişdir? Müəllifin bolşevik hakimiyyəti dövründə Goy gölün xoşbəxt həyatından bəhs etməməsinin səbəbini göstərin.

Müstəqil iş üçün

Göy göl haqqında nə bilirsiniz? Bu göl haradadır və necə yaranmışdır? Bu barədə məlumat toplayın. Əsər sizdə hansı hislər, duyğular oyatdı? Şeiri bir daha diqqətlə oxuyun, öz təəssüratınızı, fikirlərinizi yiğcam şəkildə yazın.

*Ədəbiyyat nəzəriyyəsi
Heca vəzni*

Heca vəzni Azərbaycan şeirinin ana vəznidir. Bu vəznnin təxii çox qədimdir. Şifahi xalq ədəbiyyatındakı bütün şeirlər (bayatı, nəğmə, layla, əzizləmə və s.), aşiq şeirləri (gəraylı, qoşma) heca vəznindədir. Məsələn, bayatılar dördlük, gəraylılar səkkizlik, qoşmalar isə onbirlik ölçüsündədir.

Sizin artıq əvvəlki siniflərdə öyrəndiyiniz kimi, heca vəznnində yazılmış şeirlərin bütün misralarında hecaların sayı bərabər olur. Diqqət yetirsəniz, “Göy göl” şeirinin misralarının hamısının 11 hecalı olduğunu görərsiniz.

Heca vəznninin bir xüsusiyyəti də misra daxilindəki bölgülərin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. Şeirin hər sətrində müəyyən yerdə mütləq fasılə olur. Əsərin birinci misrasında necə hecadan sonra fasılə edilirsə, sonrakı misralarda da həmin yerdə fasılə olmalıdır. Yəni şeirin birinci misrası necə bölünüb, digər misralar da elə bölünməlidir.

“Göy göl” şeirində misradaxili bölüm $6+5$ şəklindədir. Şeirin bütün misralarında bu bölgü gözlənilmişdir.

6

Zümrüd gözlərini
Şamlar boy atmışdır,
Keçmişdir onlara
Düşmüslərdir səndən

5

görsünlər deyə,
uzanmış göyə.
qəzəbin niyə?
aralı, Göt göl.

Sinifdən xaric oxu üçün

Şairin 1919-cu ildə Azərbaycan Demokratik Respublikasının bayraqına həsp etdiyi “Al bayraqa” şeirini müstəqil oxuyun.

HÜSEYN CAVİD (1882–1941)

Hüseyin Cavid otuz illik yaradıcılıq yolu keçmiş qüdrətli sənətkar, Azərbaycan ədəbiyyatında ilk mənzum pyeslərin müəllifi, böyük şairdir.

Romantik üslubda yazılmış lirik şeirləri və səhnə əsərləri Hüseyin Cavid ədəbiyyatımızın klassiklərindən biri kimi şöhrətləndirilmişdir.

H.Cavidin yaradıcılığında türkçülük, humanizm ideyaları, bu gün də insanları düşündürən problemlərin bədii əksi, parlaq insan obrazları müdüm yer tutur.

Deyir, göydə bağçalar var,
Orda çiçəklər nur saçar,
İnsan mələk kimi uçar...
İstəməm, xəyaldır onlar,
Mən vuruldum yalnız sana,
Vətən, ah, sevgili ana!

Bu təsirli, səmimi misraların müəllifi Hüseyin Cavid Naxçıvanda ruhani ailəsində anadan olmuşdur. Cavid şairin təxəllüsüdür, mənası əbədi deməkdir.

O, ibtidai təhsilini mollaxanada almış, klassik Şərq ədəbiyyatı ilə tanış olmuşdur. “Məktəbi-tərbiyə” adlı yeni tipli təhsil ocağında oxuyarkən “Gülçin” təxəllüsü ilə şeirlər yazmağa başlamışdır.

Müalicə üçün getdiyi Təbrizdə o, həm də təhsil almış, sonra İstanbul universitetinin ədəbiyyat fakültəsində oxumuşdur. Vətənə, xalqa xidmət etməyi öz qarşısına məqsəd qoyan H.Cavid təhsilini bitirərkən yazdı: “Artıq vətənə qayıtmaga tələsirəm...indi əsl məqsəd vətənə xidmət, həm də layiqincə xidmət etməkdir”. Məhz bu niyyətlə o, doğma yurda döndükdən sonra müəllimlik etmişdir.

H.Cavid geniş biliyə malik idi. O, öz şagirdlərinə dilimizin, ədəbiyyatımızın qədimliyindən, zənginliyindən, şifahi xalq yaradıcılığımızın gözəlliyyindən hərarətlə bəhs edərdi. Ədəbiyyat dərslərində M.Ə.Sabirdən, C.Məmmədquluzadədən, A.Şaiqdən böyük hör-

mət və məhəbbətlə danışar, əsərlərindən nümunələr oxuyardı.

1913-cü ildə H.Cavidin “Keçmiş günlər” adlı ilk şeir kitabı nəşr olunur. O, öz əsərlərində xalqın maariflənməsi, müasirləşməsi yolunda maneqəyə çevrilən mürtəcə qüvvələrə qarşı çıxır, bərabərliyi, sülhü, qadın azadlığını, millətlərin qardaşlığını tərənnüm edirdi.

Sənətkarın “Qız məktəbində”, “Çoban türküsü”, “İlk bahar” kimi şeirləri nikbinliyi, xeyirxahlığı, insana məhəbbət ruhu, yüksək sənətkarlığı ilə seçilir.

H.Cavidin bəşəriyyətin qadına münasibətilə bağlı fikirləri də çox əhəmiyyətlidir. Bu barədə düşüncələrini sənətkar belə ifadə etmişdir:

Qadın günəş, çocuq ay... nuru ay günəşdən alar...

Qadınsız ölkə çapuq məhv olar, zavallı qalar,

Qadın gülərsə, şu issız mühitimiz güləcək,

Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək.

O, “Ana”, “Peyğəmbər”, “Topal Teymur”, “Xəyyam” dramlarını, “Maral”, “Səyavuş” faciələrini, “Azər” poemasını yazmışdır. Tarixi faciələrə münasibətini aydın şəkildə ifadə edən sənətkar yazdı:

Kəssə hər kim tökülən qan izini,

Qurtaran dahi odur yer üzünü.

H. Cavidin pyesləri Azərbaycan səhnəsində böyük müvəffəqiyyət qazanmışdı. “Şeyx Sənan”, “İblis” faciələri H. Cavidin şah əsərləridir. Şair bu əsərləri ilə yaradıcılığının ən yüksək zirvəsinə qalxmışdır.

Keçən əsrin 30-cu illərinin Azərbaycan xalqına ağır bəlalar gətirmiş, onun say-seçmə övladlarını məhv etmiş repressiyası Hüseyn Caviddən də yan keçmədi. Bu dövrdə onun əsərləri, demək olar ki, səhnədən çıxarılmışdı. Lakin xalq öz qüdrətli sənətkarının qədir-qiyətini yaxşı bilirdi. Qədirbilən oxucular H.Cavidin yeni əsərlərini intizarla gözləyir, məclislərdə oxuyurdular. Tamaşaçılar onun əsərlərindəki ayrı-ayrı səhnələri, dialoqları əzber bilirdilər.

Qanlı rejim tərəfindən Sibir düşərgələrində məhv edilmiş bu qüdrətli sənətkarın cənazəsi sonradan Azərbaycana gətirilmiş, ata-baba yurdunda – Naxçıvanda dəfn edilmişdir.

Suallara cavab hazırlayın

1. Hüseyn Cavid harada anadan olmuşdur?
2. O, harada təhsil almış, hansı peşəyə yiyələnmişdir?
3. Ədib öz həyatının məqsədi barədə nə deyirdi?
4. Sənətkar ilk əsərlərini harada, hansı təxəllüsələ çap etdirmişdir?
5. Cavid hansı əsərlərin müəllifidir?
6. Onun yaradıcılığında hansı məsələlər öz əksini tapıb?

Tapşırıqlar

1. H.Cavid haqqında əlavə məlumat toplayıb ədəbiyat dəftərinə yazın.
2. Sənətkarın həyat və yaradıcılığına dair mətn üzrə plan tərtib edin. Mətni həmin plan əsasında nağıl etməyi öyrənin.

ANA¹

(birpərdəli dram)
(ixtisarla)

ƏŞXAS²

Səlma – Ana.

Qanpolad – onun oğlu.

İsmət – Qanpoladın nişanlısı (çerkəs qızı).

Səlim – İsmətin qardaşı.

Gənc bir ləzgi – Səlimin yoldaşı.

Orxan – İsmətə vurulmuş bir dəliqanlı.

İzzət, Murad – Orxanın yoldaş və qonaqları.

Dağıştanda otlu, ağaklı küçük bir bağça. Bağçanın kənarında sadə və fəqiranə bir evciyəz görünür. Uzaqda lətif, rəngarəng buludlar, yüksək və mavi dağlar nəzərə çarpır.

Səlma

(qapı öündə oturub, düşüncəli görünür, iki dəqiqa sonra qalxıb üzünü göy səmtinə tutur. Əsəbi və həyəcanlı bir səslə)

¹ Əsərin 2004-cü ildə şairin qızı Turan Cavid tərəfindən dəqiqləşdirilmiş variantı verilmiş, remarkalarda sadələşdirmələr aparılmışdır.

² Əşxas -burada: iştirak edirlər.

Ey mərhəmət kəni¹, ey ulu tanrı!
 Ey yerlərin, göylərin hökmdarı!
 İnayət qıl², yoq başqa bir havadar,
 Yalnız varım-yoqum tək bir oğlum var.
 Ah, Qanpolad!.. Nuri-didəm³, evladım!
 Üç ay var ki, məktubunu almadım.
 Üç ay var ki, taqət qalmamış bəndə,
 Gözüm yollarda, intizar içində.
 Hər gecə gördüyüüm qanlı röyalar
 Göstərir ki, qorqulu bir xəbər var.
 Bir yıldan fəzlədir⁴ hər ay, hər on beş
 Məktub yollardı, eylərdi sipariş.
 Niçin o şimdi olsun böylə qafil?
 Xayır, xayır, oğlum vəfasız deyil.
 Lakin bəni məhv edər bu intizar,
 Gündən-günə qəlbimdə şübhə artar.
(İsmətin gəldiyinə diqqət edərək)
 Ah, gəliyor İsmət, nasıl da məhcub⁵!
 Qız deyil, bir mələkdir...

İsmət

(gülər üzlə)

İştə məktub!

Səlma

Kimdən, quzum?

İsmət

Qanpoladdan.

Səlma

Kim verdi?

İsmət

Qomşumuz, Qorqmaz oğlu Müslim verdi.

¹ Mərhəmət kəni-mərhəmət quyusu, burada çox mərhəmətli mənasında işlənib.

² İnayət qıl-mərhəmət, yardım et.

³ Nuri-didəm-gözümün nuru.

⁴ Fəzlədir-artıqdır.

⁵ Məhcub-utancaq, həyali.

Səlma

Nasıl Qanpoladım?

İsmət

Şükür, sap-sağlam...

Səlma

Gəlmiyormu?

İsmət

Məktubda yazmış tamam.

Səlma

Ah, gözəl İsmətim, otur evdə sən,

Bir az təkbaşına çalğı çal, əylən.

Bən də şimdi məktubda hər nə varsa

Oqutdurub tez gəlirim...

İsmət

Pək əla.

(*Səlma gedir*)

İsmət

(*öz-özünə*)

Of! Qanpolad, kim bilir, şimdi nerdə?

Bən burda yalnız, o qürbət ellərdə.

Bir yıl əvvəl nişanlandım bən ona,

Tale o gündən düşman olmuş bana.

Artıq onsuz hər şey gözümdə məhzun,

Bir an həyatımdan olmadım məmnuñ.

İştə bahar olmuş, hər yer gülümsər,

Quşlar cıvıldasıır, bülbüller ötər,

Açılmış hər yanda güllər, çiçəklər,

Qızlar, oğlanlar sevişir, seyr edər.

Bəzənmiş bir gəlin kibi kainat,

Fəqət bənim qəlbim açılmaz, heyhat!..

(*Qapını açıb içəri girir. Bir az sonra Orxan ilə İzzət bir tərəfdən çıxır.*)

Orxan

İzzət, İzzət! Sən bir tərəfdə bəklə¹,

Saqın! İsmət səni görməsin hələ.

İzzət

Kim bilir! Bəlkə hiç o yoqdur evdə.

¹ Bəklə—gözlə.

(*Bu zaman qarmon səsi eşidilir.*)

Orxan

İştə qarmon səsi! Odur, əlbəttə,
Odur, o!.. Baq, nasıl ruhlu bir çalğı?

İzzət

Əvət məhzun¹ gönül, məhzun musiqi.

Orxan

Ah, qız, nə qız! Sultanlara layiqdir,
Fəqət zalim Qanpolada aşiqdir.
Hər gün xəbər tutar gedib-gələndən,
Onun adı bir an düşməz dilindən.
Zavallı! Kəndi² hüsnündən xəbərsiz,
Bilmiyor ki, eşqində divanəyiz!
Bilməm ona nasıl dərd anlatmalı,
Yalnız yalvarmalı, ya qorqutmalı.
Kəndisi arqasız, yoqsuldur gərçi,
Lakin o qızda bir böyüklük var ki,
Hər zaman rast gəlsəm ruhum sarsılır,
Dilim söz söyləməkdən aciz qalır.

İzzət

Orxan, sən bir yigitsin! Düşün bir az,
Billah, bu hal sana əsla yaraşmaz.

Orxan

Pəki nə yapmaq gərək?

İzzət

Bıraq varsın,
Qız kəndisi gəlsin sana yalvarsın.

Orxan

Xayır, bu iş mümkün deyildir haşa!
Bən dərdimi açıb da başdan-başa
Eşqimi söylərim, riza göstərsə³
Xoşbaxt olur...

¹ Məhzun-həzin, kədərli.

² Kəndi-özünü.

³ Riza göstərsə-razi olsa.

İzzət

Büsbütün rədd edərsə?

Orxan

Qəm yemə, Orxan pək də aciz deyil.

(*qarmonun səsi kəsilir*)

Haydi, İzzət, susdu qarmon, sən çəkil!

(*İzzət dört-beş addım çəkilir.*)

Orxan

(*hiddətlə*)

İnan ki, alt-üst eylərim aləmi

İsmət Orxanı rədd edər, öyləmi?!

Allah şahid, bana olmazsa dəmsaz

Bu topraqda ondan bir iz də qalmaz.

Yaşar dağlar başında qartal kibi,

Qoşar səhralarda bir maral kibi,

Bəndən başqa bulunmaz bir ənisi¹...

Zərər yoq, gəlsə gəlsin nişanlısı;

Gəlsin Qanpolad, qarşı qoysun bana,

İsmət ya qismətdir bana, ya ona.

(*Bu zaman İsmət evdən çıxır.*)

İsmət

(*Orxanı görünçə heyrətlə*)

Ah, Orxan!

Orxan

Nə var, nə yoq?

İsmət

Çoq şükür, Qanpoladdan

Bu gün bir məktub gəldi...

Orxan

Nerdə Səlma?

İsmət

Qomşudadır, şimdi gəlir...

¹ Ənis-dost, yoldaş.

Orxan
Pək əla,
Fəqət niçin?

İsmət
Getmiş mollayı bulsun,
Məktubu oqutsun, xatircəm olsun.

Orxan
Pəki, evdə kim var?

İsmət
Kimsə yoq...

Orxan
Allah əsirgəsin, nədir bu halət?
Bət-bənizin solmuş, çöhrən dəyişmiş,
Qolay sanma, deyil bu sadə bir iş.

İsmət
(*geri çəkilərək*)
Əvət doğru, fəqət məraq, intizar
Bir az sıqmış bəni...

Orxan
Qərib halın var!
Qanpolad getsin qürbətdə sürünsün,
Sən burda ancaq sol, qayğı çək, düşün!

İsmət
Lakin təhəmmüldən¹ başqa çarə nə?

Orxan
Yazlıq İsmət, yazlıq!.. Sənin hüsnünə
Bənim kibi binlərcə aşiq varkən...

İsmət
Ah, sus, Orxan, sus!

Orxan
Allahın sevərsən,
Söylədiyim sözlər yalanmı? Söylə!

¹ Təhəmmül-dözüm, səbir.

Söylə, İsmət, yalanmı? Bir fikr eylə
Bütün Dağıstända var bir şöhrətim,
Yüksək dağlardan böyükdür həşmətim¹,
Hürmətim, izzətim, varım, sərvətim,
Nəslim, nəcabətim, gücüm, qüdrətim.
Günəş kibi parlıyorkən, fəqət bən
Yalnız məftunum sana, ah, yalnız sən!...

İsmət

(barmağındakı üzüyü göstərərək, hiddətlə)

Orxan!

İştə parmağımda gördüğün nişan
Qanpoladdan bir yadigardır bana,
Ömrüm olduqca baqlıyım bən ona.

Orxan

Bir yüzükdənmi eylərsin ihtiraz?

İsmət

Əvət, bu bir zəncir ki, hiç qırılmaz.

Orxan

İsmət, onun hiç bir mənası yoqdur,
O bir boş xeyaldır, səni qorqudur.
Yüzük, nişan yalnız gönüldür, gönül!
Olma çocuq... Sən gəl bana ver gönü'l!
Yarın atlanıb bu köydən² çıqalım,
Yigit kimsə, qarşı çıqsın baqalıım.

(özü-özüñə heyrətlə)

Allah, Allah, yenə çatıldı qaşlar!
Dəhşət verir qartalvari baqışlar!
(İsmətə)
Söylə, fikrin nədir? Cəvab ver, İsmət!

İsmət

(usamış və əsəbi bir halda)

Artıq yetər, Allah için, çəkil get,
Hürmətin, izzətin, varın, şöhrətin,
Nəslin, nəcabətin, gücün, qüdrətin,

¹ Həşmət-əzəmət, cəlal, dəbdəbə.

² Köy-kənd.

Həp sənin olsun, get, çəkil get, Orxan!
 Bən ayrılmam o yoqsul Qanpoladdan.
 Bütün dünya alt-üst olub dağılsa,
 Ondan başqa sevdiyim yoqdur əsla!

Orxan

İsmət, artıq bənim təhəmmülüm yoq...
 Sən gəl bu işdə pək inad etmə çoq.
 İnan, gözəl səmər verməz bu inad,
 Nə sən sağ qalırsın, nə də Qanpolad.

Bu səhnədə sonra baş verənlərin qısa məzmunu:

Orxan İsmətə deyir ki, ya xəncərlə canımı al, ya da mənə təzə həyat ver. İsmət onun bu təklifini qətiyyətlə rədd edir, onun xəncərini kənara atıb evə gedir. Orxanla İzzət ağaçlıqda gizlənir. Bir azdan evdən çıxan İsmət xəncərin unudulduğunu görüb yerdən götürür.

Qardaşı Səlimin gəldiyini görən İsmət xəncəri gizlədir. Səlim onun həyəcanlı olduğunu görüb səbəbini soruşur. İsmət bir il Qanpoladın yolunu gözləməyin onun üçün çox çətin olduğunu deyib həqiqəti açmır. Bu vaxt onun gizlətdiyi xəncər yere düşür. İsmət xəncəri yerdən tapdığını desə də, Səlim inanmır. İsmət həqiqəti söyləməyə, xəncərin qonşusu, dövlətli bir gənc olan Orxanın olduğunu deməyə məcbur olur. Orxanın xain niyyətini bilən Səlim ondan intiqam almaq qərarına gəlir.

Səlma İsmətə Qanpoladın sabah gələcəyini söyləyib onu sevindirir. Deyir ki, Qanpolad evə döndüyü həftə toy edəcəyini yazmışdır.

Gizləndiyi yerdən bu xəbəri eşidən Orxan İzzətə Qanpoladı öldürəcəyini söyləyir. Səlim Səlmaya oğlu Qanpoladın gəldiyini xəbər verir. Səlma sevinc içindədir. O, Səlimə gümüş kəmər bağışlayır. Səlim Qanpoladı qarsılamağa gedir. Bu zaman yaxınlıqda dörd-beş dəfə şiddətli tapança atəşi səsi eşidilir. Səlma təlaşla beş-on addım səs gələn tərəfə gedərək deyir:

Ah, bu qurşun nə? Ruha dəhşət verir;
 Aman, ya Rəb! Həp tükərim ürpərir;
 Köydə mütləq qanlı bir atışma var,
 Yoqsa yenə çarpışırkı qaçaqlar?

Murad

(əlində bir boş tapança olduğu halda təlaş içində gələrək.)
 Eyvah, can qurtaran yoqmudur?

Səlma

Nə var?

Murad

İmdad! Həmşirə¹, imdad, bəni qurtar!

Səlma

Gəl, oğlum, gəl, hiç qorqma!

Murad

Ah, mərhəmət!..

Yoqsa məhv edərlər bəni bu saat.

Səlma

(evi göstərərək)

Haydi gir, çabuq bir tərəfdə saqlan;

Allah böyükdür, bir şey olmaz, inan!

Murad

Ah, xanım, bir sənsin bənim pənahım;

Bən qərib kimsəyim, yoq bir günahım.

Səlma

Haydi gir içəri, gizlən bir yanda;

Təlaş etmə, kəndini bil amanda!

Murad

Allah razı olsun...

Səlma

Zavallı! Pək çoq qorquyorum ama;

Kim bilir! Hənki vicdansız qudurmuş,

Biçarəyi məhv etmək istiyormuş.

Həm qərib, həm kimsəsiz, həm köməksiz...

Bütün dünya toplanıb gəlsə hərgiz,

Allah şahid, bən onu verməm ələ.

İnsaf yoqmu? Səlma ölməmiş hələ!

¹ Həmşirə—bacı.

Səlim

(əlində xəncər, təlaş içində gələrək)
Ah, o xain nerdə? O qatil nerdə?

Səlma

Kim? Oğlum!..

Səlim

Ah, o miskin, rəzil nerdə?

Səlma

Yavrum! Qanpoladdan xəbər ver bana!

Səlim

Burdan biri qaçmadımı bir yana?
(tez başqa bir tərəfə getmək istər)

Səlma

(qollarından tutub təlaş içində)
O kim? Nasıl qatil bu?

Səlim

Çərkəs Murad...
Orxanın yoldaşı, alçaq bir cəllad!

Səlma

Səlim, vaz keç, oğlum! Qaçan qovulmaz.

Səlim

Xayır, bir vəhşiyə mərhəmət olmaz.

Səlma

Kim kimi öldürmiş? Bir söylə, anlat!

Səlim

Sorma, ah, bilməm...

Səlma

Nə var, söylə?

Səlim

Heyhat!..

Bu bir cinayətdir ki, ağızım, dilim,
Söyləməkdən aciz...

Səlma

Ah, Səlim, Səlim!

Hər nə var, aç söylə, anlat həpsini...

Səlim

İştə səfil Orxan, vicdansız dəni¹
Vurulmuş İsmətə; qarşılıq yalnız
Təhqir eyləmiş onu biçarə qız.
Alçaq hərif bundan çoq öfkələnmiş,
Qanpoladın gəldiyini öyrənmiş;
Fürsətdir deyə kəsmiş yolu cəllad,
Pusub durmuş yanında İzzət, Murad.
Birdən-birə hər üçü...

Səlma

Söylə, söylə!

Səlim

Hücum eyləmiş qurşunla, xəncərlə,
Bən qoşaraq qaçırmayıb fürsəti,
Varıb gördüm ki, Orxanı, İzzəti
İlk atəşdə Qanpolad yerə sərmiş;
Hər ikisi parçalanmış, gəbərmış.

Səlma

Südüm halal olsun, oğul, Qanpolad!
Pəki, sonra?

Səlim

Ah, fəqət xain Murad
Nişanlamış Qanpoladın qəlbini.

¹ Dəni—əclaf, alçaq.

Səlma

Ah!..

Səlim

Sağalmaz bir yara açmış dəni...

Səlma

(*kədərlə*)

Ofl Quzum, toy qismət olmadı sana!

(*şiddətlə ağlayır, bir az sonra həli dəişilərək*)

Xayıր, xayıր, göz yaşı dökməm ona!

Gərçi dünyadan almamış kamını,

Qanlısından almış intiqamını.

Səlim

Fəqət Murad!? Qaçsa da sağ qurtulmaz.

(*bir tərəfə getmək istəyir*)

Səlma

(*hiddətli*)

Səlim, bıraq getsin, qaçan qovulmaz.

Yüzlərcə öylə miskin parçalansa,

Bir tükünə dəyməz oğlumun əsla!

Səlim

(*gəldiyi tərəfə baxar, birdən-birə həyəcanla*)

Gəl, ana, oğlun gəldi iştə!

Səlma

(*yola baxaraq*)

Eyyah!

Kaş ki, ölüydim, görmiyeydim, Allah!

(*Hər ikisi yola doğru gedər, sonra Qanpolad yaralanmış olduğu halda bir ləzginin yardımını ilə görünür. Səlim, Səlma da onun yanına gəlirlər.*)

Səlma

(oğlunu bağırına basıb ağlayaraq)
Oğul, oğul!

Qanpolad

Uf, ana!

Səlma

Can, Qanpolad!
Ah, sana kim qıydı, kim? Hanki cəllad?

Qanpolad

...Ağlama, hiç kimsə qıymamış bana.
Düşmanım qanlı taleimdir, ana!
(bu zaman anasının qucağına yixilib uzanaraq)
Ana! Hiç təlaş etmə, hiç sıqlılma!

Səlma

Ah, yavrum! Kaş ki, məhv olaydı Səlma,
Görmiyəydi səni al qan içində...

Qanpolad

Səlim! Bırəq, haqsız yerə dökəmə qan!
Bən kəndim intiqam aldım onlardan.

Qanpolad

Ah, nerdə İsmət? Çağır gəlsin bana!

Səlma

Ya Rəb, mərhəmət!
Mərhəmət, ya Rəb.
(bu zaman İsmət gəlir)
İstə gəldi İsmət...
(İsmət ilk bağışda şaşıraraq donub qalır)

Qanpolad

İsmət!

İsmət

Ah, Qanpolad!

Qanpolad

Əlvida!..

İsmət

Eyvah!..

(*hönkür-hönkür ağlayaraq Qanpoladı qucaqlayır*)

Qanpolad

Əşhəd... ən...la ilahə... illəllah...

Səlma

(*həyəcanlı*)

Ah, getdin? Səni çoq gördümü tanrim?

Qızıl güllər açmış köksündə, yavrum!

İsmət

(əsəbi)

Qanpolad! Sən nə tez unutdun bəni?

Xayır, yalnız biraqmam əsla səni.

(*Qanpoladın xəncərini çəkib özünü vurmaq istəyir*)

Səlma

(*xəncəri onun əlindən alaraq hiddətlə*)

Bən səndən daha müstəhəqqim¹, İsmət!

Lakin Allah nəhy² etmiş bunu... lənət,

Lənət bu iqbala, bu ömrə lənət!..

İsmət

(*cənəzəni qucaqlayaraq*)

Ah, Qanpolad! Gönlümdə qaldı həsrət...

(*Şiddətli hıçkırıqlar içində boğularaq hissiz qalır*)

Səlma

(*qapıya yaxınlaşaraq şasqın və əsəbi bir halda*)

Allah, Allah! Təhəmməl ver, səbir ver!

¹ Müştəhəqqim—layiqəm, haqqım var.

² Nəhy—qadağan.

Açıl, yarıl, parçalan, ey alçaq yer!
Yarıl! Bu talesizi çək qərinə¹!
Bəndə artıq təhəmmül yoq qəhrinə!
Yalnız bir pənahım, bir oğlum varkən,
Qanlı topraq! Ayırdın onu bəndən.
Ya Rəb, ədalət! Bəni öldür, qurtar!
Hər yer bana zindan kibi oldu tar.
(*qapıya doğru baxaraq*)

Ah, bu xain qonaq aman istərkən,
Niçin bən ona yer verdim bilmədən.
Oğlumun köksünü yarsın da gəlsin,
Bir cəllad kəndini amanda bilsin?!
Xayır, xayır, bu mümkün deyil əsla!
Sağ bıraqmam... Bənim pəncəmdə hala!
Onun həddini bildirir bu əllər!
Qəlbinə yerləssin gərək bu xəncər!
Gərək bulsun cəzasını...
(*həli dəyişilərək*)

Ah, fəqət;
Oğlumun ruhu bəlkə eylər nifrət,
Bəlkə bəndən incinir, çünki şimdə
Qan dökməyə əsla riza vermədi.
Həm mültəci², həm qərib, həm misafir;
Xayır, vicdanım olmaz buna qadir.
Bir də hər nə yapsam bu dərdi silməz,
Məhv olsa aləm Qanpolad dirilməz.
Xayır, əfv etməli!.. Getsin də miskin
Xəcalətdən ölsün, yerlərə keçsin.

(*Büsbüütün uzaqlaşış gedir, sonra Murad əlində tapança evdən çıxır. Bu vaxt gözü Qanpoladın cənazəsinə sataşaraq titrəyir, şəşqin və qorxulu bir halda*)

Murad

Ah, bən nə yapdım? Nə günah işlədim!
Durduğum yerdə bən nə xəlt³ eylədim?
Qanpolad!.. İstə, qıydığım nevcəvan
Tükənməz bir uyquya dalmış... aman!

¹ Qərinə-dibinə, qoynuna.

² Mültəci-pənah gətirən, sığınan.

³ Xəlt- günah.

Aman, ya Rəb, nədir bu qorqunc əhval?
(İsmətin halına diqqət edərək)

Ah, bu qız niçin böylə pəjmürdə hal?
Bu İsmətmi? Solğun bir gülə dönmüş?

Orxanı yandıran atəşmi sönmüş?

Odur, o... qızçığaz nasıl da bayğın!
Ah, bənim bais... Əllərim qırılsın!

(ətrafa göz gəzdirərək)

Xayır, bundan sonra durulmaz burda,

Tez savuşmaq gərək başqa bir yurda;

Yoqsa bugum-bugum doğrarlar bəni;

Qurtaracaq yoq bir havadar bəni.

(Qaçmağa hazırlanırkən Səlma qarşısına çıxır)

Murad

(təlaşlı və şasqın)

Ah!

Səlma

Qonaq qardaş, dur! Təlaş etmə sən,
Qorqma! Bir zərər gəlməz sana bəndən.

Amandasın; hiç qorqma, hiç sıqlıma!

Çünki bən əvvəldən söz verdim sana.

Sən bir qonaqsın, qatil olsan belə,

Səlma həlak olur da, verməz ələ.

Murad

Aman! Ah, nə böyük qadınsın!

Səlma

Ama,

Bir ricam var, sənin adın nə?

Murad

Sorma!

Səlma

Bilmək istərim, söylə!

Murad*(tərəddüd içində)*

Çərkəs Murad...

Səlma*(əsəbi və çilğın bir halda)*

Ya Rəb, mərhəmət! Ah, oğul! Qanpolad!

Murad*(başını aşağı dikərək özü-özünə hiddətlə)*

Öldürdüyün Qanpolad, Səlma pənah...

Murad! Sən nə vicdansız oldun, eyvah!

Səlma*(yumşaq səslə)*

Murad! Sən həm qəribsin, həm mültəci...

Burdan sağ qurtulub gedərsin şimdi,

Fəqət bilməlisin, şu qanlı arslan,

Şu qıydığın cavan oğlumdur...

İsmət*(çığıraraq)*

Aman!

Ah, nerdəsin Səlim! Gəl, iştə fürsət!

Qanlımız burda...

Murad

Ah!

Səlma*(İsmətə)*

Sus, qızım, İsmət!

Sus! Qərib bir qonaq verilməz ələ...

İsmət*(Səlmadakı xəncəri almaqa çalışaraq)*

Xayıր, böylə vicdansız gərək olə!

Səlma

(*İsməti əli ilə rədd edərək*)

Amandadır, yavrum, bildinmi?

İsmət

(*həyəcanlı bir halda Murada*)

Cəllad!

(*cənəzəni qucaqlayaraq*)

Ah, qanın yerdə qaldımı, Qanpolad!?

Murad

(*Səlmanın əlindən xəncəri qaparaq İsmətə*)

Kayır, bu qan yerdə qalmaz, baq iştə!

(*ürəyinə saplamaq istədiyi halda Səlma şiddətlə qoluna vurur, xəncər yerə düşür, dərhal özü götürür*)

Səlma

(*hiddətli*)

Murad!

Murad

Doğrayın bəni riştə-riştə!

Əvət, doğrayın, məhv olmalı zalim!

Ah, bir alçağa mərhəmət nə lazım?

Qanlı bir canavar sağ bıraqılmaz;

Bən bir xainim, öldürün!

Səlma

Hiç olmaz!

Murad

Yaşatma, öldür, ana! Bəncə hala,

Billah, gəbərmək yaşamaqdan evla...

Səlma

Kayır, sən bana eylərkən iltica¹,

Söz vermişim, dönməm sözümdən əsla!

(*bu zaman bir-iki fit və tapança səsi eşidilir*)

Murad

(*diksinərək*)

Aman, ya Rəb!

¹ İltica eyləmək-pənah gətirmək.

Səlma

(qolundan tutub çəkərək)

Gəl! Hiç təlaş etmə, gəl!

Qaçmaq gərək... Qorqarım arta əngəl...

Murad

(özü-özünə)

Hər tərəf qorquluq, qaçmaq səmərsiz,

(aşkar)

Ah, bən nə bir yol bilirim, nə bir iz.

Səlma

Gəl, hiç qəm etmə, gəl! Baq, iştə bir yol...

Düz, qorqusuz bir dərədir, əmin oll!

Burdan çıxar bir köyə, həm coq sürməz;

Sağ qurtulub gedərsin, kimsə görməz.

İsmət

(başını qaldırıb həzin və atəşli bir ahənglə)

Ya Rəb, nə bəxtiyar imiş ölenlər!

Murad

(Səlmaya)

Ah, nə qədər alicənabsın...

Səlma

(Murada)

Yetər!

Yetər get, durma get! Haydı, çəkil get!

Artıq savuş! Durmaq vaqtı deyil, get!

(Murad Səlmanın böyüklüyü qarşısında sıxılıraq şəşqin bir halda gedir. Bir-iki adım getdikdən sonra dönüb baxır və dərin bir ah çəkərək büsbütün uzaqlaşır.)

Səlma

(Muradın getdiyi tərəfə doğru hiddətli və həyəcanlı bir səslə)

Get, namərd qonaq, get! Alçaq mültəci!

Get, miskin hərif, get! Cəllad, yırtıcı!

Get, vicdansız! Kəndini qurtar, yaşa!
 Ancaq vicdansızları bəslər dünya!
(daha əsəbi və qızqın)
 Get, gözüm görməsin! Uzaqlaş, dəf ol!
 Nə haqsızlıq etdin, Allahdan bul!
 Get, çəkil get! Dinsiz, Allahsız xain!
 Murdar izin bu topraqdan silinsin!
 Oğlumu söndürdün, yandırdın bəni,
 Get, kamə irdirməsin Allah səni!
(göyə doğru titrəyərək)
 Mərhəmət! Ya Rəb, mərhəmət, inayət!
 Təhəmməl ver! Qalmamış bəndə taqət;
 Ah, qəlbim az qalır patlaşın, Allah!
(cənəzəyə doğru gedərək çıraqınca)
 Allah, nə bədbaxt ana oldum... Eyyah!
 Həsrəti gönlündə can verən evlad!
 Ah, qəhrəman oğul, nağam Qanpolad!

(Oğlunu qucaqlayaraq şiddətli və yaxıcı hıçqırıqlar içində boğulub qalır. Bu sıradə Səlim ilə yoldaşı bir tərəfdən çıxaraq hiddətli və heyrət içində baxa-baxa qalırlar).

Pərdə

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Əsərin əvvəlində Səlma İsmət ilə nə barədə söhbət edir?
2. Orxan kimdir? İzzət ilə söhbət zamanı onun hansı niyyəti məlum olur?
3. Orxanın fikrini bilən İsmət necə hərəkət edir?
4. Səlim İsmətdən məsələni öyrənəndə nə qərara gəlir?
5. Muradın imdad istədiyini görən Səlma nə edir?
6. Yaralı Qanpolad öz qatili haqqında nə deyir?
7. Səlmanın kim olduğunu bilən Murad nə edir?
8. Əsərin sonunda Səlma kimi lərə müraciət edir? O, müraciətində nə deyir?
9. Əsərin məzmununu nağıl etməyi öyrənen. Əsərin rollar üzrə oxusuna hazırlaşın.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

H.Cavidin ilk səhnə əsəri olan "Ana" dramında Səlma, İsmət, Orxan, Qanpolad, Murad və digər obrazların xasiyyəti, əməlləri barədə təsəvvürünüz vardır.

Əsərin əvvəlində oğlundan xəbər gözləyən Səlmanın keçirdiyi hislərə, həyəcanlara diqqət yetirin. Ana hər gecə qanlı röyalar görür, ürəyinə dammışdır ki, qorxulu bir xəbər alacaqdır. Sizcə, bu, nə ilə əlaqədardır?

Əlinə qatildən qisas almaq fürsəti düşmüş ananın qəlbində qəzəb, intiqam hisləri kükreyir. Səlma qatil Muradi "namərd qonaq", "dinsiz", "allahsız", "xain" adlandırır. Oğlunun qanlısını deyil, ürəyində baş qaldıran qan intiqamı duyğusunu boğub öldürmək anaya asan başa gəlirmi? Sizcə, ananın qatılı mərhəmət göstərməsinə səbəb nədir? Ana başqa cür hərəkət edə bilərdimi? Sizcə ana haqlıdırımı?

Bu suallara cavab vermək üçün Səlimin Səlma haqqında dediyi sözlərə bir daha diqqət yetirin:

Böyüklükdə, mərhəmətdə seçilmiş
Alicənablıq boyuna biçilmiş.

Qatilin – Muradin düşdürüyü vəziyyət, keçirdiyi hislər də əsərin ən təsirli səhnələrindəndir. Ananın hərəkətindən sarsılan Muradin aşağıdakı sözlərinə diqqət yetirin.

Doğrayın məni riştə-riştə.
Əvət doğrayın, məhv olmalı zalim.
Ah, bir alçağa mərhəmət nə lazım?
Qanlı bir canavar sağ bıraqılmaz;
Bən bir xainim, öldürün.

Muraddakı bu dəyişikliyə səbəb nədir? Bu səhnə ilə dramaturq nə demək istəyir?

Orxan surətinə diqqət yetirin. Orxanın xasiyyətində hansı mənfi cəhətlər var? Qanpoladı öldürmək niyyətinə düşməsi Orxanı necə səciyyələndirir? Fikrinizi əsərdən nümunələr gətirməklə əsaslandırın.

İsmət surətinin təsvirinə diqqət yetirin. Onun ağılli, öz məhəbbətinə sədaqətli bir qız olması hansı səhnələrdə üzə çıxır?

Əsərdəki Qanpolad surəti barədə nə düşünürsünüz? Onun xasiyyətindəki, əməllərindəki hansı cəhətlər sizdə rəğbət doğurur? Əsərdə müəllifin niyyətinin nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirin.

Müstəqil iş üçün

H.Cavid yaradıcılığının ən yaxşı tədqiqatçısı akademik Məmməd Cəfər yazır: "Ana" dramında "müəllif nə qədər gözəl insani sıfətlər varsa, yoxsullarda, sadə adamlarda tapır; nə qədər mənfi əxlaqi keyfiyyətlər varsa, bunların çoxunu hakimlik, ağıalıq, bəylik, xanlıq ehtiraslarında görürdü".

Siz bu barədə nə düşündürsünüz?

Fikirlərinizi evdə valideynləriniz, ailə üzvlərinizlə bölüşün.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi

Romantizm haqqında məlumat

Romantizm yaradıcılıq metodu ilə yazılan əsərdə təsvir olunan həyat hadisəsinə yazıçının subyektiv münasibəti üstünlük təşkil edir.

Romantik sənətkar öz qarşısına həyatı olduğu kimi, dəqiq təsvir etmək vəzifəsini qoymur. O, daha çox həyatın öz xəyalında canlandırdığı, arzuladığı kimi dəyişdirilməsinə çalışır.

Sənətkar real varlığa öz münasibətini bildirmək, öz xəyalında reallıqdan uzaq bir dünyyanın obrazını yaratmaq və bu yolla oxucuya arzu və istəklərini çatdırmaq isteyir.

Sənətkar romantik əsərdə təsvir edilən hadisələr vasitəsilə əslində onu maraqlandıran şəxsiyyətin xarakterini, mənəvi aləmini daha təsirli şəkildə ifadə edir.

Romantik əsərlərin qəhrəmanı çox zaman sənətkarın özünün varlığa münasibətini ifadə etdirir. Bu qəhrəman, adətən, güclü şəxsiyyət olur. Qüvvətli hissəleri, duyğuları, dünyaya, digərlərinin qəbul etdiyi qanunlara kəskin etirazı ilə seçilir.

Romantik əsərlər üçün qəhrəmanın şəxsiyyətinə, daxili aləminə dərin maraq səciyyəvidir.

Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm metodunun kökləri Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Şah İsmayııl Xətayı kimi gör-

kəmli sənətkarların yaradıcılığına gedib çıxır.

XX əsr də Hüseyn Cavid yaradıcılığında romantizm metodу aparıcı yer tutur.

H.Cavid "Ana" dramında insanın təbiətindəki mənfi ehtiras-lara, şərə qarşı mərhəmətli, güclü, saf mənəviyyata malik Ana obrazını qoyur. Ana müəllifin həyatda xeyirin, insanpərvərliyin qələ-bəsinə inamını əks etdirən romantik bir obrazdır.

Yeganə oğlunun ölümü də qəlbi nurla, məhəbbətlə döyünen ananı qəddarlaşdırır, öz pak amalından döndərə bilmir.

Dramaturq bu romantik obraz vasitəsilə yer üzündə qan izini ağılla, xeyirxahlıqla, insana məhəbbətlə, həyatın müqəddəsliyinə inamla kəsməyin mümkün olduğunu əks etdirir.

MİKAYIL MÜŞFIQ (1908–1938)

Qəlbi həyat eşqi iə çağlayan, əsərlərində Vətəni, gözəlliyi, məhəbbəti tərənnüm edən Mikayıl Müşfiq qısa, lakin parlaq bir ömür yaşamış qüdrətli sənətkardır. 30-cu illərin repressiyası zamanı coşqun təbiətli, qaynar təbli şair saxta ittihamlarla həbs olunaraq güllələnmişdir. M. Müşfiqin simasında ədəbiyyatımız parlaq bir şəxsiyyəti, romantik ruhlu şeirlər, poemalar müəllifi olan istedadlı sənətkarı itirmişdir.

Mikayıl Müşfiq Xızıda anadan olmuşdur. Atası Mirzə Əbdülqədir vətən balalarının oxumasına can yandıran bir maarifçi idi. Vicdanlı, fədakar bir müəllim olan Mirzə Əbdülqədir yaradıcılıqla da məşğul olar, şeirlər yazardı.

Nənəsi Qızqayıtin Mikayılın üzərində böyük təsiri olmuşdur. Nənəsinin söylədiyi nağıllar, atalar sözləri, astadan zümrümə etdiyi bayatılar gələcək şairin zəngin xalq yaradıcılığı ilə tanış olmasında mühüm rol oynamışdır.

Mikayıl ibtidai təhsil aldıqdan sonra Bakı darülmüəlliminin də oxuyur. O, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstytutunun dil və ədəbiyyat şöbəsini qurtarıb müəllimlik edir.

Şairin mətbuatda “Bir gün” adlı ilk şeiri 1926-cı ildə, “Küləklər” adlı ilk kitabı 1930-cu ildə çap olunmuşdur. Sonra Müşfiqin “Vuruşmalar”, “Günün səsləri”, “Şəngül, Şüngül, Məngül”, “Kəndli və ilan” və başqa kitabları nəşr olunur.

M.Müşfiq “Çağlayan” adlı kitabını da çapa hazırlamışdı. Bu kitaba müəllifin ən yaxşı şeir və poemaları daxil edilmişdi. Lakin həmin kitabı nəşr etdirmək ona qismət olmur...

Müşfiqin təbiəti, xasiyyəti kimi poeziyası da qartal qanadlıdır, mövzu məhdudluğunun nə olduğunu bilmir. Əmək, qadın azadlığı, insanpərvərlik, ”dünyanın bəzəyi insanların” arzu və istəklə-

ri, məktəb və müəllim, məhəbbət, ailə gözəlliyi, analıq şərəfi, övlad məhəbbəti, vətənpərvərlik Müşfiq poeziyasının mövzu zənginliyini və rəngarəngliyini göstərir.

“Xəlqilə titrəyən, xəlqilə gülən”, yaratdığını sevərək yaradan insan Müşfiqin idealı idi. O, heç də “Alqış varlığını duyan insana!” sözlərini təsadüfi olaraq yazmamışdı. Əməyi sevmək, onu həmişə əziz tutmaq insanın nəcib sifətlərindəndir. Şairə görə, “hər şeyin anası, qaynağı” olan torpağı da “hər addımda dəyişdirən” məhz insanın əməyi, alın təri və əməlləridir.

Lirika ustası M. Müşfiqin qısa, lakin məhsuldar yaradıcılığında poemaları da mühüm yer tutur. Əvvəllər lirik şeirləri ilə tanınan şair sonradan epiq əsərlər yazmağa da meyil göstermiş, “Buruqlar arasında”, “Çoban”, “Əfşan”, “Sındırılan saz”, “Azadlıq dastanı” kimi poemalarını yazmışdır.

Şair istər şifahi xalq şeirinin, istərsə də klassik poeziyanın janrlarından çoxunu – qoşma, gəraylı, bayatı, məsnəvi, beşlik və s. poeziyasında işlətmışdır.

Müşfiq “Duyğu yarpaqları” şeirlər silsiləsi ilə klassik rübai formasında yeni ictimai məzmunun, vətəndaşlıq hissinin ifadəçisi kimi çıxış etmişdir. Şair, həmçinin, Qərb şeirinin janrı olan sonetə də biganə qalmamış, yeri düşdükdə sonetlər də yazmışdır.

Rübailərinin birində o yazır:

Qoxusuz lalədir mənasız şeir,
Qanadsız bir quşdur xülyasız şeir.
Gözəlsiz, çalğısız məclisə bənzər,
Məzmunsuz, ahəngsiz, ədasız şeir.

Burada müəllif mənasız şeiri qoxusuz lalə ilə, xülyasız şeiri qanadsız quşla, məzmunsuz, ahəngsiz, ədasız şeiri gözəlsiz, çalğısız məclislə yanaşı qoyur və bizi həqiqi poeziya haqqında düşüncələri ilə tanış edir.

Xəlqilə titrəyən, xəlqilə gülən,
Vətənçin yaşayan, vətənçin ölen,
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır!

Səmimi insan və vətəndaş şairlərdən biri də Müşfiqin özü olmuşdur. Elə buna görə də xalqımız onun xatirini əziz tutur, adını əbədiləşdirir. O, Müşfiqi qəlbində yaşıdadır, həmişə də yaşadacaq!

(Gülhüseyn Hüseynoğlu)

Suallara cavab hazırlayın

1. M.Müşfiq hansı məktəblərdə təhsil almışdır?
2. Şairin hansı kitabları nəşr olunmuşdur?
3. Müşfiq poeziyasında hansı mövzular aparıcı yer tutur?
4. Şairin hansı poemaları vardır?
5. Müşfiq hansı janrlarda şeirlər yazmışdır?

Tapşırıqlar

1. M.Müşfiq haqqında əlavə məlumat toplayıb dəftərinizə yazın.
2. Şairin həyat və yaradıcılığı üzrə plan tərtib edin. Mətni həmin plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

YENƏ O BAĞ OLAYDI!

(İxtisarla)

Yenə o bağ olaydı, yenə yiğışaraq siz
O bağa köçəyдинiz.
Biz də muradımızca fələkdən kam alayıq,
Sizə qonşu olaydıq.
Yenə o bağ olaydı, səni tez-tez görəydim,
Qələmə söz verəydim,
Hər gün bir yeni nəgmə, hər gün bir yeni ilham...
Yazaydım səhər-axşam.
Arzuya bax, sevgilim, tellərindən incəmi?
Söylə, ürəyincəmi?
Yenə o bağ olaydı, yenə sizə gələydiq,
Danışaydıq, güləydiq.
Ürkək baxışlarınla ruhumu dindirəydin,
Məni sevindirəydin.
Gizli söhbət açaydın ruhun ehtiyacından,
Qardaşından, bacından.
Çəkinərək çox zaman söhbəti dəyişəydin,

Mənimlə əyişəydin.
Yenə də bir vurayıdı qəlbimiz gizli-gizli,
Sən ey əsmər bənizli!

Bu yaz bir başqa yazdır, bu yaz daha da xoşdur,
Vay o qəlbə ki, boşdur!
Hər üfüqdə bir həvəs, hər bucaqda bir umud,
İnsanlar daha məsud,
Duyğular daha incə, fikirlər daha dərin,
Ürəklər daha sərin.
İnsanların yüksəri, tələbi daha yüksək.
Yolumuzdan daş-kəsək
Təmizlənmiş bir az da. Ellərin keyfi sazdır,
Bu yaz bir başqa yazdır!

Bu nə gözəl şeirdir, bu nə gözəl mənzərə,
Gəlin baxın Xəzərə.
Çıxalım Buzovnada kiçik qayalıqlara,
Seyr edəlim bir ara...
Gecələr sayışarkən ulduzlar lalə kimi,
İşıqlar jalə kimi
Çilənib dağılarkən ətrafa damla-damla,
Ən yaxın bir adamla
Nə gözəldir dinləmək suların nəğməsini,
Təbiətin səsini!
Nə gözəldir dolaşmaq isti yay fəsilləri
Bu sərin sahilləri!

Nə gözəldir səhərlər bizim böyük ruhumuz,
Aşib-daşan duyğumuz!
Şəklindəki sulardan baxaraq ləzzət almaq,
Bu mavi şeirə dalmaq.
Dalğalar kimi qalxmaq, dalğalar kimi enmək,
Bəzən hürküb çəkinmək.
Hər dalğa bir kişnəyən bəyaz yallı at kimi,
Bizim bu həyat kimi!

Yenə o bağ olaydı sevdalar ölkəsində,
O söyüd kölgəsində,

İnci qumlar üstündə yenə verib baş-başa,
 Yayı vuraydıq başa...
 Gündərimiz keçeydi qızğın fərəhlər kimi,
 Dolu qədəhlər kimi.
 Yarpaqlar arasından uzadaraq əlini,
 Oxşayaraq telini,
 Gecələr darayayıdı saçlarını, ay gözəl?
 Sən gözəlsən, ay gözəl?
 Əllərində əllərim, gözlərində gözlərim...
 Asilaydı sözlərim
 Könlünün qulağından bir qızıl tana kimi,
 Günəş doğana kimi.

Yenə o bağ olaydı, yenə yiğışaraq siz
 O bağa köçəydiniz.
 Biz də muradımızca fələkdən kam alaydıq,
 Sizə qonşu olaydıq.
 Yenə o bağ olaydı, səni tez-tez görəydim,
 Qələmə söz verəydim,
 Hər gün bir yeni nəgmə, hər gün bir yeni ilham...
 Yazaydım səhər-axşam.
 Arzuya bax, sevgilim, tellərindən incəmi?
 Söylə, ürəyincəmi?

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Lirik qəhrəmanın məhəbbət hislərini daha qabarlıq göstərən misralar hansılardır?
2. “Yenə o bağ olaydı” dedikdə qəhrəman ömrünün hansı anlarını xatırlayır?
3. Şeirdə lirik qəhrəmanın hansı arzularından söz açılır? O, hansı hisslərlə yaşıyır?
4. Lirik qəhrəmanın həyat eşqi, yaratmaq həvəsi hansı misralarda eks olunub?
5. Əsərdə hansı təbiət təsvirləri vardır?
6. Şeiri ifadəli oxumağı öyrənin və əzbərləyin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

“Yenə o bağ olaydı” şeiri məhəbbət mövzusunda yazılıb. Şair bu əsərdə məhəbbəti insanı qurub-yaratmağa, həyatdakı gözəllikləri duymağa sövq edən ülvə bir hiss kimi tərənnüm edir.

Bu şeiri M.Müşfiq özünün həbsindən bir az əvvəl yazımışdır. Yəqin ki əsəri təhlil edərkən orada güclü həyat eşqi, gələcəyə, səadətə böyük ümidi lərin ifadəsi ilə nakam şairin faciəli taleyi arasındaki kəskin təzad diqqətinizdən yayınmayacaqdır.

Əsərdəki hansı duyğular, hislər, misralar lirik qəhrəmanın şairin özü olduğunu söyləməyə əsas verir? Bu barədə fikirlərinizi əsərdən nümunələrlə əsaslandırın.

Əsərdəki hansı sözlər, misralar lirik qəhrəmanın həssas qəlbli, saf hislərlə yaşayan bir gənc olduğunu göstərir?

Bağ mövsümü çoxdan qurtarsa da, əsərin qəhrəmanının ötən yayı unuda bilməməsinə səbəb nədir?

Əsəri oxuyarkən qonşu qızın da obrazı gözünüz önünde canlanır. Siz onun zahiri görkəmini, daxili aləmini necə təsəvvür edirsiz?

“Vay o qəlbə ki, boşdur” misrasının üzərində düşünün. Şairin burada nəyi nəzərdə tutduğunu aydınlaşdırmağa çalışın.

Əsərdəki təbiet təsvirlərinə diqqət yetirin. Məhəbbət şeirində təbietin gözəlliyyindən necə, hansı məqsədlə söz açılıb?

Əsərin qəhrəmanı hansı arzularla yaşayır? O, həyat, insanlar haqqında nə düşünür?

Əsərdə işlənmiş məcaz növlərini müəyyənləşdirin və onları şərh edin. Cavablarınızı ümumiləşdirib əsərdə müəllifin niyyəti barədə neticə çıxarmağa çalışın.

Müstəqil iş üçün

M.Müşfiq “Yenə o bağ olaydı” şeirində qəlbində ilk məhəbbət hisləri baş qaldırmış bir gəncin duyğularından söz açır. Şair əsl məhəbbəti necə təsəvvür edir? Bu barədə qeydlərinizi ədəbiyyat dəftərinizə yazın.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi
Məcaz

Ədəbiyyatşunaslıqda məcaz sözün ilkin, əsas mənada deyil, məcazi mənada işlədilməsinə deyilir. Bədii əsərdə söz digər sözlərlə əlaqələnərək bir sıra yeni, gözlənilməz məna calarlarında (şirin çay, şirin arzu, şirin söhbət və s.) işlədirilir.

Məcaz bədii əsərdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məcaz əsərdə müəllifin və qəhrəmanların (surətlərin) dilini fərdiləşdirməyə kömək edir. Sözün məcazi mənada işlədilməsi əsərin (qəhrəmanların) dilində müxtəlif cəhətləri-inkar, kinayə, canıyananlıq və s. diqqət mərkəzinə çəkir.

Məcazların müxtəlif növləri vardır: epitet, bənzətmə, metafora, metonimiya, mübaliğə, kinayə və s.

Əsərin bədii dəyəri, müəllifin və obrazların nitqi səciyyələndirilərkən məcazların təhlili böyük əhəmiyyət kəsb edir.

M.Müşfiqin “Yenə o bağ olaydı” şeiri öz dilinin bədiiliyi, məcazlardan uğurlu istifadə baxımından seçilir. Şair əsərdə məcazin metafora, təkrir, epitet, bənzətmə, bədii sual və s. növlərindən böyük məharətlə istifadə etməklə oxucunun gözləri önündə lirik qəhrəmanın obrazını, onun məhəbbət duyğularını əks etdirən təsirli bir lövhə yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

Şeirdəki “Yenə o bağ olaydı”, “Nə gözəldir” təkrirləri əsərin bədii təsirini daha da qüvvətləndirir, oxucuda qəhrəmanın qəlbindəki hislərin ötəri, keçici bir həvəs olmaması qənaətini yaradır.

Əsərdəki “Hər dalğa bir kişiñeyən bəyaz yallı at kimi, Bizim bu həyat kimi!”, “ Gecələr sayışarkən ulduzlar lalə kimi, İşıqlar jalə kimi”, “ Saçın kimi qıvrılan dalgalara dalaydım” bənzətmələri, “Arzuya bax, sevgilim, tellərindən incəmi?” bədii sualı lirik qəhrəmanın incə, həssas, romantik təbiətli bir aşiq olduğunu göstərir.

Sinifdənxaric oxu üçün
 Mikayıl Müşfiq. “Duyğu yarpaqları.”

SÜLEYMAN RÜSTƏM (1906–1989)

Süleyman Rüstəm keçen əsrin 20-ci illərində ədəbiyyata gəlmış, bütün yaradıcılığı boyu Azərbaycanı, xalqımızın vahid Vətən arzusunu tərənnüm etmiş sənətkardır.

O, lirik şeirlər, poemalar, pyeslər, dillər əzətləri olan qəzəllər yazıçıdır.

Süleyman Rüstəm Bakıda sadə bir dəmirçi ailəsində anadan olmuşdur. Ədəbiyyata həvəs onda hələ orta məktəbdə oxuduğu illərdə yaranmışdır.

Süleyman Rüstəm uşaqlıq, ilk gənclik illərini xatırlayaraq yazar: “Uşaqlığım sabiq Quba meydanının yuxarısında keçmişdir. Atam əvvəllər gəmiçilik cəmiyyətində işləyirdi. Sonralar dəmirçi-xanada gün keçirərdi. Mən də ilk əmək fəaliyyətimə elə dəmirçixanada başlamışam.

Məhəlləmizdəki məktəbə bütün şəhər əhli “Süleyman Sani” məktəbi deyirdi. Cünki bu məktəbin müdürü və ən yaxşı müəllimlərindən biri sevimli ədibimiz Süleyman Sani Axundov idi. O, həddən artıq mədəni, xoşrəftar, nəcib təbiətli bir adamdı. Elə yaziçı kimi də çoxdan məşhurlaşmışdı”.

Ədəbiyyata gəlişini şair belə xatırlayır: “Səhnəmizin görkəmli simalarından biri sayılın Mirzağa Əliyev o vaxtlar bizim məhəllədə yaşayırırdı. Qayğıkeş və səmimi bir adam idi. Bir həftə gecəni gündüzə qatıb işlədim, “Çimnaz xanım yuxudadır” adlı bir pərdəli, ikişəkilli komediya yazdım. Onu böyük qorxu, ehtiyat və utançlıq hisləri ilə Mirzağa əmiyə verdim. O, əsəri götürdü və məni bir ata mehribanlığı ilə yola saldı.

Günlər ötdü... Bir dəfə afişaların birində gözümə belə yazı sataşdı: “Çimnaz xanım yuxudadır” – yazanı Nərimanov adına texnikumun tələbəsi Süleyman Rüstəmzadə...” Sevincimdən yerə-göyə siğmirdim”.

O vaxtlar şeirə də maraq göstərirdim. “Unudulmuş gənc” adlı şeirimi müəllimim Seyid Hüseyin Sadiqə verdim. Bir gün həmin şeirin “Maarif və mədəniyyət” jurnalında çap olunduğunu gördüm. Bununla da qarşılıqlı yeni sənət yolu açıldı”.

S.Rüstəm “Qızıl qələmlər” ittifaqında fəal ictimai iş aparmışdır. O, iki il Azərbaycan Dövlət Universitetində oxumuş, sonra təhsilini Moskva Dövlət Universitetində davam etdirmişdir.

İkinci dünya müharibəsi digər sənətkarlar kimi S. Rüstəmin də yaradıcılığında vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq mövzusunu ön plana çəkdi. ”Ana və poçtalyon”, ”Qafqaz ordusu”, ”Ana ürəyi”, ”416”, ”Döyüşüyə məktub”, ”Qafurun qəlb”, ”Qəhrəmanın vəsiyyəti” və s. əsərlərində şair faşizmə nifrət oyadan, xalqı vətənin müdafiəsinə səfərbər edən əsərlər yazaraq ığid döyüşülərin, arxa cəbhədə fədakarlıq göstərən insanların lirik obrazını yaratmışdır.

Şair ordu sıralarında Cənubi Azərbaycana getmiş, oradakı soydaşlarımızın həyatı, mübarizəsi ilə yaxından tanış olmuşdur. Həmin səfər nəticəsində şairin yaradıcılığında mühüm yer tutan Cənub lirikası yaranmışdır.

Sənətkar öz xalqına məhəbbətini, onun düşmənlərinə nifrətini, Vətənin dərdlərini Cənub lirikasına daxil olan “Yandı” qəzəlində təsirli bir dillə eks etdirmiştir:

O qədər nalə etdim ki, qızardı lalə tək bağrim,
Baxıb öz dövrəmə gördüm qərənfil, yasəmən yandı.
... Ürəkdə min yaran vardır, yazıq millət, yazıq millət,
Sənə hər ləhzədə öz canını qurban edən yandı.

“Dəymə” şeirində şair qeyrətli Vətən oğlu kimi Azərbaycan dilinin təəssübünü çəkir, dilimizə həqarətli münasibət bəsləyənlərə üz tutaraq qəzəbini gizlətmir:

Mən sənin dilinə dəymirəm, sən də
Gəl mənim bu ana dilimə dəymə.

S. Rüstəmin məhəbbət lirikası “Sevgi yarpaqları” başlığı altında toplanmış qəzəllərdən, qoşmalardan ibarətdir. “Qaçaq Nəbi” mənzum dramı, komediyaları, tərcümələri də sənətkarın yaradıcılığında mühüm yer tutur.

Suallara cavab hazırlayın

1. Süleyman Rüstəm özünün uşaqlıq, təhsil illərini necə xatırlayır?
2. O, ədəbiyyata necə gəlmişdir?
3. Şairin əsərləri daha çox hansı mövzularda yazılmışdır?
4. İkinci dünya müharibəsi illərində o, hansı əsərlərini yazmışdır?
5. Şairin Cənub mövzusunda hansı əsərləri var?

Tapşırıqlar

1. Əvvəlkı siniflərdə S.Rüstəm haqqında öyrəndiklərinizi, ədibin ssenarisi üzrə çəkilmiş “Atları yəhərləyin” filmini yada salın. Dərsdə cavablarınızda həmin biliklərdən istifadə edin.
2. Şairin həyat və yaradıcılığı üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

TƏBRİZİM (İxtisarla)

Baxdıqca hüsnünə doymayıր gözüm,
Təbrizim, Təbrizim, gözəl Təbrizim!

Qoymaram yadları girsin qoynuna,
İzin ver, qolumu salım boynuna!
Sənin bayramına, sənin toyuna
Dili bir, qanı bir qardaşın gəlib;
Dərdinə aşına sirdaşın gəlib...

Sən çıxdın qarşıma duzla, çörəklə,
Bağından dərdiyin güllə, çiçəklə,
İkiyə bölünməz saf bir ürəklə...
Təbrizim, Təbrizim, aman Təbrizim,
Yox olsun başından duman, Təbrizim!

Bülbül zar-zar ağlar çəməndən ayrı.
İnsan deyib-gülməz vətəndən ayrı.
Can necə yaşasın bədəndən ayrı?!
Aç öz ürəyini danış, Təbrizim,
Olum dərdlərinlə tanış, Təbrizim!

Qədrini ayrılıq çəkənlər bilir,
Hicrində göz yaşı tökənlər bilir.
Ömrünə qaranlıq çökənlər bilir, –
Bağından gül-çiçək dərdim, Təbrizim,
Yenə təzələndi dərdim, Təbrizim!

Bu ayna bulaqlar, bu ayna sular,
Suda ayağını yuyan qarğular.
Doğurur könlümdə min bir duyğular,
Səslənir kamanım, sazım, Təbrizim,
Ey mənim baharım, yazım, Təbrizim!

... Əzəldən şairlər yurdusan, inan,
Döşündən süd əmən saysız qəhrəman
Yolunda canını etmişdir qurban, –
Gətirib onları yada, Təbrizim,
Baş əymə cəllada, yada, Təbrizim!

Səttar xan, o böyük sərdari-milli,
O atəş ürəkli, o atəş dilli
Etdi azadlığı ellərə bəlli.
Gəl onun yolundan dönmə, Təbrizim,
Dalğalan, alovlan, sönmə, Təbrizim!

Nə qəşəngdir yol boyunca söyüdlər,
Söyüdlərin kölgəsində igidlər
Babalardan dirləyirlər öyüdlər, –
Coşur damarlarda qanı, Təbrizim!
Yoxdur bu mərdlərin sanı, Təbrizim!

Ağlasan, – ağlaram, gülsən, – gülərəm,
Yaşasan, – yaşaram, ölsən, – olərəm,
Varımı səninlə yarı bölərəm...
Gəl, bir də üzündən öpüm, Təbrizim,
Başına gül-çiçək səpim, Təbrizim!

Nədir o mənalı dərin baxışlar?
Nədir gözlərindən yağan yağışlar?
Nədir qəlbindəki payızlar, qışlar?..
Yetim tək boynunu burma, Təbrizim,
Məlul-məlul baxıb durma, Təbizim!

Sənin çiçeyinə, gülünə qurban,
Mənə qardaş deyən dilinə qurban.
Vətəninə qurban, elinə qurban!
Baxdıqca hüsnünə, doymayıր gözüm,
Təbrizim, Təbrizim, gözəl Təbrizim!

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Şairin Təbrizə məhəbbəti hansı misralarda əks olunub?
2. Əsərdə Təbrizin gözəlliyi necə təsvir edilib?
3. Hansı misralarda ayrılıq, həsrət motivləri güclüdür?
4. Təbrizin kədərindən şeirdə necə söz açılır?
5. “Qədrini ayrılıq çəkənlər bilir” misrasında şair nə demək istəyir?
6. Xalqımızın qəhrəmanlığı, vətənpərvərliyi hansı misralarda öz əksini tapıb?
7. Səttarxan kimdir? Şeirdə onun haqqında nə deyilir?
8. Əsərdən bir neçə bəndi əzbərləyin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

Siz ədəbiyyat, tarix dərslərində Cənubi Azərbaycan, Təbriz şəhəri ilə bağlı biliklərə yiylənmişsiniz. Sənətkarlarımızın Cənub mövzusunda əsərləri ilə tanışsınız. Məhəmmədhüseyin Şəhriyar, Səməd Behrəngi, Səhənd kimi sənətkarların əsərlərini oxumusunuz.

Süleyman Rüstəm Cənub lirikasına daxil olan “Təbrizim” şeirini Təb-

rizə səfəri zamanı yazmışdır. Bu əsər qədim tarixə malik, elm, mədəniyyət mərkəzi kimi şöhrət tapmış Təbriz şəhərinə müraciət şəklindədir. Lakin şair əsərdə yalnız Təbrizdənmi danışır? Təbriz əsərdə əslində nəyi təmsil edir? Şeiri bənd-bənd təhlil etdikcə bu barədə düşünün.

Şeirdə sanki bir-birinə illərlə həsrət qalan iki qardaşın görüşü təsvir edilir. Uzun ayrılıqdan sonra öz əzizinə qovuşan lirik qəhrəmanın keçirdiyi hislər, duyğular hansı misralarda daha qabarlıq ifadə olunub? Həmin misraları seçib, oradakı fikirləri şərh edin.

Şeirdə Təbrizin gözəlliyindən, qəhrəman övladlarından, Vətəndən bəhs edilir. Sizcə, bunlardan hansı əsərin əsas mövzusudur? Fikrinizi əsərdən nümunələrlə əsaslandırmağa çalışın.

Əsərin lirik qəhrəmanı şair özüdür. Onun keçirdiyi təlatümlü hislər, qəlbində tügyan edən düşüncələr nə üçün bu gün minlərlə oxucunun da qəlbində əks -səda tapır? Fikrinizi əsaslandırın.

Torpağı iki yerə bölünmüş bir xalqın birlik arzusu təbiidir. Lakin şair bu birliyə gedən yolu necə təsəvvür edir? Səttar xanı xatırlamaqda şairin məqsədi nədir? Bu suallara cavab tapmaq üçün bir daha əsərin mətninə müraciət edin.

Şeir, yeqin ki, sizin də qəlbinizdə dərin hislər, düşüncələr doğurdu. Şair buna necə, hansı yollarla nail olur? Həmin suallara cavab tapmaq üçün "Can necə yaşasın bədəndən ayrı?", "Nədir o menalı, dərin baxışlar?" misralarında şairin istifadə etdiyi məcazlara diqqət yetirin, onların mənasını şərh edin. Əsərdən özünüz də belə nümunələr (bənzətmə, təkrir, bədii sual, bədii təzad və s.) seçib təhlil edin.

Şairin səmimi duyğuları, düşüncələri, arzuları, Vətəninə münasibəti barədə rəyinizi ümumiləşdirib əsərin ideyası barədə nəticə çıxarın.

Müstəqil iş üçün

Siz bilirsiniz ki, XIX əsrдə Vətənimiz güclü, məkrili düşmənlərin işgalinə məruz qalmış, iki yerə parçalanmışdır. S.Rüstəmin "Təbrizim" şeirində həmin tarixi faciənin xalqımızın taleyinə vurduğu ağır zərbələrdən söz açılır. Bu əsərdəki bütöv Azərbaycan arzusu haqqında dərindən fikirləşin, düşüncələrinizi dostlarınızla, yaxınlarınızla bölüşün.

Sinifdənxaric oxu üçün

Süleyman Rüstəm. "Dəymə".

Əli Tuda. "Kitab tonqalı".

SÜLEYMAN RƏHİMOV (1900-1983)

Süleyman Rəhimov Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindəndir. O, bədii nəşr sahəsində ardıcıl fəaliyyət göstərmiş, xalq həyatının böyük bir dövrünü əhatə edən irihəcmli romanlar, maraqlı povest və hekayələr yazmışdır.

Süleyman Rəhimov Qubadlı rayonunun Əyin kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilini kənd mollasından alan Süleyman Qubadlıda rus məktəbində oxumuşdur.

Uşaqlıq illərini keçirdiyi Əyin mühiti onun bir sənətkar kimi yetişməsinin təməlini qoymuşdur. Doğma yurdun başı qarlı dağları, buz bulaqları, keçilməz meşələrinin gözəlliyi, kənd qocalarının uzun qış gecələrində bir yerə yığışıb söylədiyi nağılları, dastanlar, rəvayətlər onun qəlbində silinməz izlər buraxmışdır.

Ədib həmin dövrü xatırlayaraq yazar: "İnsan öz uşaqlıq və ilk gənclik illərini heç vaxt unuda bilməz. Qubadlıda ikisini flı beşillik rus məktəbi yaradılmışdı. Mən bu kənddə bir neçə evdə qalmaqla, onların ev işlərini görməklə yaşayır və oxuyurdum. Ömrümün ən çətin illəri idi. Ancaq ruhdan düşmür, məktəbdən qaçmirdim. Bu məktəb onda bütün Zəngəzur qəzasında yaxşı cəhətdən ad çıxarmışdı.

Yadımdadır, bir gün qəza mərkəzi Gorusdan məktəbimizə bir müfəttiş gəlmişdi. Mən öz çıkışımda A.S. Puşkinin "Qafqaz" şeiri ni rus dilində çox hərarətlə oxudum. Hər sahədə görkəmli sayılan bəyzadə balalarının sanki nitqləri qurmuşdu. Mənim cavabım bir növ məktəbin başını uca elədi, hamını sevindirdi. Xəbər də hər ya-

na yayıldı. Növbəti cümə axşamı evimizə gələndə anam məni hərə-rətlə qarşılıdı, kövrəldi. Onun göz yaşları sevinc yaşları idi”.

O, pedaqoji kursu bitirdikdən sonra bir müddət müəllimlik etmiş, sonra Azərbaycan Pedaqoji İnstytutunun tarix fakültəsində təhsil almışdır.

S.Rəhimov bədii yaradıcılığa 30-cu illərdə “Şamo” romanı ilə başlamışdır. Yaziçinin “Saçlı”, “Ağbulaq dağlarında”, “Ana abidəsi”, “Qafqaz qartalı” kimi irihəcmli romanları vardır. Bunlardan “Şamo” və “Saçlı” romanları daha məşhurdur.

Yaziçi 5 cildlik “Şamo” romanı üzərində fasılələrlə 50 ilə yaxın işləmişdir.

Otuzuncu illərin amansız repressiyası Süleyman Rəhimovu da əsərlərinin qəhrəmanı kimi ağır sınqlara çəkmişdi. Yaziçi həbs olunaraq səkkiz ay həbsxanada əzablı günlər keçirmişdi. Lakin o, bir çox görkəmli ziyalılarımızdan fərqli olaraq, bu gedər-gəlməzdən qayıda bilmüşdi. Növbəti istintaq zamanı S.Rəhimov erməni müstəntiqin hərəkətlərindən şübhələnib onun kimliyini dəqiqləşdirmək məqsədilə Gorusdakı erməni ailəsindən olub-olmadığını soruşur. Erməni müstəntiq onun dediklərini təsdiqləyəndə S.Rəhimov ifadə verməkdən imtina edir. Hiddətlənmiş müstəntiq bunun səbəbini soruşanda S.Rəhimov deyir: “Sənin sələmçi tacir nəslini yaxşı tanıyıram. Aramızda unudulmayan milli ədavətdən əlavə, sinfi mənsubiyyətimiz etibarilə də bizimki tutmaz. Sən mənim haqqımda obyektiv ola bilməzsən. Əgər bir də məni dindirməyə gəlsən, bütün tərcüməyi-halını açıb tökəcəyəm”.

İç üzünü açıldığına görən müstəntiq onu gedər-gəlməzə göndərmək niyyətindən əl çəkməli olur. S.Rəhimov üstünə atılan böhtanları digər müstəntiq qarşısında möhkəm düzüm sayesində rədd etməyə nail olur.

S.Rəhimovun “Mehman”, “Mahtaban” , “Medalyon”, xalq qəhrəmanı Qaçaq Nəbiyə həsr edilmiş “Aynalı” povestləri uzun illərdir ki, oxucuların həvəslə mütaliə etdiyi əsərlərdir.

“Mehman” povesti əsasında “Qanun naminə” filmi çəkilmişdir.

S.Rəhimov gözəl satirik hekayələr müəllifidir.

Xalq şairi Səməd Vurğun S.Rəhimovun yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Süleyman nadir simalardandır. O, çox cürətli adamdır. Məhz buna görə də mən ona bağlıyam. O, Azərbaycan ədəbiyyatının ağır artilleriyasıdır”.

Suallara cavab hazırlayın

1. Süleyman Rəhimov harada təhsil almışdır?
2. O, hansı peşəyə piyələnmiş, harada işləmişdir?
3. S.Rəhimovun hansı roman və povestləri vardır?
4. O, hansı hekayələrin müəllifidir?
5. S.Vurğun ədibin yaradıcılığını necə qiymətləndirmişdir?

Tapşırıqlar

1. S.Rəhimovun "Mehman" povesti əsasında çəkilmiş "Qanun naminə" filmini, yəqin ki, görmüsünüz. Həmin filmdən çıxış edərək yaziçının şəxsiyyətini necə təsəvvür etdiyinizi söyləyin.
2. Yaziçinin həyat və yaradıcılığına dair mətni diqqətlə oxuyun, plan tərtib edin. Mətni həmin plan əsasında nağıl etməyi öyrənin.

MİNNƏTSİZ ÇÖRƏK (İxtisarla)

"Bir daha ədnadan¹ ummaram çörək,
Ürəyimi yeyib yaşayam gərək.
Əlimlə dəmiri edərəm xəmir,
Nə şah tanıyaram, nə xan, nə əmir.
El mənə bir hüma² adı verirkən,
Yapalaq olmağı ar bilirəm mən".

Xaqani

Neçə il idi ki, Mirzə Valeh Hatəm xanın təmtəraqlı mənzilində yaşayır və onun uşaqlarının təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olurdu. Hatəm xan isə imarətindəki ən dilguşə bir otağı əzəldən Mirzə Valeh üçün ayırmışdı.

¹ Ədnadan-alçaq, nanəcib adamdan.

² Hüma-cənnət quşu, dövlət quşu.

Mirzə Valeh təlim-tədris işlərindən sonra bu otaqda gəzinir, düşünür, bir şey arayan adam kimi həmişə bir axtarışla, bir kəşf ilə məşğul olurdu. Otaqda dolanır, bəzən çox darıxırıdı.

Hatəm xan və onun xanımı Həlimə xatun uşaqlarının xatırı-nə günbəgün Mirzə Valehə qarşı öz hörmətlərini artırırdılar. Xan həmişə Mirzə üçün ən qiymətli tirmə, şal və ipəklərdən dəst-dəst libas tıkdirirdi. Ancaq hər bir yeni libas Mirzənin ürəyini yenidən bir də sıxırdı, o saralırdı.

Mirzə Valeh bu evin mötəbər siması, məclislərin iftixarı olmuşdu. O, Hatəm xanın düzəltdiyi ziyaflətlərdə öz əql və kamalı ilə hamını heyran edirdi. Mirzə ən qədim Şərq elmlərindən başlamış bu günə qədərkı bütün elmlərə vaqif idi. Mirzə Valeh "Şahnamə"ni, "Xəmsə"ni, "Gülüstan"ı, "Bustan"ı, Hafiz Shirazini, Xəyyamın rü-bailərini, Füzulinin qəzəllərini əzbərdən biliirdi. Mirzə Valehin yetişdirməsi olan gənc Adil də hər kəsi öz bilik və qabiliyyəti ilə tə-əccübəndirirdi. Adil həyatda şeir və hikmət aşiqi, insaf və ədalət tərəfdarı idi. Adil böyüyüb kamala çatdıqda Mirzə Valehə qarşı gündən-günə öz ehtiramını artırır, onun xidmətində dururdu. Hatəm xanın ortancı oğlu Aqil də böyük qardaşı Adil kimi hərəkət edirdi.

Xan həmişə Mirzənin çayını pürrəng, xörəyini çolpalı, döşəyi-ni dördqat, mütəkkəsini qalın edərdi. Mirzə hər əlini xörəyə uza-danda nə isə yenə də Hatəm xanın gizli nəzərlərini öz üzərində se-zirdi. O, hər çay içəndə yenə də bu gizli nəzərləri görərdi. Burada olduğu uzun müddətdə Mirzə bir dəfə də çayı öz istədiyi kimi içmə-mışdı. Hatəm xan hansı rəngdə çay istəmişsə, Mirzə də o rəngdə iç-mışdı. Xan neçə mütəkkə demişsə, Mirzə də o miqdarda qotazlı mü-təkkəyə söykənmişdi.

Beləliklə, günlər gəlib keçir, Mirzə Valehin dən düşmüş saq-qalı dümağ olur, ətrafa bir nuranılık saçırıdı. Bu zaman Mirzə xanın kiçik oğlu Gərayın təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmağa başlamışdı. Qocalmaqda olan Hatəm xan və Həlimə xatun bu uşağa daha çox bağlanmışdılar. Saatlarla onlar Gərayı əzizləyir, sonbeşiyimiz, əzi-zimiz deyib dururdular.

Bu vəziyyətdə Mirzə Valehi hər kəsdən artıq Gəray təngə gəti-rirdi. Gəray deyilən sözü eşitmır, verilən dərsi əzbərləmir, dəftər-kitabını cırır, əl-ayaq altına atırdı. Mirzə Valehin sakit nəsihətləri xanın və xanımın hiddətinə səbəb olurdu. Mirzə Valeh gedəndən son-

ra Hatəm xan qəzəblənib onun ardınca deyinirdi: "Qəribə və ağılsız qocadır, heç bilmir ki, mənim üstümə hansı qiymətə oturubdur? Bir uşaq ilə məşğul olmağa qarnı ağrıyır!" Bu sözləri Mirzə Valeh eşitməsə də, duyurdu. Duyurdu ki, indiyə kimi edilən bu xərc, bu haqq-hesab özbaşına deyildir. Çox yaxşı bilirdi ki, o, Gəraya heç vaxt səsi dolusu açıqlana bilməz, hətta ona gözün üstə qasın var da deyə bilməz. Getdikcə Mirzə Valeh bir asılılıq, bir məhkəməliq hiss edirdi.

Hatəm xanın əmizadəsi Yədullah xan evdə ißsiz oturmaqdan çox darıxdığı üçün bir ziyafət düzəltmək və vaxtını keçirmək qərarına gəldi. Oturub dost-aşnasına, o cümlədən Hatəm xana dəvətnamə yazdı.

Xan dəvətnaməni aldı. Oğlu Adili çağırıb oxutdu, məzmununu bilib çox şad oldu. Yədullah xan yazdı: "Çox təvəqqə edirəm, Mirzə Valehi də özünüzlə gətirəsiniz ki, bizi əyləndirsin və biz darıxmayaq". Hatəm xan Mirzə Valehi çağırıb onu məsələdən agah etdi. İnandırmaq üçün məktubu da ona verdi. Mirzə Valeh məktubu alıb oxudu:

"...Özünüzlə gətirəsiniz ki, bizi əyləndirsin" – sözlərini o titrəyə-titrəyə gözdən keçirdi. Saralmış halda məktubu xana uzatdı.

- Necə oldu, Mirzə, gedirikmi?
- Xeyr, xan, mən gedə bilməyəcəyəm!
- Nə səbəbə görə, Mirzə Valeh?

Mirzə Valeh məktubu qaytardı, Hatəm xan inad etməyə başladı. Adillə Aqil araya düşüb atalarından rica edirdilər ki, Mirzə Valehi öz kefinə buraxsın.

– Yox, axı, kişi dəvət edib. Çağırılan yerə getməmək yaxşı deyil... –Xan deyib dayandı, – belə də olmaz ki?!

Mirzə Valeh daha cavab vermədən çəkilib getdi. Hatəm xan öz oğlanları Adil, Aqil ilə, nökər, naiblə birlikdə atlanıb Yədullah xanın malikanəsinə üz qoydu. Yədullah xan Mirzə Valehin gəlmədiyiini gördükdə çox rəncidə-hal olub səbəbini soruşdu. Hatəm xan başını buladı. Qonaqlar eyş-işrətlə məşğul olduğu zaman Yədullah xan yenə də Mirzə Valehi xatırladı. Durub namə yazdı. Mirzənin gəlməyini təvəqqə elədi. Namədə qeyd etdi ki, "İstəyirik, Mirzə Valeh, gəlib bizi əyləndirəsiniz," – sonra ayağında yazdı: "Həmin sizin gəlməyiniz üçün göndərdiyim köhlən atı yəhərli-yüyənli sizə bağışlayıram". Axırda əlavə elədi: "Mən sizin əməyinizə muzd verən və qiymət qoyan, bir səfərdə bir at bağışlayan kişiyəm".

Hatəm xan yerində qırmıldanıb:

– Onun gəlməyinə inanmırıam, Yədullah, – dedi, – əbəs yerə zəhmət çəkirsınız.

– Naməni elə yazmışam ki, Mirzə Valeh təpəsi üstə gələr.

Yədullah xan xatircəmliliklə çaparı yola saldı. O, Mirzə Valehə bağışlaşlığı ata görə onun mütləq gələcəyinə arxayı idı.

– Qoy gəlib bizi əyləndirsin, yoxsa məclis çox süst keçir.

Yedəyi köhlən atlı çapar özünü Hatəm xanın malikanəsinə çatdırıldı. O, kamal-ehtiramla Yədullah xanın məktubunu Mirzə Valehə təqdim etdi. Mirzə Valeh məktubu açmadan getmək qərarına gəldi. Mirzə xüsusi yəhərli atın göndərilməsini qabaqcı məktubda olan “bizi əyləndirsin” təklifini geri götürmək və üzr istəmək üçün zənn edirdi.

– Mirzə, xan qonaqlığı dayandırıb sizi gözləyir!

– Nə olar, gedərik, oğul, – deyə Mirzə Valeh məktubu açıb oxudu. Mirzə məktubu oxuduqca ağardı, saraldı, rəngdən-rəngə düşdü. Bu məktubda da “biz istəyirik siz bizi əyləndirəsiniz” – sözləri bir ox olub Mirzə Valehin ürəyinə sancıldı. Qalxıb otağına girdi. Çapar çox gözlədi. O, qapını döydü, vaxtin keçdiyini və onların ləngidiyini söylədi. Ağsaçlı Mirzə Valeh qapını açıb titrəyə-titrəyə:

– Oğlum, mən gedə bilməyəcəyəm, – deyib qapını örtdü və üzüstə qapandı.

Daha bir mətləbin hasil olmayıacağını görən çapar elə yedəyi atlı geri qayıtdı. Uzaqdan çaparın Mirzə Valehsiz qayıtdığını görən Yədullah xan bərk sindi və çox pərt oldu. Hatəm xan özü də incidi.

Çapar atdan düşüb Yədullah xanın məktubunu özünə təqdim etdi:

– Naməni də qaytardı. Qəribə adamdır, xan. Əvvəlcə rəngi açıldı, gedərik dedi. Sonra naməni oxudu, rəngdən-rəngə düşdü. Otağına çəkildi, mən gözlədim, sonra qalxdım, rədd cavabı verdi, qapını örtdü, aşağıdan hıçkırtı səsi eşitdim. Vallah, bilmədim uşaqdır, ya Mirzə Valehdir?

Başqa xanlar məclisi soyutmaq istəmədilər. Ziyafət gecəsi keçdi.

Hatəm xan geriyə döndü. O, imarətin girəcəyində balaca oğlu Gərayın oturduğunu, nə ilə isə məşğul olduğunu gördü. Dərsdən qaçan Gəray dəftər-çərəkəsinin¹ cırıq-cırıq eləyib yanına yığırdı. Xan gözü ilə Mirzə Valehi axtardı, ancaq görə bilmədi.

Hatəm xan Gərayın üz-gözündən öpdü, cırıq dəftər-çərəkəsini götürüb uzun arxalığının ciblərinə qoydu.

Axşam çox ləziz bir xörək hazırlandı. Hatəm xan başqa qo-

¹ Çərəkə-keçmişdə əlifba kimi işlədilən kiçik dərslik.

naqların olmamağına baxmayıb, bu dəfə salonda ağ bir süfrə açdırıldı. Hatəm xan Mirzə Valehi dəvət etdi. Tutqun Mirzə Valeh süfrənin qıraqında əyləşdi. Xan xadiməyə acıqlandı:

– Mirzənin döşəkcəsini qalın edin!

Dərhal bu döşək qalın məxmər bir döşəkcə ilə əvəz edildi. Sonra çay gəldi. Xan xadiməyə qışqırdı:

– Mirzənin çayını pürrəng edin!

Mirzə Valehin çayı pürrəng edildi. Ancaq o, iKİCƏ qurtum içdi. Sonra xörək gəldi. Xan xadiməyə əmr etdi:

– Mirzənin xörəyinin çolpasını dəyişdirin!

Mirzə Valeh bu xörəkdən iKİCƏ tirkə götürdü. Xörək yığışıldı. Mirzə Valeh çaya əl uzatmadı. Çay soyudu, qaysaqlandı... Hatəm xan ciblərini əlləşdirib cırıq dəftər-çərəkəni çıxartdı, Mirzə Valehin qabağına tulladı.

– Bu pürrəng çayların, bu başı çolpalı xörəklərin, bu qalın döşəkcələrin müqabilidirmi, Mirzə Valeh?

Mirzə Valeh əlini qaldırdı, elə bil ki, bu neçə illərin çayları Mirzə Valehin başına töküür, bu neçə illərin xörək qabları taqqataqla Mirzə Valehin başına dəyir, qalın mütəkkələr, məxmər döşəkcələr Mirzə Valehin başına çırpılırdı.

– Əlinizi niyə qaldırmışınız, yoxsa xəcalətinizdən ağ saqqalınıza pərdə tutursunuz? Utanmayın, mən sizi bağışlaya da bilərəm!

– Xan, mən gedə bilərəmmi?

– Özünüz bilin, qalsanız da olar, – deyə xan şaqqa çəkib güldü. – Ay səni, Mirzə! Heç olmasa, qızarmaq da bir şeydir!

– Mən gedim, xan!

– Xa, xa, xa... Mirzə çəşibdir, buyura bilərsiniz, qapı açıqdır!

Xan əmr etdi:

– Mirzə üçün qapıları taybatay açın!

Gicəllənmiş Mirzə Valeh buradan çıxdı, tez öz yaşıdagı otağa girdi. O, titrəyə-titrəyə bir çox illər bundan qabaq əynindən çıxardığı libasını geyindi, ayaqqabılarını dəyişdirdi, pilləkan aşağı düşüb, qaranlıq içində qeyb oldu.

Sabah açıldı. Artıq Mirzə Valeh xanın barigahında¹ görünmədi. Neçə gündən sonra Adil və Aqil qayıtdılar.

Hatəm xan dörd bir tərəfə adam saldı. Adil və Aqil hərəsi bir tərəfə yola düşdü. Bütün kəndləri, obaları dolandılar. Mirzə Valehi gördüm deyən olmadı. Mirzə Valeh kimi fazıl bir adamı itirmək

¹ Barigah-imarət, malikanə.

Hatəm xan ailəsinə getdikcə daha çox təsir edirdi. Elə bil ki, bu barigahda daima şölə çəkib qaranlığa nur saçan bir çıraq sönmüşdü.

Mirzə Valeh uzaqlaşmışdı. O, asudə olmaq və minnətsiz çörək yemək qərarına gəlmişdi. “Kimdən nə fayda, kimdən nə etibar gördüm ki?” –deyə Mirzə Valeh doluxsunmuş halda tərpənərək özünü tamamilə biyabana vermiş, gecə də, gündüz də ayağı tutduqca qaçmışdı. Heç kəs onu görməsin deyə, o, kənddən, obadan və işlək yoldan uzaqlaşmağa çalışmışdı. Mirzə istəmirdi ki, onu görən olsun, Hatəm xana xəbər çatsın, bir də Hatəm xanın barigahına xahişlə də olsa qayıtsın. “Minnətsiz çörək, sərbəst ölmək!” – Mirzə Valeh dağdaş aşdığı, qalın, qaranlıq meşəliyə qovuşduğu zaman daha da aydın, daha da qəti qərara gəlirdi. “Minnətsiz çörək, sərbəst ölmək!” Mirzə Valeh daha heç bir şey istəmirdi. Bu qərar ilə Mirzə Valeh uzaqlaşıb özünü adam ayağı dəyməyən qalın bir meşəliyə verdi. Beləliklə, o, xeyli gedib böyük, əfsanəvi bir dağa çıxdı. Dağın başında çox qədimdən qalmış bir istehkam görünürdü. Köhnə hasarı qalan qəbiristanlıqda qaldı. O, əlləşib daşların arasında özünə bir sovmiə¹ tiqdi. İçərisinə payızın bozaran otlarından döşədi. Girib rəhatlıqla yatdı. O, xeyli yatdı, gecəni keçirdi, günəşin ilk şüası ilə ayıldı, özünü sovmiədə gördü. Quru otun üstünə dirsəklənib fikrə getdi: “Bəli, düzdür. Minnətsiz çörək, sərbəst ölmək!” O, yeni həyatının yolları haqqında düşündü, qalxıb sovmiədən çıxdı. Ətrafda olan meyvələrdən yiğib sovmiəsinin yanında komaladı. Qurumuş otla bu meyvələrin üstünü örtdü. İldırımdan düşmüş oddan köz götürüb özü üçün sönməz bir ocaq qaladı. Ətraf odundan bir neçə ilin ehtiyatını gördü. Duz üçün meşədən çıxıb düzəngaha getdi, onu da əldə edib gətirdi. Meyvə, duz, tiqdiyi sovmiə və yandırıldığı odla kifayətlənə bilmədi. O, insanlardan kənar bu yerdə minnətsiz çörək yemək istəyirdi. Mirzə gedib uzaqlarda da olsa əkilən zəmilərdən, yola tökülen sünbüllərdən özü üçün taxıl tədarük edib çörək hazırlaya bilməzdi. O, bu meşəni ələk-vələk eləməyə başladı. Bir gün məmirlı daşın üstündə bir cüt arpa sünbülünə rast gəldi. Sünbülləri qırıb öz sovmiəsinə döndü. Mirzə Valeh ucu biz ağaclarla bir azca yer şumlayıb bir-bir bu dənləri buraya saldı. Mirzənin gözləri qarşısında bu “tarla” yaşıllaşdı. Payızın qırovu düşdükə saraldı. Bu,

¹ Sovmiə—burada: yaşayış yeri.

Mirzənin narahatlığını artırdı. Sonra güclü qar düşdü. Hər yeri örtdü. Bu gündən Mirzə öz sovmiəsinə çəkilib topladığı yaş və quru meyvələrlə güzəran edib keçindi. Qışın müdhiş küləkləri baş qaldırdı. Tufan və fəlakət Mirzə Valehin sovmiəsini dövrəyə aldı. Günlərlə Mirzə uzandığı yerdən kənara çıxıb tərpənə bilmədi. Tufan kəsdikdə o, bir növ bayıra çıxıb, yenə də büzüşmiş halda yerinə girdi. Ümidlə yazı gözlədi. Qışın tufanı, gurultusu yazın ildirim və şaqqıltıları ilə əvəz edildi. Qar əridi, sel sulara qarışdı. Mirzə Valeh günəşə doğru can atdı. Onun topladığı meyvələr artıq tükəndi, meşənin pencər və otundan ruzi etməyə başladı.

Mirzə Valeh çox zəiflədi, tamamilə ariqlayıb bir sümük, bir dəri oldu.

Mirzə Valeh daha uzaqlara gedə bilmədi. Bir gün baxdı ki, onun tarası tamamən yetişib. O, yavaş-yavaş sünbülləri yolub ovdu, dən hazırladı. Birtəhərlə üç dənə yastı daşdan təndir düzəldti. Mirzə Valeh arpadan yarım ovuc ayırib gələcək toxumluq üçün saxladı. Qalan dəni daş üzərində güclə əzib un elədi. Sonra da daşın çalasında yoğurub bir dəyirmi çörək hazırladı. Mirzə Valeh yapdığı çörəyə baxıb gülümsədi: "Deyəsən, arzumun hər ikisinə birdən çatacağam," – deyə qəhərləndi. Bir azdan onun saqqalından son göz yaşları süzələndi. Titrətmə tutmuş halda yaymanın daşa yapışdırıldı, ürəyi hövlə eləyib ağızına gəldi. O, daş təndirin kənarında uzandı. Cox uzandı. Gün qalxdı, batdı... onun gözləri ulduzlara dirəndi. Onun daş təndirə yapışdırıldığı, arzusunda olduğu minnətsiz çörəyin qırığı yanır, tüstüsü isə göyə, ulduzlara doğru qalxırıdı...

Bütün kəndi axtarandan sonra Adillə Aqil əl çəkməyib xərabatları da axtarmağa başladılar. Xərabat qaladan tüstü çıxmaq xəbərini alıb, buraya at sürdülər, çörək qoxusuna gəlib buraya çıxdılar. Kənardan baxıb ocaq işığında Mirzə Valehin uzandığını gördülər. Onlar bir ehtiram və üzr əlaməti olaraq atdan düşdülər. Sevinclərindən: – Mirzə! – deyə qışqırdılar. Cavab qayıtmadı. İki qardaş yürüüb özlərini bura çatdırıldılar. Ağsaqqal Mirzənin gözləri ulduza dirənmiş, onun arzu etdiyi minnətsiz çörək isə daş təndirdə yanıb kül olmuşdu... Onlar – hər iki qardaş dizi üstə yerə düşüb, bu mənzərənin qarşısında səs dolusu hönkürdülər...

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Mirzə Valeh Hatəm xanın imarətində nə ilə məşğul olurdu?
2. Hatəm xan və Həlimə xatun Mirzə Valehə necə münasibət bəsləyirdi?
3. Adil və Aqili Mirzə Valeh necə tərbiyə etmişdi?
4. Yədullah xan kim idi? Mirzə Valehi öz məclisinə dəvət etməkdə onun məqsədi nə idi?
5. Mirzə Valeh nə üçün Yədullah xanın məclisinə getmədi?
6. Hatəm xan imarətinə qayıtdıqda Mirzə Valehə əsil münasibətini necə bürüzə verdi?
7. Xanın imarətini tərk edən Mirzə Valeh hara getmək qərarına gəldi?
8. Mirzə Valehin arzusu nə idi? O, harada və necə yaşamağa başladı?
9. Adillə Aqil Mirzə Valehi hansı vəziyyətdə tapdı?
10. Əsərin məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

S.Rəhimovun "Minnətsiz çörək" hekayəsinin epiqrafına – Xaqani Şirvaninin şeirinə xüsusi diqqət yetirin. Bilirsınız ki, epiqraf əsərin (fəslin) əvvəlində verilir və onun ideya-məzmunu, müəllif niyyəti ilə sıx bağlı olur. Odur ki, bu hekayənin əvvəlində verilmiş şeir parçasının məzmununu, ideyasını başa düşməyə çalışın.

Əsərin təhlili zamanı Mirzə Valeh və Hatəm xan surətlərinin təsviri-nə, onların xasiyyətinin, davranışının, başqalarına münasibətinin necə əks etdirildiyinə fikir verin.

Əsərdə Mirzə Valehə hamının ehtiram göstərməsi, məclislərdə ona xüsusi heyranlıqla yanaşılması təsvir olunur. Sizcə, Mirzə Valehə bu ehtiramın səbəbi nədir? Mirzə Valeh özünü xanın evində həmişə narahat hiss edir. Onun bu narahatlığı nə ilə əlaqədardır? O, xanın səmimiyyətinə inanmamaqda haqlıdır mı? Nə üçün? Fikrinizi əsərdən nümunələrlə əsaslandırın.

Mirzə Valehin gözəl tərbiyəçi, müəllim olması hansı səhnələrdə üzə çıxır? Onun tərbiyə etdiyi Aqil və Adilin hansı cəhətləri sizə xoş gəldi? Nə üçün?

Yədullah xanın məktubundakı “Çox təvəqqə edirəm, Mirzə Valehi də özünüzlə gətirəsiniz ki, bizi əyləndirsən və biz darixmayaq” sözləri Mirzə Valehə necə təsir etdi? Nə üçün? Bu səhnə Mirzə Valehin xarakterindəki hansı cəhətləri üzə çıxarıır?

Mirzə Valehin qonaqlığa dəvət olunması, onun Hatəm xanla son dialogunun təsvir olunduğu səhnələr sizə əsəri düzgün dərk etməkdə, bu surətlərin səciyyəsini başa düşməkdə kömək edəcəkdir.

Mirzə Valehin qəbiristanlıqda həyatının, keçirdiyi hislərin təsvirinə diqqət yetirir. Onun Hatəm xanın evində dolanışığı ilə qəbiristanlıqda yaşıyışını tutuşdurun. Mirzə Valeh nə üçün malikanədə deyil, qəbiristanlıqda, ucuq bir komada yaşamağa üstünlük verir?

Mirzə Valehi “Minnətsiz yaşamaq, sərbəst ölmək” qərarında haqlı sayırsınız mı? Nə üçün? Mirzə Valehin xasiyyətindəki əsas cəhətləri göstərin, onu səciyyələndirərkən nitqindəki sözlərdən istifadə edin.

Ə.Haqqverdiyevin 8-ci sinifdə oxuduğunuz, ədəbiyyat dəslərində müzakirə etdiyiniz “Mirzə Səfər” hekayəsini xatırlayın. Mirzə Səfərlə Mirzə Valehin xasiyyətində, insanlara münasibətdə hansı ümumi cəhətlər var?

Hekayədəki Hatəm xan, Yədullah xan obrazlarını səciyyələndirir. Onların Mirzə Valehə təhqirəmiz münasibətinin səbəbini nədə görürsünüz?

Mirzə Valehin xan məclisinə gəlməkdən, yəhərli-yüyənli atdan imtina etməsinin səbəbini məclisdekilər nə üçün başa düşmür?

“Naməni elə yazmışam ki, Mirzə Valeh təpəsi üstə gələr” deməsi Yədullah xanın təbiətindəki hansı cəhətləri üzə çıxarıır?

“Minnətsiz çörək” ifadəsinin mənası barədə düşünün. Yazıçının əsərə belə ad seçməsinin səbəbini aydınlaşdırın.

Əsərdə müəllifin niyyətinin nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirin.

Müstəqil iş üçün

Siz Mirzə Valehin taleyi, insanlara münasibəti, həyatda tutduğu yol barədə nə düşünürsünüz? Mirzə Valeh surəti haqqında fikirlərinizi yığcam inşa şəklində yazın.

MİR CƏLAL (1908-1978)

Görkəmlı yazıçı Mir Cəlal mənali bir həyat yaşamış, ömrünü ədəbiyyatımızın, elmimizin inkişafına, pedaqoji fəaliyyətə həsr etmişdir.

Mir Cəlal Cənubi Azərbaycanda anadan olmuşdur. O, ailəsi ilə Gəncəyə köçmüş, burada ibtidai təhsil almışdır. Pedaqoji texnikumu bitirən Mir Cəlal bir müddət müəllimlik etmiş, sonra təhsilini pedaqoji institutun ədəbiyyat şöbəsində davam etdirmişdir.

O, bədii yaradıcılığa gənc yaşılarından başlamış, ilk əsərləri qəzet və jurnal səhifələrində işıq üzü görmüşdür. Zəngin yaradıcılıq yolu keçən Mir Cəlal xalqımızın vətənpərvərliyini, gənclərin arzu və istəklərini, həyatdakı mənfiliklərlə mübarizəsini əks etdirən dəyərli romanlar, hekayələr yazmışdır.

Mir Cəlal böyük hekayə ustasıdır. Onun “Bostan oğrusu”, “İclas qurusu”, “Xarici naxoşluq”, “Anket Anketov” və başqa satirik-yumoristik hekayələri bu janrın kamil nümunələri kimi diqqəti cəlb edir. Ciddi planda yazılmış “Badam ağacları”, “Vətən yaraları”, “Mustuluq” hekayələrində isə ədib nəcib insani hislərdən söz açmışdır.

Yazıcının “Dirilən adam”, “Bir gəncin manifesti”, “Açıq kitab”, “Yolumuz hayanadır” romanları oxucular tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır.

Akademik Məmməd Cəfər bu böyük sənətkarın şəxsiyyətini və yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək yazırıdı: “Mir Cəlal sakit və təmkinli bir yazıçıdır: o, boş və artıq gurultudan, təbiiliyi poza biləcək bir cizgi belə işlətməkdən çəkinən yazıçıdır.”

Mir Cəlal uşaqların taleyi ilə dərindən maraqlanan, onlara həssas münasibət bəsləyən humanist sənətkar idi. Siz yazıcının “Bir gəncin manifesti” əsərindən “Göz yaşı romanı” başlıqlı parçasını oxuyarkən bunun şahidi olacaqsınız. Əsərdə Bahar adlı uşağın taleyindən söz açılır. Bir parça çörək qazanmaq, qardaşını tapmaq

ümidi ilə tanımadığı şəhərə üz tutan Bahar özgə qapılarda nökərçilik edir, günləri saya-saya gələcəyə ümidiyle yaşayır. Lakin bu yolda o, haqsızlıq, amansızlıq, insanların qəddar münasibəti ilə karşılaşır, vaxtsız saxta görmüş çicək kimi solur.

Suallara cavab hazırlayın

1. Bu dərsə qədər Mir Cəlal haqqında nə bilirdiniz?
2. Mir Cəlal hansı mövzularda əsərlər yazmışdır?
3. O, hansı satirk-yumoristik hekayələrin müəllifidir?
4. Yaziçinin hansı romanları var?

GÖZ YAŞI ROMANI

(“Bir gəncin manifesti” əsərindən)

*Onun cırıq papağı qar üstündə qaralırdı,
o da yiyeşi kimi kimsəyə lazım deyildi.*

Kənddən ayrılanın ardından Bahar başıaşağı, fikirli yeriyərək hərə getdiyini bilmirdi. Yolun uzaqlaşdığını hiss etmədən bir də gözünü açıb özünü vağzalda gördü. Buralar Bahara tamam yad və vahiməli görünürdü. Taxta budkadan papiroş alan bir tüfəngli, kənd uşağını görüb yanına çağırıldı, danışdırdı, çayxanaya aparıb ona şirin çay aldı. Qəssab dükənində, atasının yanında durmağı təklif etədi:

– Paltarın, çörəyin bizdən, özün də erkək ətinin pitisindən yeyib cana gələrsən!.. Razısanmı?

Bahar şəhərdə qalmaq, qardaşını tapmaq həvəsi ilə, həm də belə “mehriban” adama rast gəldiyini güman edib razı oldu. Səhər arabaçı onu şəhərə, qəssab Məşədi Abbasın dükənинə gətirdi.

Məşədi Abbasın dükəni şəhərin gur yerində, qəssab bazarının lap başında idi. Bahar ora gələndə gün qalxmışdı. Bazarda camaat qaynaşındı. Gedən-gələn, səs-küy bir-birinə qarışmışdı. Bahar aranın seyrək-ləşməsini gözləyirdi.

Arabaçı birtəhər adamları aralayıb Məşədi Abbası çağırıldı:

– Məşədi əmi, bu gədəni İsfəndiyar göndərib...

Məşədi:

– Hansı gədədir? – deyə, əyilib Baharın üzünə baxdı. Sanki xoşuna gəlmədi: – Gözləsin! – dedi.

Bahar günortayadək gözlədi, çox acmışdı. Məşədinin oğlu ona xərclik verməmişdi. Dizində taqət yox idi. Lakin çoməlib oturmağa qorxurdu. “Məşədi oturduğunu görər, “tənbəl” deyib qapısında saxlamaz”.

Qəssab müştərilərdən baş açandan, satıb yiğdiği çəngə-çəngə pulları yerbəyer edəndən sonra Baharı dükana çağırıldı. Hansı kənddən, ki-min oğlu olduğunu, nə iş bacardığını soruşdu. Əllərinə baxdı.

Bahar payızın ilk aylarını Məşədi Abbasın yanında işlədi. Sallaq-xanadan şəhərə daşınan ət şaqqalarının üstündə oturub gələrdi. Ətləri daşıyb daşqaya doldurardılar. Bahar qolu çirməkli, daşqanın boy-nunda oturar, atın cilovunu əlinə alıb şəhərə sürərdi. Axşam isə tövlədə, yanında yatdığı daşqa atına qulluq edərdi.

Məşədinin bütün xırda dükan və ev işini Bahar görürdü. Xoze-yinin əlaltıları, ağır külfəti, dostları, yaxın müştəriləri, hər yetən ona buyuruq verirdi. Onu göz açmağa, nəfəs almağa qoymazdilar. Bahar böyük bir həsrətlə gecəni gözləyirdi. Gözləyirdi ki, ona buyuruq verənlər yatandan sonra imkan təpib yatsın. Məşədi axşama qalan və köhnələn içalatı səbətə doldurub Bahara verirdi. Ciynindən tutub itəldidi:

– Səhər tezdən qalx, – deyərdi, – aşağıda, dörd yoluñ ayağında-kı evlərə qaç. Bunları sat! Bir-iki dəfə səsləsən kasıb-kusub quzğun kimi tökülcək. Satmamış qayıtmal! Hamisini satsan, sənə bir abbası fındıq-pulu verəcəyəm.

Bahar ayaqyalın, küçələrin soyuq palçığını ayaqlaya-ayaqlaya, sürüşə-sürüşə, özündən böyük, ağır içalat səbətini qoluna keçirərək hıqqına-hıqqına qapıları gəzib həzin və saf uşaq səsi ilə çağırırdı:

– Ciyər alan, ay ciyər alan!..

Bu yerlərdə az təsadüf edilən şaxtalı qış günləridən biri idi. Yer donmuşdu, ayaz kəsirdi.

Bu gün uşağa bir fəlakət üz verdi. Qarınların birini sata bilməmişdi. Qorxudan qayida bilmir, döngədə sallaya-sallaya əlində aparır və müştəri çağırırdı. Qəfildən bir qara it qarını alıb götürüldü. Divarı bayaq aşılı bağlar arasında yox oldu...

Bahar bunu söyləyəndə Məşədi Abbasın gülməyi tutdu:

– Dünən yumurtadan çıxan cücənin mən yekəlikdə kişiyə kələk gəlməyinə bir baxın! Qarını ikiayaqlı it yeyib, mən yaxşı bilirəm! Özü də böyük it yox, küçük!

Əlini Baharın ciblərinə salıb axtardı, sonra qoltuğuna baxdı:

– Neyləmisən, – dedi, – bir manatın yerini de! Nəyə verib yemisən, düzünü de! – Xozeyin uşağın ağızını iylədi və bərk qışqırdı: – Qa-

rını kimə vermişən, ay it küçüyү?!

Uşağıın dil-dodağı tutuldu, altdan-yuxarı baxan qara məsum gözləri böyüdü. And-aman elədi ki, it aparıb. Qəssab onun qolundan tutub eşiyyə itələdi:

- Get, bir manatı gətir, sonra gəl!
- Qardaşım canı!..

Məşədi qapını qəzəblə onun üzünə elə çırpdı, deyərdin bu qapı bir də açılmayacaq. Bahar kağız kimi ağardı. Xozeynинə tərəf baxdı. Məşədi Abbas sanki bu baxışlara və göz yaşlarına cavab olaraq içəridən dilləndi:

- Buralara ayaq bassan meyitini qoyaram!

Bahar qorxusundan cinqırını çəkmədi. Küçəyə çıxdı. Lakin küçədə dayanmaq olardımı? Soyuq adamı qılinc kimi kəsirdi. Küçədə bir adam görünmürdü. Bir xeyli ətrafa baxan, döyünen, sanki şaxtadan mərhəmət uman uşağıın yanaqları gömgöy göyərmışdı, əllərini hovurmaqdan nəfəsi yorulmuşdu. Köhnə çarıqdan çıxan baş barmaqları çoxdan keyimmişdi. Bahar onsuz da kiçik vücudu ilə büzüşüb yumağa dönmüşdü, siğınacaq yeri axtarındı.

Qorxa-qorxa bir də ağasının dükanına gəldi. Qapını bir də cirildadıb arasından baxdı. Məşədinin məşəl kimi yanın gözləri uşaqa saatanda oğluna işarə verdi: "Gör pulu gətirdi?" Qəssabin oğlu Baharın qabağını kəsib soruşdu:

- Manatı gətirdin?
 - İsfəndiyar dayı! Ay bəy!
- Məşədi özü qışkırdı:
- Gətirməyibsə qoyma!
- Bahar titrəyə-titrəyə onun üzünə baxdı.
- Məşədi ağa, qardaşım gələndə alıb verərəm...

İsfəndiyar qapının arasında dayanıb gah atasına, gah yalvaran uşağa baxırdı. Qəssab irəli gəlib qapını basdı. Baharı eşiyyə saldı. Bahar soyuğun şiddetindən özünü itirdi, bilmədi nə etsin. Şaxta elə bililiyinə işləyirdi. Bahar özünü hamamın dəhlizinə saldı.

Küncdə samovar qoyub çay satan kişinin yanında boş bir səki gördü. Fürsət tapıb pişik kimi səssizcə səkiyə çıxdı, səki isti və rahat idi.

Xeyli saat belə keçindi. Lakin onu görən olmuşdu. Hamamçı maşa ilə Baharın böyründən bizləyib deyirdi:

- Ədə, ehey, həmşəri! Düş, nə soxulmusan bura?

Onun küncə sıxlıb qalmasından şübhələnmişdilər. Paltar oğurla-

yan xəspuşların öyrətdiyi uşaqlara oxşatmışdılar.

Bahar dinməz-söyləməz sürüşüb səkidən düşəndə hamamçının şübhəsi daha da artdı. O, Baharın balaca, tutqun və kədərli üzünə tünd baxdı:

– Çıx!

Bahar dəhlizdə, məhkəm qılıncı baxan kimi, eşiyn, qış gecəsinin ayazına baxdı. Sonra dala döndü.

Biği xinalı kişi buğlana-buğlana hamamdan çıxanda Baharı dəhliz ağızında görüb acıqlandı:

– Adə, sən nə üzlüsən, ay sırtıq maça! Bir şey çırpisdırırmamış itilib getmək istəmirsən?

Bahar yalvardı:

– Yerim yoxdur, əmi, soyuqdan ölürəm. Mən oğru deyiləm!

“Əmi” geri qayıdib hamamçını səslədi:

– Kəblə Qurban, hərif burda dayanıb ha!

Kəblə Qurban başmaqlarını yeyin-yeyin şaqqıldadaraq dəhlizə tərəf gələndə Bahar yalvardı:

– Vallah, yerim yoxdur. Soyuqdan ölürəm, qoy burada durum, əmi, sən Həzrət Abbas!

Kəblə Qurban Baharı itələyib çölə saldı:

– Rədd ol burdan, Həzrət Abbas qənim olsun!

Külək qalxmış, boran başlamış, hava lap qaranlıqlaşmışdı.

Son ümidi özünü xozeynin qapısına saldı. Qorxa-qorxa döydü. Kapı açılanda azib yorulmuş pişik balası kimi cəld içəri girmək istədi. Xanım əlindəki mitili – Baharın köhnə yorğanını və daşqa sürəndə gətirdiyi ağacını eşiye atdı.

– İtil, hansı cəhənnəmə gedirsən, get!

Bahar inana bilmədi:

– Gecənin bu vaxtında, boranda hara gedim? Ay xanım, qurban olum, mənim yerim yoxdur. Xanım, sən bilirsən ki...

Bahar əlini qapıya atıb nə isə demək istəyirdi:

– Xanım, xan...

Xanım qapını elə bərk çırpıb dəmirlə bərkitdi ki, deyərdin oğrudan, quldurdan qorunur. Bahar bazara sarı yönəldi.

Gecənin qovuşduğunu hiss etdikcə ürəyi qara və müdhiş bir qorxu ilə dolurdu. Bağrı çatlamaq istəyirdi. Güclə üfükü seçə bilir, dükan damlarının qaraltılarından o tərəfə getmək lazımlı olduğunu hiss edirdi.

Addımlayırdı, lakin addımları lap ağırlaşmışdı. Qabaqda bir səs eşitdi. Səs gələn tərəfə bir az da yerimək istədi, lakin yeriyə bilmədi. Güman etdi ki, çox yorulmuşdur, dincəlməmiş gedə bilməyəcəkdir.

Budur, yataq kimi yumşaq qarın içində nəfəs almaq olar. Zehni bu fi-kirlə məşgül ikən kimsə, nə üçünsə onun vücudunu yerdən ayırdı, var gücü ilə silkələdi, sonra hər şey qarışdı, hər yer qarışdı, anlaşılmaz oldu...

Sanki Baharı iynəli yorgana büründülər. Tərpənmək istəyirdi. Tərpənməyə isə qoymurdular.

Deyəsən, bu yorğan deyil, bu ki sudur, mən suyun içindəyəm. Bəs məni sıxıb əciyildən kimdir, hanı mənim ayaqlarım. Dizlərimə ti-kanmı batırırlar, mən bu çöldə nə gəzirəm?

Bahar əlini atıb gözünü örtən ağır yorğanı qaldırmaq istədi... Qol yerindən quru bir ağac sallandığını duyub anlaya bilmədi. Onu bildi ki, gözlərinə də, başına və dodaqlarına da batan iynə çox uzun və itidir. Bunun kim tərəfindən, nə üçün edildiyini anlamadı. Qoltuq cibinə baxmaq istədi, əli yox idi. Gözünü isə şüşə ilə örtmüssüdülər. Tərpənmək istədi, onu sanki yerə mixlamışdır.

Anasını xəyalına gətirdi.

– Ana, ay ana!

Günahsız bir məxluqun xəyalında canlanan bu səsi boğmaq üçün qış bütün şiddetə ilə bağırırdı. Boran küçədə ac qurd kimi ulayıır, soyuq qılınc kimi kəsir, saxta bəla kimi durur, qar şiddetlə səpirdi...

Ey tufan, ey acı şaxta! Siz naşaq yerə qiyamət qoparırsınız! Siz naşaq yerə tündləşir, var qüvvənizlə hücum edirsiniz. Elə bir yerdə, elə bir gündə, elə bir aləmdə Bahar kimi məxluqu məhv etmək çox asandır. Bunun üçün bir qəssabın adı tənbəhi də bəsdir...

Bir neçə saat sonra boran seyrəlmiş, səhər açılmışdı. Hər şey öz qaydasında idi. Xozeynlər xəz paltolar, Xorasan kürkləri, dəri papaqlar, yun corab, və qaloş geyinərək səhər çayından sonrakı ilk papiroslarını tüstüldə-tüstüldə ahəstə öskürərək “bismillah” deyib isti evlərinin qapılardan nəzakətlə çıxır, dükanlarına gedirdilər. Qolu çirməkli məşədi çapacağını itiləyərək erkəkləri şaqqalayır, əlinə gələn yağlı budlardan, qapısında qaynaşan müştərilərdən ruhlanaraq mahnı oxuyurdu.

Həyat öz soyuq şiddetti ilə kiminə divan tutur, iliq ləzzəti ilə kiminə meydan açır, soyuq dövran öz qansızlığı və amansızlığı ilə davam edirdi.

Yalnız o balaca və adamsız usaq yox idi. Yenicə çiçəklənən Bahar, qışın çəngəlində məhv olmuş Bahar daha yox idi. Ondan acı bir xəyal qalmışdı. Baharın cırıq, köhnə papağı yolda, qar üstündə qaralırdı. O da sahibi kimi kimsəyə lazıim deyildi...

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Məşədi Abbas Baharı necə qarşılıdı?
2. Bahar evdə və dükanda hansı işləri görürdü?
3. Məşədinin Baharı evdən qovmasının səbəbi nə idi?
4. Soyuqdan donmamaq üçün Bahar nə etdi?
5. Şaxtalı qış gecəsində Baharın taleyi necə oldu?

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

Əsərdə diqqətinizi daha çox cəlb edən, yəqin ki, qardaşını tapmaq ümidi ilə kənddən ona yad və vahiməli görünən şəhərə gəlmış Bahar oldu. O, qəssab dükanında günorta-yadək ac qalır, dizində taqət qalmasa da, oturmağa qorxur. Bu səhnə onun xasiyyətindəki hansı cəhəti üzə çıxarı?

Məşədi Abbas ilk gündən Bahara necə münasibət bəsləyir? Bu suala cavab vermək üçün Baharın qəssabın dükanına gəldiyi gün başına gələnlərin təsvirinə, evdə və dükanda ona hansı işlərin tapşırıldığına diqqət yetirin.

Şaxtalı qış gündündə Baharın satmaq istədiyi içalatı itin qapıb aparması xəbərini Məşədi Abbas necə qarşılıyor? «Qarını ikiayaqlı it yeyib, özü də böyük it yox, küçük!» deməsi, Baharın ağızını iyə-məsi onun hansı cəhətlərini üzə çıxarı? Bahar soyuqdan donmamaq üçün Məşədi Abbasə, xanıma, İsfəndiyara, hamamdakılara döndənə yalvarır. Nə üçün onun harayını heç kəs eşitmək istəmir?

«Yalnız o balaca və adamsız uşaq yox idi. Yenicə çıçəklənən Bahar, qışın çəngəlində məhv olmuş Bahar daha yox idi. Ondan acı bir xəyal qalmışdı. Baharın cırıq, köhnə papağı yolda, qar üstündə qaralırdı. O da sahibi kimi kimsəyə lazım deyildi...» Sizcə, Baharın ölümündə kim günahkardır? Bu suala cavab verərkən yazıçının öz qəhrəmanına Bahar adı verməsinə, onun şaxtalı qışın çəngəlində məhv olmasına diqqət yetirin. Əsərdə şaxtalı qışı kimlər təmsil edir?

Bu əsərdə yazıçının niyyəti nədir? Fikrinizi əsaslandırın.

RƏSUL RZA (1910–1981)

Rəsul Rza Azərbaycan ədəbiyyatında sərbəst şeirin yaradıcılarından biri və ən görkəmli nümayəndəsi sayılır. İstər sərbəst, istər heca, istərsə də əruz vəznində yazdığı şeirlər Rəsul Rzani yenilikçi şair kimi məşhurlaşdırılmışdır.

Şairin yaradıcılığında, lirk şeir və poemalarında mərd, əməksevər insanların arzu və ümidi, humanist hisləri öz əksini tapmışdır. Rəsul Rza ədəbiyyatımızda yeni cığır açmış, öz yaradıcılığı ilə sonrakı ədəbi nəsilərə böyük təsir göstərmiş sənətkardır.

Rəsul Rza Göyçayda anadan olmuşdur. O, məktəbdə təhsilini başa vurub Bakıya gəlmış, “Gənc işçi” qəzetində işləməyə başlamışdır. Sonra o, Moskvada təhsil almış, Vətənə qayıtdıqdan sonra bir sıra məsul vəzifələrdə işləmişdir.

Şairin ədəbiyyata gəlişi 20-ci illərin sonlarına təsadüf edir. Onun “Bu gün” adlı şeiri 1927-ci ildə Tiflisdə nəşr olunan “Qırgılçım” jurnalında nəşr olunmuşdur.

R.Rza özünün bütöv şəxsiyyəti, mənliyi ilə seçilən, mübariz, gələcəyə inamlı baxan sənətkar idi. **Onun yaradıcılığının mərkəzində vətən və insan, onun taleyi problemi durur. Bu baxımdan şairin “Çınar ömrü” şeiri səciyyəvidir.**

Həmin şeirdə şair firtinada, qasırğada əyilməyən, acizlik, qorxu nə olduğunu bilməyən, üstünə kölgə düşməyən, “ayaq üstə” quruyan çinarı müdrik babalara bənzədir, öz ömrünün də belə çınar ömrü kimi olmasını arzulayır:

Bir belə çınar ömrü
olsun deyirəm ömrüm
Bir ömür ki, kimsəyə
Əziyyəti dəyməmiş olsun.

Bir ömür ki,
Heç kəsə baş əyməmiş olsun.

“Dəniz nəgmələri” əsəri, **“Rənglər”** şeirlər silsiləsi şairin sərbəst vəzndə yazdığı dəyərli sənət əsərləridir.

Rəsul Rza İkinci dünya müharibəsi illərində azərbaycanlı döyüşüllərin göstərdiyi qəhrəmanlığı əks etdirən əsərlər yazmışdır.

Cənubi Azərbaycan mövzusunda yazdığı əsərlər R. Rza yaradıcılığının mühüm bir qolunu təşkil edir. Şairin “Təbrizli dostuma”, “Ayrılmayaq”, “Ərk qalası” şeirlərində cənubda yaşayan soydaşlarımızın mübarizə, qələbə əzminə sarsılmaz inam vardır.

Vətənpərvər şair uzaqqörənliklə Qarabağın üzərini alan qara buludları görür, xalqımızı düşmənin fitnələrinə qarşı ayıq-sayıq olmağa səsləyirdi. Xain qonşularımızın torpaq iddialarına şair “Qarabağ – baba yurdum” şeirlər silsiləsi ilə tutarlı cavab vermişdir.

“Şuşam mənim” şeirində Vətənimizin bu dilbər guşəsi tərənnüm edilir, ona göz dikən qarı düşmənin niyyətlərinin puç olacağınə dərin inam ifadə edilir:

Sinəsi qabarıq, nağıllardan gəlmış
Pəhləvandır Şuşam mənim,
Mərdliklə, gözəlliiklə qoşam mənim.
Azərbaycan torpağının nur parçası,
İncə mahnilər yuvası.
...yüz bir şəhər adı çəkim,
Gözəlliikdə sənət tay olarmı?
Vətən adlı doğma yurddan
Püşk olarmı, pay olarmı?

R. Rza ədəbiyyatımızda poemanın böyük ustادı kimi layiqli yer tutur. Onun poemalarında xalqımızın işıqlı şəxsiyyətlərinin obrazı yaradılmışdır.

Rəsul Rza keçən əsrin 30-cu illərinin repressiyasını, xalqımıza vurduğu sağalmaz yaraları ədəbiyyatımızda ilk dəfə əks etdirən sənətkarlardandır. Bu dövrün ağır, sağalmaz yaralarını şair aşağıdakı misralarda əbədiləşdirmiştir:

Mən tikansız bağ görmədim,
El dərdi tək dağ görmədim.

Gözlərimi yumub açdım,
Neçə dostu sağ görmədim.

Onun “Qızılgül olmayıyadı” poeması represssiyanın ilk qurbanlarından olan istedadlı şairimiz Mikayıł Müşfiqə həsr olunub.

Suallara cavab hazırlayın

1. Rəsul Rzanın ilk şeiri necə adlanır və harada çap olunub?
2. Onun yaradıcılığında hansı mövzular aparıcı yer tutur?
3. Cənubi Azərbaycan mövzusunda hansı əsərləri yazmışdır?
4. Şairin ədəbiyyatımıza gətirdiyi yenilik nədən ibarətdir?

Tapşırıqlar

1. R.Rza haqqında əlavə məlumat toplayın, dərsdəki cavablarınızda onlardan istifadə edin.
2. Şairin həyat və yaradıcılığına dair mətn üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

MƏN TORPAĞAM

Mən torpağam, məni atəş yandırmaz-
Tərkibimdə kömürüm var, külüm var.
Mən baharam, çəmən-çəmən
Çiçəyim var, gülüm var.
Mən küləyəm, əsməsəm
Kim bilir ki, mən varam?
Mən buludam, səhraları susuz görüb
Ağlaram.
Mən ürəyəm, döyünməsəm
Ölərəm.
Mən insanam, sadə insan əlimin
Yaratdığı nemətlərlə öyünməsəm, – ölərəm.

Mən işığam – qaranlığın qənimi.
 Mən insanam, daşıyıram qəlbimdə
 Dünyaların sevincini, qəmini.
 Maraq dolu gözəm mən;
 Baxmaya bilmərəm.
 Mən insanam, vətənim var, elim var.
 Ən böyük həqiqəti –
 Azadlığı, məhəbbəti, nifrəti
 Söyləməyə qadir olan dilim var.
 Mən bir qranitəm ki,
 Hər parçamda duyulur
 Möhkəmliyim, döyüslərdə bərkliyim.
 Mən insanam, ülfətsiz
 Ölərəm.
 Məhəbbətsiz, nifrətsiz olərəm.
 Mən bulağam,
 Tapşırıqla axmırıam.
 Mən həyatam, həmişə yoldayam;
 Nəfəsdəyəm, arzudayam.
 Mən torpağam, nemətimi, varımı,
 Zəhmətsevən insanlarla bölərəm.
 Mən ürəyəm, döyünməsəm,
 Ölərəm.

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Əsərdə insanın böyüküyü haqqında nə deyilir?
2. Şair insanı nəyə bənzədir? Fikrinizi əsərdən nümunələrlə əsaslandırın.
3. Əsərdə insanın ləyaqətli ömür sürməsi üçün nələrin olmasına zəruri sayılır?
4. Şeirdə sadə insanlar haqqında nə deyilir?
5. Şeirdə hansı təkrirlərdən istifadə edilmişdir? Nümunələr göstərin.
6. Əsərdə təbiatlə bağlı hansı fikirlər söylənilmişdir?
7. Şeiri əzbərləyin, ifadəli oxumağı öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

Siz bilirsiniz ki, Rəsul Rzanın yaradıcılığında insan və həyat, insanın taleyi, mübarizəsi barədə düşüncələrini əks etdirən fəlsəfi şeirlər mühüm yer tutur.

Monoloq şəklində yazılmış “Mən torpağam” şeiri də şairin belə əsərlərindəndir. Əsərdə insanın torpaqla bağlılığının necə, hansı yollarla əks etdirildiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

Şairin torpaq haqqında dediklerinin mənasını izah edin? Şeirdə təbiət hadisələri hansı məqsədlə xatırlanır?

Şair insanın həyatda qürurla, ləyaqətlə yaşaması üçün zəruri olan hansı keyfiyyətləri sadalayır? İnsanın böyüklüyü, əzəməti haqqında ürək sözlərini hansı misralarda, necə ifadə edir?

“Mən insanam, vətənim var, elim var.

Ən böyük həqiqəti –

Azadlığı, məhəbbəti, nifrəti

Söyləməyə qadir olan dilim var” –

misralarını oxuyarkən əsərin lirik qəhrəmanın qəlbindəki qürur hissini duyduınız. Lirik qəhrəmanda bu qürur hissini yaradan nədir? İnsanı qranıtla, bulaqla müqayisə etməklə şairin nə demək istədiyini aydınlaşdırmağa çalışın. Qranitin, bulağın hansı xüsusiyyətləri şairə bu müqayisəni aparmağa imkan verir?

Əsərdə sadə insan əlinin yaratdığı nemətlərdən, zəhmət adamlarından şairin hansı məqsədlə söz açdığını müəyyənləşdirin. Şairin öz vətəni, eli, ana dili haqqında söylədiklərinin də mənasını aydınlaşdırın.

Şeirdəki təkrirlərə, bənzətmələrə, müqayisələrə, bədii təzadılara diqqət yetirin. Onların necə, hansı məqsədlə işlədildiyini müəyyənləşdirin. Söylədiyiniz fikirləri ümmülibəşdirib əsərdə müəllif niyyəti barədə nəticə çıxarıın.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi

Sərbəst şeir haqqında məlumat

Azərbaycan ədəbiyyatında heca və əruz vəznləri ilə yanaşı, sərbəst şeir adlanan vəzndən də istifadə olunur. Əgər heca vəzndə hecaların sayı, kəmiyyəti, əruz vəznində hecaların uzun-qısalığı, keyfiyyəti əsas götürülürsə, sərbəst şeirdə bu tələblər gözlənilmir. Adından göründüyü kimi, sərbəst şeirin əsas əlaməti misraların qu-

ruluşunda, qafiyə sisteminde müəyyən sərbəstliyin olmasıdır. Belə şeirdə fikrin daha qüvvətli, təsirli verilməsi üçün şair sərbəst hərəkət edir, nəzmdəki zahiri normalardan kənara çıxır.

Sərbəst şeirdə misraların uzunluğu, bölgülərin sayı müxtəlif olur. Bu şeirlərdə misralardakı sözlər səpələnmiş olsa da, müəyyən ritm, ölçü, ahəng gözlənilir. Yazında bu sərbəstlik nəzərə carpsa da, şeir deyilərkən onun sərbəst vəzndə yazılması hiss olunmur.

Mən torpağam, nemətimi, varımı,

Zəhmətsevən insanlarla bələrəm.

Mən ürəyəm, döyünməsəm,

Ölərəm.

Bu sərbəst şeirin birinci və ikinci misralarında on bir, üçüncü misrasında səkkiz, dördüncü misrasında üç heca var.

Heca və əruz vəznində yazılmış şeirlərdə misralar bir qaydada – ya dalbadal (**aa** şəklində), ya da çarpaz (**abab** şəklində) qafiyələnir. Sərbəst şeirdə isə misraların həm dalbadal, həm də çarpaz qafiyələnməsi olur. Bu şeirlərdə bir neçə misradan sonra da qafiyələnmə ola bilər.

Yuxarıdakı misralarda R.Rza “bələrəm”, “ölərəm” sözlərini çarpaz qafiyələndirmişdir.

Mən ürəyəm, döyünməsəm,

Ölərəm.

Mən insanam, sadə insan əlimin

Yaratdığı nemətlərlə öyünməsəm,

Ölərəm.

Burada “döyünməsəm” sözü ilə həmqafiyə olan “öyünməsəm” sözü üç misradan sonra işlənmişdir.

Sərbəst şeirdə misraların bir və ya bir neçə sözdən ibarət olması, qafiyələnmənin müxtəlif qaydada həyata keçirilməsi əsərdə müəllif niyyəti ilə bağlıdır. Bütün bunlar sənətkara əsərin məzmununu, oradakı fikirləri daha qabarlıq, təsirli çatdırmağa imkan verir. Sərbəst şeirin məzmunu onun ahəngini, fikrin ifadə formasını müəyyənləşdirir.

Sənətkar sərbəst şeirdə çox zaman coşqun fikirləri, qüvvətli həyəcanları ifadə edir. Sərbəst şeirin tribuna şeiri hesab olunması da məhz onun bu xüsusiyyəti ilə bağlıdır.

R.Rza Azərbaycan ədəbiyyatında sərbəst şeirin böyük ustadı sayılır. Şairin “Mən torpağam” əsəri sərbəst şeirin ən yaxşı nümunələrindəndir.

MİRZƏ İBRAHİMOV (1911–1993)

Mirzə İbrahimov XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan nasır və dramaturqdur. Onun istər nəşr, istərsə də dram əsərləri geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılanmış, başqa dillərə tərcümə olunmuşdur. M. İbrahimovun "Gələcək gün", "Böyük dayaq", "Pərvanə" romanları, "Həyat", "Kəndçi qızı", "Yaxşı adam" pyesləri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yer tutmuşdur.

Mirzə İbrahimov Cənubi Azərbaycanın Sərab mahalının Evə kəndində yoxsul bir ailədə anadan olmuşdur. Onun uşaqlıq illəri çətin, məşəqqətli keçmişdir. Atası Əjdər kişi iki oğlu ilə bərabər iş, çörək tapmaq ümidi ilə evini, obasını tərk edib piyada Şimali Azərbaycana pənah gətirir.

Neft mədənində işə düzələn Mirzənin xasiyyətində bir cəhət – elmə, biliyə həvəs, oxumaq arzusu özünü göstərir. O, məktəbi bitirib təhsilini neft texnikumunda, Azərbaycan Elmi Tədqiqat İnstitutunda davam etdirmişdir.

Mirzə İbrahimov müxtəlif illərdə Azərbaycan Yaziçılar İttifaqına rəhbərlik etmiş, bir sıra məsul dövlət vəzifələrində çalışmışdır.

Hələ fəhlə işlədiyi illərdə o, bədii ədəbiyyata böyük maraq göstərir, ədəbiyyat dərnəyinin məşğələlərində fəal iştirak edir, şeirlər yazardı. **1930-cu ildə Mirzə İbrahimovun "Zəhra" adlı ilk hekayəsi "Şərq qadını" jurnalında çap olunur.**

Ədibin ilk hekayələrində həyatın nəfəsi açıq duyulur, yaratdığı obrazlar öz həyatiliyi ilə seçilirdi. Onun "Mələk", "Qorxulu səs", "Həyat yolu" hekayələrində yeniliyin özünə mübarizə ilə yol aeması, məisətdə vaxtı keçmiş adətlərdən imtina edilməsindən

bəhs olunur.

“Azad”, “Tonqal başında”, “On iki dekabr” hekayələrində Cənubi Azərbaycandakı vətənpərvər soydaşlarımızın arzu və istəkləri, mübarizəsi təsvir olunur.

Mirzə İbrahimov bir dramaturq kimi də məhsuldar fəaliyyət göstərmişdir. Onun pyesləri teatr səhnəsində uğurla tamaşaşa qoyulmuşdur.

Yazıcıının povest və romanları geniş oxucu rəğbəti qazanmış, o zamankı ədəbi tənqid tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Sənətkarı yaxından tanıyan tənqidçi alim Gülrux Əlibeyova yazır: “Mirzə İbrahimov xeyirxah və ürəyiyumşaq adam idи. Əsəbiləşməyi, hirslənməyi, bəzən də sərtliyi də var idи. Lakin, bir sözlə, üzrxahlıqla əhvalını dəyişmək olardı. O, göz qabağında başqalaşır, yumşalır, acı sözünü deyəndən sonra sənin könlünü almağa çalışırı...”

Əlbəttə, Mirzə İbrahimov mürəkkəb xarakterli adam idи. Bu mürəkkəblik onun ağır, məşəqqətli həyat yolunun bəhrəsi idи. Bu yol muzdurdan akademikə qədər enişli-yoxuşlu, uğurlu-təzadlı, çətin həyat yolunda özündərk və özünütəsdiq yolu idи. Tarixdə ən böyük şəxsiyyətləri genetik köklər, ailə, mühit, sevimli müəllimin təsiri boy-a-başa çatdırıb məşhurlaşdırır.

Mirzə İbrahimov öz-özünü yaradan, formalaşdırın nadir şəxsiyyətlərdəndir. O, pak adam idи.

Mirzə İbrahimov istedadlı nasır, maraqlı dramaturq, son dərəcə dərin publisist və alim idи! O, yazılarında həyatda olduğu kimi sadə və səmimi idи.

Mirzə İbrahimov sözü üzə dik deyən adam idи. Xüsusilə insanların qeyri-səmimiliyi, ikiüzlülüyüünə dözülməz münasibət bəsləyirdi.

Bir də istiqanlı, xüsusi işıqlı şüalar saçan cazibəli insan və böyük şəxsiyyət idи”.

Suallara cavab hazırlayın

1. Mirzə İbrahimovun uşaqlıq illəri necə keçmişdir?
2. O, hansı məktəblərdə təhsil almışdır?
3. Bədii yaradıcılığı necə başlayıb? İlk əsəri hansıdır?
4. Ədibin hekayələri hansı mövzulara həsr olunub?
5. Yaziçi Cənub mövzusunda hansı əsərləri yazmışdır?
6. Ədibin hansı romanları və dram əsərləri vardır?

Tapşırıqlar

1. Ədibin “Böyük dayaq” əsəri üzrə çəkilmiş bədii filmi yadınıza salın. Həmin film haqqında təəssüratlarınızdan istifadə edib M.İbrahimovun şəxsiyyəti, insana münasibəti barədə fikir söyləyin.
2. Yaziçinin həyat və yaradıcılığına dair mətn üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

TALESİZ İNSANLAR

(“Gələcək gün” romanından parça)

Bütün günü hər tərəfə od ələyən günəş təzəcə batmışdı.

Fridun xırmanın qırağında, hələ döyülməmiş buğda tayasının yanında uzanmışdı. O, isti gün və ağır zəhmətdən sonra gözünü mavi boşluqlara dikib düşünürdü.

Fridunun gözlərində həyatın ağır və əzablı səhnələri canlanırdı. Uşaqlığı... Ata və anasının ölümü... Tehran həyatı... Sonra Təbriz... – Bu xatirələr içərisində, nədənsə, Tehranın əsl bir cəhennəmi andıran isti günləri və boğucu axşamları xəyalından çəkilmirdi. Fridun orada həmişə özünü qəfəsdəki quş kimi hesab edirdi. Bu xatirə qarşısında ona Azərbaycanın ağaçlı və sulu kəndləri, yazda, yaşılı xalı döşənmiş kimi səfali çəmənləri və dağları həqiqi bir cənnət kimi görünürdü. O, çaxmaq qığılçımı kimi ani olaraq qəlbində baş

qaldıran bir məhəbbətlə təzəcə biçilmiş, taxıl qoxusu verən yumşaq və doğma torpağı qucaqladı, üzünü ona sürtdü. Gözlərindən iki damcı yaş süzülərək yerə düşdü.

Fridun Təbrizin qərbində, Səhənd dağının ətəklərinə düşmüş bağ-bağatı və dadlı meyvələri ilə məşhur Azərsəhərdə anadan olmuşdu. Bir tərəfdən Urmı gölü, o biri tərəfdən daima başı qarlı Səhənd dağı silsiləsi ilə əhatə olunmuş Azərsəhr təbiətin gözəl və səfali gülərlərindən biridir.

Fridunun atası Təbriz tacirlərindən birinin Azərsəhərdəki malikanəsində bağbanlıq edərdi.

Fridun xırda bir daxmada dünyaya gəlmişdi. Bu, hündür divarla hasarlanmış, göz işlədikcə uzanan bağın darvazaları yanında iki gözlü palçıq daxma idi. Fridunun atası da, babası da burada doğulmuşdu. Anası hər il mart ayında Novruz bayramı qabağı daxmanın qapı tərəfdən çöl divarlarını ağardar, içəridəki yırtıq kılım və yorğan-döşəyi çırpıb təmizlərdi. Belə yoxsul yaşasalar da, onlar özlərini xoşbəxt hesab edərdilər: bir tikə çörək üçün hələ onların nəslindən heç kəs başqasına əl açmamışdı. Pis, yaxşı hər il qısı yaza çıxarar və beləliklə, acliq nə olduğunu bilməzdilər. Bu yaşda artıq Fridun atanının əlinin altında işləyir, meynələrin dibini boşaldır, ağacları peyvənd edə bilirdi. Yay ayları Azərsəhrə gələn ərbab uşaqlarından o, əlifbanı da öyrənə bilmüşdi. Atası onun vərəqləri cirilmiş birinci sinif kitabındakı hekayələri höccələyərək oxuduğunu gördükə aínindan öpmüş və iftixarla: “Bu uşaqdan bir şey çıxa-caq” – demişdi. Hətta o, bir qədər pul yiğib Fridunu Təbrizə və ya Tehrana oxumağa göndərmək fikrinə düşmüştü.

Lakin tezliklə bu xəyalından əl çəkməli oldu. Tehrana köçən köhnə tacir Azərsəhərdəki malikanəsini satdı. Yeni ərbab çox qəribə bir xasiyyətə malik idi. Onun hərəkət və danışqlarında, insanlara münasibətdə möhkəm və sabit heç bir şey yox idi. O, gah qarşısına çıxan hər şeyi vurub dağıdacaq qızığın bir dəli, gah da hər şeyə laqeyd münasibət bəsləyən sadəlövh bir sarsaq kimi hərəkət edirdi. On iki yaşlı oğlu isə atanının tərsinə olaraq, çox aydın xasiyyətə malik idi: bu, dalaşan, vurub sindiran, hay basıb ağlayan, qəhqəhə çəkib gülən zırrama bir dəli idi. Ərköyünlük və kütlüyüün bir nümunəsi olan bu uşaqda ağıl və düşüncənin əlaməti belə yox idi. Dörd il məktəbə getdiyinə baxmayaraq, o hələ də əlifbanı öyrənə bilməmişdi. Əlinə gələn şeyi vurub sindirar, istədiyi adamın ba-

şına çırpar, üzünə tüpürərdi. Heç kəs ona bir söz deyə bilməzdi. Bağa köçdüklərinin üçüncü günü o, Fridunu gizlənqəç oynamaya çağırmışdı. Beşcə dəqiqə keçməmiş dəcəlliyyə başlayıb, əlinə keçən bir kötüyü Fridunun başına endirmək istəmişdi. Fridun kötüyü onun əlindən alaraq kənara atmış və qarnına bir təpik vurub yerə sərmişdi. O, motal kimi yixildiği yerdə düşüb qalmışdı. Nəriltisinə həyatə qaçısan adamların içində ərbab da vardı. Ərbab gözü qızmış dəvə kimi özünü Fridunun üstünə atmışdı. Lakin Fridun cəld arxın o tayına atıldıqda ərbab da üzü üstə yerə dəymişdi.

– Ay uşaq, tutun bu vələdüznani!

Nökərlər Fridunun dalınca tökülmüşdülər. Firidun ağacdan-ağaca yel kimi uçaraq, hasarı o taya aşmışdı. Bu zaman yerindən durub ətəyini çırpan ərbab Fridunun atasını yanına çağırmışdı.

– Ay kişi, sənin gözündən xəyanət töküür!

Firidunun atası pambıq kimi ağarmışdı.

– Ağa, yüz ildir bu torpaqda qulluq edirik, on sənin kimi ərbab yola salmışıq, heç biri də bizdən xəyanət görməyib!

– Yox, sən xain adamsan, şələ-şüləni yığışdır, buralarda izini-tozunu görməyim.

Fridunun atası başqa bir yerdə işləmək istəmişdi. Lakin, əvvəla, bir ərbabın qovduğu adama başqa ərbablar iş vermək istəməmişdilər. İkinci də həmin ərbab Azərsəhərdən çıxmasa, işin uzun sürcəyini kisinin qulağına çatdırılmışdı. Elə o günüçə Fridungil doğma torpağı tərk etmişdilər.

Azərsəhərdən ayrıldıqları gündən Fridun ata və anasının üzündə dərin bir kədər göründü. Onlar çox fikirli idilər. Zahidən təmkinli və mülayim olmağa çalışsalar da, gizlin iztirab və əndişələri ni gizlədə bilmirdilər. Fridun, xüsusən anasının çox sıxlığığını hiss edirdi: arvad torpaqdan qoparılmış bənövşə kimi hər an, hər dəqiqə şikayət etmədən sakitcə saralıb-solurdu. Bir gecə uzun yoldan sonra hansı bir karvansaradəsa şirin yatdıqları zaman laylaya oxşar bir ağlama səsinə Fridun yuxudan ayılmışdı: anası onun başını dizi üstə alaraq oturmuşdu. Fridun dərhal anasının boynuna sarılaraq, bərk yatmış atasını oyatmamaq üçün yavaşcadan:

– Ana can, ağlama! Sən Allah, ağlama! – demişdi.

O gündən anası bir daha ağlamamışdı. Lakin hər gün bir az da çox solmağa-saralmağa başlamışdı: qüssə onun içini yeyirdi. Tehrana atıldıqlarının üçüncü ayı elə beləcə sakit yanıb qurtaran

bir şam kimi arvad sönübü getdi. Bu, Fridunun hayatında ən ağır xatirələrdən biri idi.

Tehranda onlar çox çətinlik çəkdilər. Bir neçə gün bazar ayağında qaldılar, sonra kiçik bir otaq kirayə etdilər. Atası iş tapa bilmədiyi üçün getdiçcə əndişələri artırdı. Lakin xoşbəxtlikdən o, xudmani bir bağı və həyəti olan yaxşı bir adama rast gəldi: bu, ata-baba tehranlı olan, təqribən altmış beş-yetmiş yaşılı qoca bir müəllim idi. Fridunun atası bir ilin ərzində bağın səliqəsini dəyişdi. Yeni ağaclar saldı, yaxşı güllükər düzəltdi, cürbəcür peyvənd etdi. Müəllim ondan çox razı qaldı. Birinci aylar Fridun atasına kömək edərdi.

Lakin bu səadət uzun sürmədi. Tehrana gəldiklərinin üçüncü yayında kişi qarın yatalağı ilə naxoşladı və naxoşluğun yeddinci günü xəstəxanada vəfat etdi. Fridun tək qaldı. Təbiətən və təbiyyəsinə görə insanpərvər olan qoca müəllim onu küçələrə atmadı, oxutdu. Şəhərdə minlərlə yetim və başsız uşaqları görən Fridunun qəlbi bu müəllimə qarşı ömrü boyu unutmayacağı bir minnətdarlıqla dolu idi.

Ögey qardaşı uşaqlarından başqa heç bir kəsi olmayan bu müəllim xəyalpərvər bir adam idi. O, dünyadakı bütün fəlakətlərin səbəbini cəhalətdə görürdü.

Fridun bir il Təbrizdə işlədi. İkinci ili bu qərara gəldi ki, başqalarının gözünü açmaq üçün hələ daha artıq bir biliyə möhtacdır. Buna görə də darülfünuna daxil olmaq fikri ilə Tehrana qayıtdı. İlk əvvəl ona atalıq etmiş qocanın yanına getməyi özünə borc bildi. Böyük həyətin taxta qapısındakı dəmiri döyüdü. Tezliklə qapı açıldı və qabağına tanımadığı bir adam çıxdı. Üst-başından nökərə oxşayan bu adam Fridunun həyəcanlı suallarına qarşı laqeyd və adı bir səslə müəllimin altı ay qabaq olduğunu və mülkünə qardaşı uşaqlarının sahib olduğunu bildirdi. Bir anda sanki böyük bir şəhər Friduna tamamən yabançı və düşmən göründü. Qoca müəllimin, ata və anasının qəbrini ziyarət etdikdən sonra Təbrizə qayıtmaq istədi, lakin tezliklə bu fikrindən əl çekdi. Yayda Təbrizdə nə edə bilərdi? Kəndə, dayısı Musa əşinin yanına getməyi qərara aldı. Yayı orada işlər və payız üçün bir şey düzəldib Tehrana qayıdardı...

Gecə öz pərdəsini yiğib gedir, dan yeri söküldürdü. Fridun Musa dayının “Allahü əkbər” səsinə yuxudan ayıldı. Hava sakit idi. Axşamdan əsən meh gecəyarısı kəsilmişdi. Buna baxmayaraq, çollərdən, təpələrdən, hələ biçilib qurtarmamış və başını aşağı dikmiş

zəmilərdən yüngül və sərin bir hava otların iyini, sünbüllərin qoxusunu xırmana gətirirdi.

Nə üfüqlərdə, nə də göy üzündə bir tıkə bulud yox idi. Mavi boşluqlar göz işlədikcə uzanıb gedirdi. Gündüz çox isti olacaqdı.

Fridun qalxıb, üst-başını təmizlədi, gecənin ayazında buz kimi olmuş kuzənin suyu ilə əl-üzünü yudu. Sənki ona yeni bir həyat gəldi. Balaca ot tayasının yanında gövşəyən öküzləri gətirib, vələ qoşdu, özü də vəlin üstünə çıxdı. İlk dəfə Musa kişidən eşitdikdə ləzzətdən qəhqəhə çəkib güldüyü sözlərlə öküzləri səslədi:

— Ha, ha, dədəm sənə qurban, ha...

... Kənd bir-birinə dəymışdı. Xırmanlarda, evlərdə, küçələrdə, bulaq başında, çay qırağında eyni sözü danışırdılar. Bir-birinə rast gələn kəndlilər ayaq saxlayır, durub dərdləşir, “nə etməli?..” deyə, bir-birinin üzünə baxır və ümidsizcə başlarını sallayıb gedirdilər. Heç kəs bu suala cavab tapa bilmirdi. Nə etməli? Heç kəs nə etmək lazımlığı bilmirdi. Amma hamı narazı idi. Hamının ürəyi dərddən, qəzəbdən partlamaq dərəcəsinə gəlirdi. Uşaqtan-böyüyə hamının, bütün kəndin qabağında bu sual durmuşdu: nə etməli? Lakin ona cavab tapacaq bir adam yox idi.

Bu sual Fridunu da düşündürdü. O, yeriyəndə də, yatanda da, su içəndə də bu suala cavab tapmağa çalışırdı. Nə etməli? Kəndə o nə böyük ümidlə gəlmışdı... Elə düşünürdü ki, qış xərcini özü ilə aparacaq, Musa kişiyə kömək etməklə özü də görək dərdi çəkmədən darülfünundə oxuya biləcəkdi. İndi bu ümidlər hamısı boşça çıxırıldı. Bununla belə o, özündən artıq kəndlilərin halına yanındı. Çünkü o, canına cəfa basıb, oxuya-oxuya tacir uşaqlarına dərs deyər, necə olsa, güzəranını təmin edərdi. Onu düşündürən tanış olduğu, evlərinin içində qədər, sandıq və xurcunlarına qədər bələd olduğu, qapısında bir sürü lüm-lüt körpəsi civildəşən kəndlilərin hali idi. O, bütün ümidi, bütün gələcəyini builkı məhsula bağlamış musa kişilərin və həsənalıların yetimlərinin halına yanındı. Ürəyini dağlayan da bu idi. Mübaşir Məmməd məhsulun bölünməsi haqqında ərbabın yeni şərtini kəndə gətirdiyi saatda gözlərdəki ümid sönmüş, üzlərdəki şadlığı bir qüssə və əzablı bir fikir əvəz etmişdi. O vaxtdan da bu ağır sual ortalığa çıxmışdı: nə etməli?

Kəndlilər hamısı böyük bir xırmanın yanına yiğilmişdi. Tayanın dibində köhnə kılımlardan çadıra oxşar bir şey düzəltmiş və

içinə kürsü qoymuşdular. Kürsünün də üstünə xalça döşənmişdi. Orada, zahirlərindən çox görkəmli ağalara oxşayan dörd nəfər oturmuş və mübaşir Məmmədə Əli əmniyyəbaşı qabaqlarında əmrə hazır durmuşdu. Yanlarında iki başqa əmniyyə¹ də vardi. Kəndlilər on beş-iyirmi addım aralı, halay vuraraq onları əhatə etmişdilər.

Musa kişi maraqla kütlənin içərisinə girmək istəyən Fridunu qarşılıdı və yavaşca qulağına piçildadı:

– Ərbab özü gəlib! Ağayı-Hikmət İsfahanı.

– O burada nə edir? Tehranı buraxıb, bura niyə gəlibdir?

– Nə bilim... Deyirlər ki, qonaqlarını götürüb, yaylağa çıxıbdır. Səyahətə gəlibdir. Yolu buradan düşüb, mübaşir Məmməd çəkib gətirib kəndə.

Fridun adamların arasında özünə yer elədi. Belə ki, o, həm kəndliləri, həm də ağaları rahatca görə bilirdi. O, uzunboylu, canlı və bütün boynunu ət basmış Hikmət İsfahanini diqqətlə süzdü. Ərbab qaya kimi susub durmuş kəndlilərə baxırdı. Bu süketun altındakı qəzəb və nifrəti hiss etmiş, özünü vahiməli göstərməyə çalışırdı. Qaşqabağını sallamışdı. “O, kəndlilərdən qorxur, bu lal kütlənin hərəkətə gələndə sel kimi, yolu üzərindəki hər şeyi yuyub aparacağını hiss edir”, – deyə bir fikir Fridunun başından keçdi.

Hikmət İsfahani ağır sükütu pozdu. O, farsca danışındı. Ağır və dərin bir sükut içində kəndlilər bir-biri ilə baxışdırılar. Kim isə:

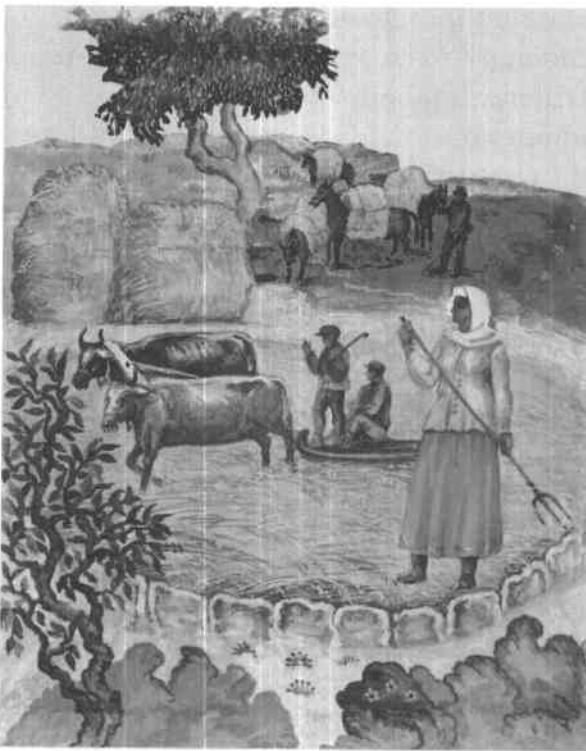
– Ağa, nə buyurdular, qanmadıq, – dedi, – bizi də başa salın.

Mübaşir Məmməd əyilib, Hikmət İsfahaninin qulağına piçildadı. Hikmət İsfahani üz-gözünü bir az da turşudub, mübaşir Məmmədə başı ilə razılıq əlaməti verdi. Mübaşir Məmməd üzünü camaata tutdu:

– Ağa, buyururlar ki, insaf və ədalət naminə gərək məhsul onların buyurduğu kimi bölünsün. Başqa heç bir çarə yoxdur. Gərək beşdə birini siz, beşdə dördünü ağa özləri götürsünlər. Çünkü ağanın özünün də xərci çoxdur. Dövlətin vergisi var, məmur var, nökər var, hamısı ağızını açıb yemək istəyir.

Kəndlilərin arasından etiraz bildirən bir uğultu keçdi, hər yerdən bir səs gəldi:

¹ Əmniyyə-polis.

- Bəs əvvəlki söz nə oldu?
- Bizim balalarımız torpaq yesin?
- Ölsək də beşdən iki götürəcəyik.

Bu hay-küy içərisində kütlə hərəkətə gəldi. Onunla ağalar arasındakı dairə xeyli daraldı. Hikmət İsfahaninin əsəbiləşdiyini görən əmniyyələr tüfəngin qundağı ilə camaatı geri oturtdular. Mübaşir Məmməd camaata qışqırdı:

- Bir sakit olun, qoyun sürüsü kimi bir-birinizə dəyməyin!

Fridun, Musa kişinin üsyankar bir sıfətlə Hikmət İsfahaninin qabağında durduğunu gördü. O, öz üç usağını sağ tərəfinə, Həsənalının altı yetimini də sol tərəfinə düzmüdü. O, Hikmət İsfahani-nin qarşısında ikiqat əyilərək:

- Ağa, dədəm sənə qurban, - dedi, - bu tifillərə bax, bizə ya-zığın gəlsin. Bax, görürsən ki, boğazları çöpdən nazik, qarınları tuluq kimi şışib. Niyə? Ac qalmaqdən, çirkli su içməkdən! Əyinlə-rini də ki, Allaha şükür, görürsən, çıl-çılpaqdır. Bizə yazığın gəl-

sin, ağa! Hamımız bu gündəyik.

Mübaşir Məmməd yenə əyilib, Hikmət İsfahaninin qulağına nə isə piçildadı. Hikmət İsfahani Musa kişisinin üstünə qışqırdı:

– Heç utanmırsan, kişi! Üç ildir su pulunu vermirən, bir söz demirəm. Bu da yaxşılığın əvəzidir?

Musa kişi yalvardı:

– Ağa, dədəm sənə qurban, hər il verirəm, qurtarmaq bilmir. Mən verdikcə, o artır.

– Birdəfəlik ver, müamiləsi üstünə gəlməsin!

– Neyləyək, ağa, verərəm. Sən bu il bizə rəhm elə, bu tifillərin boğazını kəsmə, biz də borcundan çıxarıq. Allah kərimdir.

Hikmət İsfahani yuxarıdan aşağı nifrətlə ona baxdı:

– Yenə var, yoxsa hamısı budur?..

Musa kişi sualın mənasını başa düşmədi:

– Qanmadım, dədəm sənə qurban, nə buyurdun?

Mübaşir Məmməd dilləndi:

– Ağa buyurdu ki, övladın yenə var, yoxsa hamısı bunlardır?

Musa kişi ciddiyətlə cavab verdi:

– Bu üçdən başqa biri də var. Yekə qız uşağıdır. Həya elədim, gətirmədim.

– Bəs bu altısı kimindir?

– Ağa, başına dönüm, yetim kimi bir şeydilər. Dədələrini iki-cə gün əvvəl elə buradaca ilan çaldı. Qiçını kəsməli olduq. İndi əllil-zəlil yatır evdə. Bu yetimlərin ruzisini kəsmə, ağa, rəhm elə!

– İmam Rza yolcusu kimi zəhləmizi tökmə, kişi! Yana çəkil!

– Allahdan qorx, ağa!.. Fağır çörəyini yemə, Allahdan qorx!

Mübaşir Məmməd Hikmət İsfahaninin qulağına tərəf əyildi və yenə nə isə piçildadı. Hikmət İsfahani ayağa durdu:

– Kişi, yəni sən Allaha-zada inanmırsan? – deyə, Musa kişisinin yaxasından yapışdı.

– Əstəğfürulla elə, dədəm sənə qurban... Əstəğförulla elə, ağızin quruyar...

– Yox, inanmırsan deyirəm! Sən Allaha inansan, gecə dəclənmiş buğdanı xırmandan oğurlayıb, evinə daşımazsan.

Musa kişi heyrətlə camaata baxdı. Camaat yerində qurumuş kimi durmuşdu.

– Buyur, dədəm sənə qurban, o buğda, o da sən. Gecə necə dəclənib, elə də durur.

Camaat Musa əşinin xırmanına tərəf hərəkət etdi. Mübaşir Məmməd qabaqda, dalınca Hikmət İsfahani və onunla gələn başqa üç nəfər gedirdi. Musa əşisi balaca uşaqları da yadından çıxarıb, hamidən qabaq xırmana tərəf qaçırdı.

Xırmana çatlıqda hamını heyrət aldı. Doğrudan da, piramida buğdanın dəci pozulmuşdu. Hikmət İsfahani Musa əşinin boynundan aşağı basıb, dağılmış buğdanı göstərdi:

– Hə, bu nədir?.. Bu nədir?

Musa əşisi dəli kimi bir buğdaya, bir də mübaşir Məmmədə və Əli əmniyyəbaşıya baxıb qışqırıldı:

– Camaat, inanmayın! Bu, buğdaların hamısını əlimizdən almaq üçün bir bəhanədir, yalandır!..

Hikmət İsfahani qızardı:

– Deməli, sən dəci pozmamışan, hə?

– Xeyr, Allah bilir ki, mən dəci pozmamışam.

– Yaxşı, onda yoxlayacağam. Qurana əl basdıracağam.

Camaat kənarə çəkildi. Sofi İranpərəst yeddi addım sayıb, torpaqdan küt bir qalaq qayırdı. Quran əlində onun yanında durdu. Camaat gərgin bir vəziyyətdə Musa əşiyə baxındı. Fridunun da nəzərləri onda idi. Onun gözlərində ağır bir peşmançılığın izləri vardi...

Hikmət İsfahani soruşdu:

– Hə, di buyur. And iç, sözü qurtaraq, – dedi.

Musa əşisi qıçları əsə-əsə üç addım atdı. Dördüncü addımda dayandı. Dönüb, Hikmət İsfahaninin ayaqlarını qucaqladı:

– Ağa, mənə rəhmin gəlsin, çevir məni balalarının başına, hamısını götür get, heç şey istəmirəm!

Hikmət İsfahani ayağı ilə onu itələdi:

– Yox, belə dinsizləri cəzasız qoymaq özü Allah yanında böyük bir günahdır, – dedi.

Əmniyyələr Musa əşini ağaca bağlayıb, yaş söyüd çubuqlarını onun lüt bədəninə çırpmışa başladılar...

Musa əşisi ağrlara dözməyə, inildəyib ağlamaqdan çəkinməyə çalışırdı. Fridun onun işgəncədən eybəcər hala düşmüş üzünə, qurmuş dodaqlarına baxdıqda gözləri dumanlanan kimi oldu. Səriyə xalanın və körpələrin naləsi qulağına çatdı.

– Dayanın, vurmayın! – dedi. – Onda günah yoxdur. O, bula-

ğa su gətirməyə getmişdi. Mən vəli qoşmaq istəyəndə ayağım xəl-birə ilişdi, buğdanın üstünə yıxıldım. Dəc pozuldu. Onda günah yoxdur...

Kəndlilər dincəlmış kimi dərindən nəfəs aldılar. Hikmət İsfahani üzünü Sofi İranpərəstə tutdu:

– Yeri, yeddi addım say!

Sofi İranpərəst yenə yeddi addım saydı. Yenə əlində Quran torpaq qalağının yanında durdu. Fridun qətiyyət və cəsarətlə yeddi addım yeriyib, torpağı dağıtdı, Qurana əl basdı:

– Bu Quran haqqı düz deyirəm.

Camaatdan sevinclə dolu bir səs çıxdı. Musa kişini açıb, pal-tarını özünə verdilər. Fridun qayıdır, Hikmət İsfahaninin qabağın-da durdu:

– Ağa, – dedi, – sizin əvvəlkı sözünüüzü pozmağa haqqınız yoxdur. Bu gərək şərafətinizə də sığışmasın. Necə danışmışıq, elə də gərək məhsul bölünsün. Torpaq sizindir – bir pay, su sizindir – iki pay, mal sizindir – üç pay, toxum bizimdir – bir pay, bax bu əl, bu zəhmət bizimdir – bu da bir pay, elədi iki pay. Deməli, beşdə üçü sizin, beşdə ikisi bizimdir.

Kiçik bir fasılədən sonra səsini ucaldı:

– Ya oləcəyik, ya da bir ponza¹ artıq verməyəcəyik!

Hikmət İsfahani qışkırdı:

– Xeyr, torpaq iki paydır! Mən hələ xısı, vəli, şanani demi-rəm... Məgər onlar yerdən çıxır? Onları üstünə gəlsən, gərək sizə beşdə bir yox, altıda bir verəm.

– Bağışlayasınız, ağa, bağışlayasınız. Onlar malın üstündə gedir! Torpaq da bir paydır!.. Rəiyyətin başına bu müsibəti gətirmək olmaz. Rəiyyət də adamdır!..

– Gədə, sən nəçisən? Deyəsən, sənin fikrin köhnə bazara təzə nırx qoymaqdır?.. Bağlayın bunu o ağaca, yüz çubuq!

Bayraqdan bəri Friduna baxıb, dişlərini qıçayan və mübaşir Məmmədlə nə isə danışan Əli əmniyyəbaşı bişlərini eşdi, əmniyyə-lər Friduna tərəf gəldilər... Fridun müqavimət göstərdi. İtələyib, onlardan birini yıxdı. Mübaşir Məmməd və Əli əmniyyəbaşı gəncin qollarını qatlayıb, dalında bağladılar və ağaca tərəf sürüdülər.

Hikmət İsfahani ilə gəlmış adamlardan bütün bu hadisələri diqqətlə izləyən qartal baxıslı birisi irəli yeridi, Fridunu

¹ Ponza-çəki ölçüsü, təxminən üç yüz qram.

göstərərək, ərbaba müraciət etdi:

– Bu ağanın danışığından siyaset iyi gəlir, – dedi, – mən cəsarət edib, sizdən xahiş edirəm, onu döyməyin. Onun cəzası daha ağırdır. Bu kiçik bədəni məcazatla, ona layiq olduğu daha ağır cəzadan qurtarmış olarsınız.

Əli əmniyyəbaşı əmniyyələrə nə isə tapşırırdı, onlar Fridunu götürüb getdilər. Hikmət İsfahani üzünü kəndlilərə tutdu:

– Beşdə biri sizindir, dördü mənim, vəssalam! Danışq qurtardı. Ağayı Kurd Əhmədi də burada qoyub gedirəm. Mənim vəkilimdir.

Kurd Əhməd ağır nəzərlərlə, sükut içində durmuş kəndlilərə baxdı. Kəndlilər qaya kimi lal, etimadsız, davamlı və yoxlayıcı baxışlarla onu süzürdülər.

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Fridun kimdir? Əsərin əvvəlində onun haqqında nə deyilir?
2. Fridunun kəndə, dayısının yanına gəlməkdə məqsədi nə idi? O, kənddə nə işlə məşğul olurdu?
3. Musa kişinin ailəsinin güzəranı necə keçir? Cavabınızı əsərdən nümunələrlə əsaslandırın.
4. Hikmət İsfahani kimdir? O, kəndə nə üçün gəlmişdi?
5. Məhsul bölgüsü zamanı nə baş verdi? Musa kişi ağaya müraciətlə nə dedi?
6. Musa kişi nə üçün “Quran”a əl basmadı?
7. Fridun Musa kişini döyülməkdən necə xilas etdi? Onun hərəkəti nə ilə nəticələndi?
8. Əsərdən oxuduğunuz parçanın məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

“Gələcək gün” romanı yazılımını bütün həyatı boyu düşündürən, bir mövzuya – Cənubi Azərbaycanda xalqımızın azadlıq hərəkatına həsr olunmuşdur. Romanda ədib şah rejiminin iç üzünü açmış, ərbab və məmurların xalqa etdiyi zülmü göstərmişdir.

Fridunun Musa kişini, kəndliləri müdafiə etməsi onu bir insan kimi necə səciyyələndirir?

Gecə-gündüz işləyən, zəhmət çəkən Musa kişi, kəndlilər nə üçün talesiz insanlardır?

Bu insanların yoxsulluq, ehtiyac içinde yaşamásında kim günahkarıdır?

Təqsiri olmayan Musa kişinin Qurana əl basmağa qorxmasını təsvir etməklə yazıçı nə demək istəyir?

Əsərdə oxuduğunuz aşağıdakı cümləyə bir daha diqqət yetirin: “Hamının ürəyi dərddən, qəzəbdən partlamaq dərəcəsinə gəlirdi. Uşaqdan-böyüyə hamının, bütün kəndin qabağında bu sual durmuşdu: nə etməli?”

Kəndlilərin bu dərdinə, qəzəbinə səbəb nədir? Nə üçün onlar bu vəziyyətdən çıxış yolu tapa bilmir?

Əsərdə Hikmət İsfahani haqqında deyilir: “O, kəndlilərdən qorxur, bu lal kütlənin hərəkətə gələndə sel kimi, yolu üzərindəki hər şeyi vurub aparacağını hiss edir”. Bu qorxuya səbəb nədir?

Hikmət İsfahaninin kəndlilərə münasibəti, hərəkətləri, danışığına əsaslanaraq onu səciyyələndirən əsas cəhətləri göstərin. Bu surətə öz münasibətinizi bildirin.

Fridun və Musa kişinin taleyi barədəki mülahizələrinizi ümmünləşdirib əsərdə müəllif niyyəti barədə nəticə çıxarın.

Müstəqil iş üçün

“Talesiz insanlar” başlıqlı parçada təsvir olunanlara əsaslanaraq “Gələcək gün” dedikdə yazılımının nəyi nəzərdə tutduğunu müəyyənləşdirin. Bu barədə düşündüklərinizi ailə üzvləriniz, vali-deynlərinizlə bölüşün. Onların da fikirlərini öyrənin.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi *Təsvir*

Sənətkarın həyatı obrazlı şəkildə əks etdirmək üçün istifadə etdiyi vasitələrdən biri də bədii təsvirdir. Bədii təsvirdən müxtəlif məqsədlərlə istifadə edilir. Əsərdə təbiət təsvirləri, peyzaj daha geniş yayılmışdır. Yaziçi əsərdə hadisələrin nə zaman, hansı məkannda, hansı şəraitdə baş verdiyini göstərmək üçün bədii təsvirlərdən istifadə edir. Məsələn, M. İbrahimovun “Gələcək gün” romanının əvvəlində bədii təsvirdən bu məqsədlə istifadə olunmuşdur: “Bütün günü hər tərəfə od əleyən günəş təzəcə batmışdı. Onun şüalarını əks etdirən üfüqlərə yatmış ala-tala buludlar pul kimi qızarmış ocaq daşlarını xatırladırı...”

Fridun xırmanın qıraqında, hələ döyülməmiş bugda tayasının yanında yatmışdı”.

Yaziçi əsərin qəhrəmanının səciyyəsi, xarakteri, həyat tərzi barədə daha dolğun təsəvvür yaratmaq məqsədilə məkanın, yerin təsvirinə xüsusi diqqət yetirir: “Fridun xırda bir daxmada dünyaya gəlmişdi. Bu, hündür divarla hasarlanmış, göz işlədikcə uzanan bağın darvazaları yanındakı iğigözlü palçıq daxma idi. Fridunun atası da, babası da burada doğulmuşdu. Anası hər il mart ayında Novruz bayramı qabağı daxmanın qapı tərəfdən çöl divarlarını ağardar, içəridəki yırtıq kılım və yorğan-döşəyi çırpıb təmizlərdi”.

Yaziçi surətləri səciyyələndirmək, onların zahiri görünüşünü, daxili aləmini – oxucunun gözləri qarşısında canlandırmaq, ona öz mənfi və ya müsbət münasibətini əks etdirmək üçün də təsvirdən istifadə edir, sözlə surətin bədii portretini çəkir: “Fridun ... uzun-boylu, canlı və bütün boynunu ət basmış Hikmət İsfahanini diqqətlə süzdü. Ərbab qaya kimi susub durmuş kəndlilərə baxırdı. Bu sükütun altındakı qəzəb və nifrəti hiss etmiş, özünü vahiməli göstərməyə çalışırdı. Qaşqabağını sallamışdı”.

SƏHƏND (1927-1979)

Bulud Qaraçorlu Səhənd Güney Azərbaycanın qüdrətli şairidir. O, gənc yaşlarından öz həyat yolunu müəyyənləşdirmiş, xalq azadlıq hərəkatına qoşulmuşdur. O, ana dilimiz, milli mədəniyyətimiz uğrunda bütün ömrü boyu mübarizə aparmışdır. Səhənd təxəllüsü ilə şeirlər, poemalar yazan sənətkar ana dilli ədəbiyyatı bütün həyatı boyu yorulmadan təbliğ etmişdir.

Bulud Qaraçorlu Səhənd Marağa şəhərində yoxsul bir ailədə doğulmuşdur. İlk təhsilini mədrəsədə almış, oxumağa, elm, biliq qazanmağa can atsa da, yaşayışın çətinliyi üzündən təhsilini davam etdirə bilməmişdir.

Gənclik illərindən Cənubi Azərbaycanda geniş vüsət alan milli azadlıq hərəkatına qoşulan Səhənd şah rejiminə qarşı mübarizələrdə fəal iştirak edirdi. Şair xalq hərəkatına sədaqətini, fədailərin qəhrəmanlığını tərənnüm edən şeirləri ilə azadlıq mübarizlərinin rəğbətini qazanmışdı.

Səhəndi qüdrətli qələm sahibi, vətənpərvər şair kimi tanınan “Araz”, “Xatırə” əsərlərində həmin illərin faciəli hadisələri, xalq hərəkatının qanlı sonluğu öz bədii əksini tapmışdır. Həmin əsərlərdə azadlıq uğrunda çarpışan xalqa bağlılıq, sonsuz məhəbbət sadə, səmimi bir dillə ifadə olunmuşdur.

“Araz” poemasında şair Vətənimizin ikiyə bölünməsi faciəsindən söz açır:

Görəsən, sonu varmı
Bu ağır nisgillərin?
Baharı-yazı yoxmu
Bu boranlı ellərin?

Görəsən, bu ayrılıq
Çatacaqmıdır başa!
İki qardaş bir daha
Yaşayacaqmı qoşa?..

Azadlıq hərəkatında fəal iştirakına görə Səhənd həbs olunmuş, ağır məhbəs həyatını yaşamışdır. Lakin bütün təqiblərə baxmayaraq, o, həmişə xalqımızın milli varlığı uğrunda mübarizə aparan ziyalalarımızın ön sıralarında olmuşdur. **Vətəndaş qeyrətli şairin “Yasaq” şeiri onun cəsarətini, mübarizliyini bir daha əks etdirir:**

Düşüncələrim yasaq,
Duyğularım yasaq,
Keçmişdən söz açmağım yasaq
Gələcəyimdən danışmağım yasaq,
Ata-babamın adını çəkməyim yasaq
Anamdan ad aparmağım yasaq,
... Bilirsən?
Anadan doğulandan belə,
Özüm də bilməyə-bilməyə,
Dil açıb danışdığını dildə
Danışmağım da yasaq imiş, yasaq!

Səhəndin yaradıcılığı xalqımızın zəngin şifahi söz sənəti ilə sıx bağlıdır. Onun şeirlərində Oğuz ruhu, Dədə Qorqud motivləri güclüdür. **O, Dədə Qorqudun on iki boyundan beşini nəzmə çəkmiş, bu ölməz sənət abidəsi əsasında “Sazımın sözü” əsərini yazmışdır.** Şair oxucuya müraciətində öz məqsəd və məramını belə ifadə etmişdir:

Mənim də əlimdən bu gəlir ancaq,
Səni keçmişimlə eyləyim tanış,
Başuca yaşamaq istəsən əgər,
Bax gör babaların necə yaşarmış!

Bu poema haqlı olaraq, Güney Azərbaycanda M.Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasından sonra ikinci böyük ədəbi hadisə kimi qiymətləndirilir.

Xalqımız öz doğma şairi Səhəndin ruhunu əziz tutmuş, görkəmli sənətkarlarımız onun adına şeirlər qoşmuşlar. **M.Şəhriyar “Səhəndiyyə” əsərini “söz xəzinəsi” adlandırdığı Səhəndə həsr etmişdir.** Cənubi Azərbaycanda çıxan “Varlıq” jurnalının ilk sayı bütünlükə Səhəndə həsr olunmuşdur.

Suallara cavab hazırlayın

1. Səhənd xalq hərəkatında, azadlıq mübarizəsində necə iştirak etmişdir?
2. Şairin yaradıcılığında hansı mövzulara geniş yer verilib?
3. "Araz" poemasında nədən bəhs olunur?
4. Şair "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları əsasında hansı əsəri yazmışdır?

Tapşırıqlar

1. Tarix dərslərində Cənubi Azərbaycanda gedən milli azadlıq hərəkatı haqqında öyrəndiklərinizi xatırlayın. Dərsdəki cavablarınızda həmin biliklərdən istifadə edin.
2. Şairin həyat və yaradıcılığına dair mətn plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

FƏDAİLƏR MARŞI

Mən azadlıq cəbhəsində bir fədai əsgərəm,
Bir azadlıq istəyirəm, bir də azad bir vətən.

Düşmənlərin gülləsiylə qana batam gərək mən,
Vətən üstə parələnsin bədənimdə pirəhən¹,
Qoy mən ölüm, zalimlərdən pak olunsun bu vətən.
Çox razıyam cəbhədə mən basdırılım bikəfən,
Çün azadlıq istəyirəm, bir də azad bir vətən!
Haqq istərəm, haqq yolunda candan keçmək rəvadır,
Bu ölümdən geri durmaq məzlumlara cəfadır.
Səngərlərdə qana batmaq dərdimizə şəfadır,
Qoy mən ölüm, ibrət alsın bizdən sonra hər gələn,
Çün azadlıq istəyirəm, bir də azad bir vətən!

¹ Pirəhən—köynək.

Qoy səngərlər evim olsun, dağlar başı məskənim,
 Zülm əlindən azad olsun bu müqəddəs vətənim.
 Quzğunlardan, bayquşlardan təmizlənsin gülşənim,
 Qoy gül açsın bundan sonra çəmənlərdə nəstərən,
 Çün azadlıq istəyirəm, bir də azad bir vətən!

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Əsər hansı mövzuda yazılmışdır?
2. Şair hansı arzusundan söz açır?
3. Şeirdə döyüş meydanında ölmək barədə nə deyilir?
4. Əsərdə səngərlə bağlı hansı fikir söylənilir?
5. Şair vətəninin düşmənlərini necə adlandırır?
6. Şeiri əzbərləyin, ifadəli oxumağı öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

Səhənd “Fədailər marşı” şeirini marş formasında yazmışdır. Bilirsiniz ki, marş döyüşə, qələbəyə çağırış, mübarizə ruhlu əsərdir.

Fədai sözünün mənası barədə düşünün. Bu sözün fəda olmaq sözü ilə əlaqəsini izah etməyə çalışın.

Əsəri təhlil edərkən Cənubi Azərbaycandan olan digər vətənpərvər şairimiz Səməd Behrənginin 6-ci sinifdə öyrəndiyiniz “Balaca Qara Balıq” əsərini, sənətkarın öz faciəli taleyini xatırlayın. Həmin əsər üzrə qazandığınız biliklər “Fədailər marşı”nın ideyasını başa düşməyə kömək edəcəkdir.

Səhəndin həyatında “Fədailər marşı”nda söylənilən fikirlər öz əksini necə tapıb? Bu suala cavab vermək üçün şairin həyat və yaradıcılığını bir daha diqqətlə oxuyun.

Şair özünü azadlıq cəbhəsinin əsgəri adlandırır, Vətənin azadlığı, haqq işi uğrunda ölümə də hazır olduğunu söyləyir. Bu, əsərin lirik qəhrəmanını necə səciyyələndirir, onun hansı mənəvi keyfiyyətlərə malik olduğunu göstərir?

Şair azadlığa həsr olunmuş bu əsərdə səngərdən, ölümən, qana batmaqdən danışır. “Səngərlərdə qana batmaq dərdimizə şəfadır” misra-

sında şairin nə demək istədiyini aydınlaşdırın.

“Qoy mən ölüm, ibrət alsın bizdən sonra hər gələn” misrası ilə şair nə demək istəyir? Bu fikrə öz münasibətinizi bildirin.

Şeirdəki “Quzğunlardan, bayquşlardan təmizlənsin gülşənim” misrası üzərində düşünün. Şair kimi quzğun, bayquş adlandırır? Əsərdə həmin sözlərin hansı mənada işləndiyini izah edin.

“Qoy gül açsın bundan sonra çəmənlərdə nəstərən” misrasında ifadə olunan fikri necə başa düşürsünüz?

Əsərdə müəllifin niyyətini müəyyənləşdirməyə çalışın.

Müstəqil iş üçün

Səhəndin “Fədailər marşı” şeiri ilə tanış oldunuz. Yəqin ki, əsəri oxuduqca 20 Yanvar şəhidlərini xatırladınız. Axı, onlar da canlarını vətənin azadlığı, haqq, ədalət uğrunda qurban vermişlər. Bu şeirin sizdə doğurduğu hiss və duyğular, düşüncələr barədə ədəbiyyat dəftərinizə yazın.

Sınıfdən xaric oxu üçün

Sönməz. “Yaşa taleyim”.

İLYAS ƏFƏNDİYEV (1914–1996)

İlyas Əfəndiyev xalqımıza zəngin bir bədii irs qoyub getmiş, Azərbaycan nəşrinin və dramaturgiyasının inkişafında böyük xidmətləri olan sənətkardır. O, uzun illərdir ki, səhnədən düşməyən pyesləri ilə teatr sənətinin, yeni aktyorlar nəslinin inkişafında böyük rol oynamış “İlyas Əfəndiyev teatrı”ni yaratmışdır.

İ. Əfəndiyev yarım əsrən çox bir dövrü əhatə edən yaradıcılığı ərzincə yüksək sənət nümunəsi olan romanlar, povestlər, hekayələr, oçerk və xatirələr yazmışdır.

İlyas Əfəndiyev Füzulidə tacir ailəsində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Bakıya gəlmiş, Pedaqoji Institutun coğrafiya fakültəsinə daxil olmuşdur. Əmək fəaliyyətinə orta məktəbdə müəllim kimi başlamışdır.

İ. Əfəndiyev bədii yaradıcılığa nəsrlə – hekayə yazımaqla başlamış, “Kənddən məktublar” adlı ilk kitabını nəşr etdirmişdir. Müasirlərinin mənəvi axtarışlarına həsr olunmuş lirik-psixoloji hekayələr yazılışının ilk yaradıcılıq uğurları id. Bu sənət uğurları ədibin “Qarı dağı”, “Şəhərdən gələn ovçu”, “Xəncər”, “Yasəmən ağacı” kimi hekayələrində davam və inkişaf etdirilmişdi.

Psixoloji-lirik dram, povest və romanlar, romantik hekayələr onun yaradıcılığının əsas janrlarını təşkil etmişdir.

Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə bu böyük sənətkarı səciyyələndirərək yazar: “İlyas Əfəndiyev hər adamla ünsiyyət bağlamaz, onun öz ətrafi, öz həmsöhbətləri olardı. O, istedadsız, mütaliəsiz, dayaz adamlardan qaçırdı. Amma istedadlı, mütaliəli və ziyalı adamlarla səhbətdən ləzzət alardı. Çünkü özü daxilən ziyalı adam idi. Dərin mütaliəsi var idi. Mən cəsarətlə deyə bilərəm ki, yazılılar içərisində Qərb və rus ədəbiyyatını onun qədər dərindən bilən qələm sahiblərini barmaqla saymaq olar.

... İlyas Əfəndiyev həmişə yazıb-yaratmışdır. Onun gurultulu məclislər, təntənəli yığıncaqlarla arası yox idi. Onun “sakit” fəaliyyəti həmişə oxocular və tamaşaçılar üçün sevinc gətirmişdir”.

İkinci dünya müharibəsi başlayarkən o, Mehdi Hüseynlə birlikdə ilk pyesini – “İntizar” əsərini yazmışdır. Arxa cəbhədəki insanların həyatı, arzu və istəklərini əks etdirən bu əsər teatr səhnəsində uğurla tamaşaya qoyulmuşdur.

İlyas Əfəndiyevin müasir həyatdan bəhs edən pyesləri yüksək sənətkarlığı ilə tamaşaçıların böyük rəğbətini qazanmışdır.

İlyas Əfəndiyevin bir sıra səhnə əsərləri tarixi mövzudadır. “Xurşidbanu Natəvan”, “Şeyx Xiyabani”, “Mahni dağlarda qaldı” əsərləri sənətkarın xalqımızın tarixi, taleyi ilə bağlı düşün-cələrini əks etdirir.

Böyük tamaşaçı rəğbəti qazanmış “Sən həmişə mənimləsən” dramından sonra İlyas Əfəndiyev digər məşhur əsərini – “Unuda bilmirəm” pyesini yazdı. Həmin əsərdə o vaxtadək qadağan olunmuş Cənub mövzusu ilk dəfə teatr səhnəsinə çıxarılır, xalqımızın qəlbində qövr edən həsrət duyğuları əzəmətli Savalan dağının timsalında öz bədii ifadəsini tapırdı.

Altmışinci illərdən başlayaraq, İ.Əfəndiyev irihəcmli nəşr əsərləri yazar. Yaziçinin “Söyüdü arx”, “Dağlar arxasında üç dost”, “Sarıköynəklə Valehin nağılı”, “Üçatılan”, “Geriyə baxma, qoca” romanları həyat həqiqətlərini yüksək sənətkarlıqla əks etdirirdi.

Məlumdur ki, Azərbaycan tarixi haqqında klassik sənədlər – yeddi “Qarabağnamə” var. Lakin ədəbi tənqid haqlı olaraq bütünlükdə İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığını səkkizinci “Qarabağnamə” hesab edir.

“Sənətkarın ikinci ömrü” kitabında xalq yazıçısı Elçin öz atasının – görkəmli sənətkarımız İlyas Əfəndiyevin həyat və yaradıcılıq yolunu əks etdirmiştir.

Suallara cavab hazırlayın

1. İlyas Əfəndiyev harada təhsil almışdır?
2. O, əmək fəaliyyətinə necə başlamışdır?
3. İ.Əfəndiyev bədii yaradıcılığa hansı janrda əsərlər yazmaqla başlayıb? İlk kitabı hansıdır?
4. Yazarının hansı hikayələri var? Bu əsərlər hansı mövzuya həsr olunub?
5. Yazarının hansı romanları vardır?
6. Onun hansı dram əsərləri var? Bunlardan hansı tarixi mövzudadır?

Tapşırıqlar

1. İ.Əfəndiyevin hansı əsərini oxumuş və ya tamaşa-sına baxmışınız? Həmin əsər barədə fikirlərinizi ədəbiyyat dəftərinizə yazın.
2. Yazarının həyat və yaradıcılığına dair mətn üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

GERİYƏ BAXMA, QOCA!

(Romandan parçalar)

Muradın söylədikləri

Düzünü deyim ki, lap iki-üç yaşimdə görüb duyduqlarımı elə aydın xatırlayıram ki, elə bil bu zaman mənim on üç-on dörd yaşım varmış... Mən keçmişləri xatırlamaq istəmirdim. Ancaq bu keçmişlər hər yaşda məni təəccübü bir aydınlıqla təqib edib məndən əl çəkmirdi, o qəribə uşaqlıq haqqında bir adama danışmaq ehtiyacı məni rahat buraxmirdı.

Hətta indi, yəni yaşlı vaxtında dönüb keçmişə baxmaq istəyəndə, elə bil ki, içəridən bir səs təşvişlə mənə deyir: "Geriyə baxma, qo-

ca!" Lakin mən baxmaq isteyirəm. Mən bu keçmişin əzablı, çox kədərli olduğunu bilirəm, ancaq yenə də ona təkrar-təkrar tamaşa etmək, nəyi isə anlamaq isteyirəm. Bəlkə bu mənim "nə isə"ni – o zaman babamla nənəmin, atamlı anamın bir zaman yaşadıqları, xoşbəxt olduqları gözəl hissələri əzaba, kədərə, kinə, nifrətə döndərən qəddar səbəbi bilmək arzum idi ki, indi də məndən əl çəkmirdi...

Bayram babama güllə atılması və qoca qaçaq

Atamın ticarət işləri gündən-günə tərəqqi etməkdəydi. O, mal gətirmək və ya mal aparmaq üçün tez-tez Bakıya gedib-gəlirdi.

Bayram babamgil yenə də bizim kənddəki evdə qalırdılar. Babamın idarəsi isə Nikolayın vaxtında tikilmiş, üstü qırmızı dəmirli "dəftərxana"da (camaat binanı belə adlandıırırdı) yerləşmişdi.

Babam işə çox kəskin başlamışdı, bütün ağsaqqalların dilindən kağız almışdı ki, hər kəs öz tayfasına cavabdeh olsun. Orda burda gizlənib, bir-birlərini vurub-doğramaqlarının qabağını almaq mümkün olmurdu. Babamın ad-sanına baxmayaraq, strajnikləri¹ əsaslı bir iş görə bilmirdilər.

Sonra bir gecə qəribə hadisə oldu. Bayram babam kəndin sahilən, adamlarından hesab olunan Hacıoğlu Alməmmədlə qonaq otağında, stol ətrafında əyləşib söhbət edirdi. Ortada otuzluq neft çıraqı yanındı, mən də xalının üstündə oturub onların söhbətinə quşlaq asa-asə oynayırdım. Birdən yaxında güllə səsi gurladı və eyni anda da çıraqın şüşəsi çiliklənib yerə töküldü, babam cəld qalxıb açıq qapının qabağından geri çəkildi. Fatma nənəm, anam o biri otaqdan hövlnak gəldilər.

Bayram babam sakit səslə dedi:

– Yaxşı, səs-küy salmayın, çıraqı yandırın.

Anam stolu daldaya çəkərək, təzə şüşə gətirib çıraqı yandırandan sonra Hacıoğlu Alməmməd babama dedi:

– Çıraq sənin qabağında idi, demək, açıq qapıdan düz səni nişan alıb atıb.

Babam papiros yandıraraq kişinin sözünü təsdiq elədi:

– Elədir.

Bu zaman iribişli uryadniklə¹ strajniklər tələsik gəldilər.

Uryadnik əlini gözünün üstünə qoyub dedi:

¹ Uryadnik—kiçik zabit.

– Cənab pristav, kəndin arasını gəzib nəzarət edirdik. Güllə səsi eşidib yüyürmüşük.

Alməmməd dedi:

– Gülləni damın üstündən atıblar. Damın üstündən baxanda açıq qapıdan otağın içi aydın görünür.

...Bu əhvalatdan iki gün sonra qaçaq Xanmurad bütün dəstəsilə Bayram babamgilə qonaq gəldi. Qoyun kəsildi. Böyük artırma-ya salınmış xalının üstünə əyləşərək yeyib-içdilər.

...Xanmuradın dəstəsi getməmişdi ki, qaçaq Məşədi Təhməzin dəstəsi gəldi. Bu, uzunsaqqallı, ortaboylu bir qoca idi. Başı azca əsirdi, diaqonal çuxasının altından iki patrondaş bağlamışdı. Amma tüfəngini atlılardan biri götürmüşdü. Ayaqlarında qısaboğazlı çəkmə, başında iri, tüklü papaq vardi. O, gələn kimi qaçaq Xanmurad və yoldaşları ayağa durdular, yalnız kişi keçib döşəkcənin üstündə əyləşəndən sonra oturdular. Bayram baba evdə olmadığı üçün Fatma nənəm gəlib ehtiramla dedi:

– Xoş gəlmisiniz, Məşədi Təhməz.

Kişi də təmkinlə cavab verdi:

– Xoş günün olsun, Fatma xanım.

Sonra Bayram babam gəldi. O, içəri girəndə Məşədi Təhməz ayağa durmaq istədi, babam cəld irəliləyib, çıyıllarından yapışaraq onu qalxmağa qoymayıb, hörmətlə dedi:

– Məşədi, xoş gəlmisən.

Qoca qaçaq başını xəfifcə tərpədib dinmədi. Bayram babam həmişə stulda oturardı. Amma bu dəfə, yəqin ki, qoca qaçağa hörmət əlaməti olaraq onun yanında, döşəkcəsinin üstündə əyləşdi. Qaçaq Məşədi Təhməzin haqqında çox eşitmışdım. Kürdobalılar onu “xoşbəxt qaçaq” adlandırdılar, çünki əlli ilə yaxın idi ki, qaçaqlıq edirdi, nağıllara çevrilən vuruşmalarda olmuşdu, neçə dəfə gül-lə dəymişdi, amma hamisindən da salamat qurtarmışdı.

O, qabağındakı çaydan elə qaynar-qaynar götürüb bir qurtum alaraq:

– Bayram, – dedi, – (mən birinci dəfə olaraq babama “Bayram

bəy” deyil, “Bayram” deyə müraciət edildiyini eşidirdim), sən bizi üzə çıxmaga çağırırsan, yəni bu təzə hökumətdən¹ əqlin bir şey kəsir?

– Nə barədə, Məşədi? – deyə babam soruşdu.

Qoca qaçaq dedi:

– Yəni bu axıracan duruş verib dayana biləcək?

Bayram babam bir qədər fikirləşib dedi:

– Əgər xaric kömək eləsə, duruş verər.

Qoca qaçaq çayını arxayın içib, stəkanı nəlbəkiyə qoyaraq soruşdu:

– Axı, bu təzə hökumətin məramı nədi?

Babam bu sualı gözləyirmiş kimi dərhal cavab verdi:

– Bərabərlik!

– Nə cür bərabərlik?

– Yəni dövlətlinin də, kasibin da, bəyin də, rəiyyətin də hüququ bərabər olacaq.

Xanmurad qızğın dedi:

– Ay dayı (o, babama “dayı” deyirdi), yenə də bəy-bəydi, rəiyyət də rəiyyət.

Qaçaq Xanmuradın bu sözləri məndə qəribə bir ruh düşkünlüyü yaradırdı. Doğrudanmı, bəy uşaqları yenə də əvvəlki iddialarında olacaqlar?

Qoca qaçaq soruşdu:

– Yaxşı, onda bununla Rusiyada qurulan təzə hökumətin nə fərqi var? Deyir, onların da məramı bərabərlikdir.

Bayram babam dedi:

– Rusiyada qurulan bolşevik hökumətinin məramnaməsi bəylərin, dövlətlilərin qəti ziddinədir.

Qoca qaçaq qəribə bir gümrahlıqla soruşdu:

– Bəs onda bu necə bərabərlik oldu?

Babam dedi:

– Onlar bərabərliyi ancaq yoxsul kəndlilərlə fəhlələrin birliyində görürlər.

Qoca qaçaq soruşdu:

¹ Azərbaycan Demokratik Respublikası hökuməti nəzərdə tutulur.

– Bəs dövlətlilər, tacirlər, bəylər nə olsun?

Babam dedi:

– O quruluşda dövlətli, bəy, ağa olmamalıdır.

Qaçaq Xanmurad babama dedi:

– Dayı, canınçün o elə əsl mənim əkimilərinin hökumətidir. Bizi düzlərə salan bəylər, ağalar olmayıb??

Məşədi Təhməz dinmədi. Babam dedi:

– Məsləhətdir ki, siz daha qaçaqlığı yerə qoyasınız.

Uzun bir sükut keçdi. Nəhayət, Məşədi Təhməz soruşdu:

– Yaxşı, bəs Arazın o tayındakıların işi necə olacaq?

Babam dedi:

– Hələlik o barədə bir söz demək olmaz, Məşədi! Ancaq əgər biz bu yeni hökumətimizi möhkəmləndirib, saxlaya bilsək, bəlkə gələcəkdə elə bir vəziyyət yarandı ki, birləşə bildik.

Mən Fatma nənəmdən eşitmışdım ki, qaçaq Məşədi Təhməzin arvadı o taylı qızıdır, yəni cənubi azərbaycanlıdır. Ümumiyyətlə, Araz boyunda yaşayan şimali azərbaycanlıların çoxu o taydakı azərbaycanlılarla qohum-qardaş idi.

Yenə də uzun bir sükut çökdü. Qoca qaçaq təmkinlə dedi:

– Bayram, sən daş qoyan yerə biz baş qoyarıq. Ancaq izin ver, bir az gözləyək. Sular durulsun, görək dünya nə cür olur...

Bu sözləri deyəndə mən, qoca qaçağın gözlərində bir parıltı gördüm. Babam daha bir söz demədi.

Sonra Xanmurad, aşağıda toplaşıb qaçaqların nişana atmasına tamaşa eləyən adamlar eşitsin deyə, bərkədən dedi:

– Əshi, Bayram dayı, deyirlər güney güzdəklilər gecə qaranlıqda gizlənib sana güllə atıblar. İzin ver biz də aşkarda onlarla haqq-hesab çəkək.

Bayram babam da bərkədən dedi:

– Elə şey olmaz, güllə atan bir qələtdi, eləyib.

Xanmurad dedi:

– Dayı, vallah, bir də heylə şey eşitsək, heç sənin xəbərin olmadan gəlib güllə atan tayfanın “məmə” deyəndən “pəpə” yeyənə hamısını güllədən keçirəcəyik!

Bayram babam da bütün günü öz işində olurdu, başqa kəndlərə gedirdi. Mənə elə gəlirdi ki, Bayram babam dünyanın ən mərhəmətli adamıdır. Yasavullar ortaboylu, cantaraq bir kişi tutub gətirmişdilər. Bayram babam həyətdə onu üzü üstə yerə yıxdırdı. İki yasavul bir tərəfində, ikisi də o biri tərəfində duraraq pencəyini, köynəyini yuxarı sıvirib, çılpaq belinə şallaqla döyməyə başladılar. Adamlar tamaşa edir, yasavullar şallaqlayırdılar. Kişiinin beli qıpçırmızı qızarmışdı. Nəhayət, o, davam gətirməyərək qışqırdı. Yalnız bu zaman babam yasavullara əmr etdi ki:

– Dayanın!

Yasavullar onu qaldırıb yenə də qollarını arxasında bağladılar. Sonra babam orada yiğilan adamlara xitabla dedi:

– Bu adam Hacı Fərzəlinin bir erkəyini oğurlayıb kəsib. Kim oğurluq eləsə, bunun köküne düşəcək!

Birdən qolları arxasında bağlı həmin döyülen kişi həyəcanla:

– Ay bəy, – dedi, – erkəyi kefimdən oğurlamamışdım. Beş körpə uşağım budur, iki aydır ki, pencərlə dolanır, Hacı Fərzəlinin də dörd-beş min qoyunu var.

– Bəs səninki niyə yoxdu? – deyə pristav açıqlandı. – Niyə uşaqların haqqında fikirləşməmisən? Hacı Fərzəli o dövləti başqalarına çoban olmaqla qazanıb, amma sən günortayacaq yatıb, gözünü dikmişən onun-bunun varına, Allahın yolundan çıxıb, oğurluğa qurşanmışsan.

Mən həqiqətin nədə olduğunu aydınlaşdırıa bilməsəm də, babamın bu adamı döydürməsi mənə pis təsir elədi. Mən fikirləşdim ki, “əgər bu kəndlının beş balaca uşağıacdırsa, dövlətli Hacının bir qoyunu gətirib kəsəndə dünya dağılmaz ki?..” Kişiinin görünüşü məni inandırırdı ki, onun körpə uşaqlarıacdırlar! O körpə uşaqlar müxtəlif şəkillərdə gözlərim qarşısında canlanırdılar. Mən onların qapıdan içəri girən atalarına dikilmiş ac baxışlarını, ariq, solğun bənizlərini gördüm və bu məni o qədər mütəəssir edirdi ki, babamın onların atasına elədiyi töhmət haqqında düşünə bilmirdim, mən ancaq gözləri qapıdan içəri girən atalarının əlinə dikilmiş balaca uşaqların ac üzlərini gördüm və o günü mən anamın, Fatma nənəmin təki-

dinə baxmayaraq səhərdən axşamacan heç nə yemədim. Mən acliğin necə murdar, xoşagəlməz şey olduğunu gördüm. Mən o gecə, həmişə olduğu kimi, yatmadan əvvəl Bayram babamın yanında uzanıb onun məni güldürmək üçün elədiyi məzəli söhbətlərə, nağıllara qulaq asmadım, daha doğrusu, qulaq asa bilmədim. Mən indi də səbəbini özümə izah eləyə bilmirəm ki, nə üçün o günü özümü o qədər bədbin, o qədər kədərli hiss edirdim? Özü də sanki mənim kədərim qara bir bulud kimi bütün dünyanın üzərinə çöküb hər şeyi pərişan eləmişdi. Güney Güzdəyi bürüyən acliğin dəhşətini mən indi hiss edirdim. Gecəacların fəryadını eşidərək uzun zaman yuxuya gedə bilmirdim. Onlar biz olan evin ətrafına toplaşaraq: "Ay bəy uu..." – deyə tükür-pədən bir səslə qışqırıldılar. Onlar çörək istəyirdilər.

Mən Bayram babamgillə bir otaqda yatdıığım üçün kisinin qaranlıqda, yerin içində dalbadal çəkdiyi papirosların közərtisini gördüm.

Sonra yasavulların müşayiətilə babamgilin qapısına bir neçə araba un gətirdilər. Anamgil deyirdilər ki, "bu unu Hacı Zeynalabdin Tağıyev göndərib".

Sonra aclar tökülbə gəldi və babamın əmrilə həmin unu paylamağa başladılar. Əvvəl adamlar elə basabas, elə qışqırıq salırdılar ki, az qalırdı hūcum eləyib, un yiğilan anbarı dağışınlar. O zaman Bayram babam eyvana çıxıb bərkədən dedi:

– Camaat! Əger belə eləsəniz, anbarın ağızını möhürlətdirəcəm! Strajniklərə əmr verəcəm, yaxın gələni güllə ilə vursunlar!

Bütün səs-küy bir anda kəsildi. Acıdan quyunun dibinə düşmüş gözlər dəhşətlə kisiyə zilləndi. Daha heç kəs cinqırını çıxarmağa cəsarət eləmədi.

Yolda yaxalanmış naməlum şəhərli

Bayram babam Qarabulağa gəlməsindən istifadə eləyərək indi qışlaqda olan anası Səkinəni gedib görmək istədi. Mən həvəsə düşərək babama yalvardım ki, qoysun mən də gedim, babam heç bir zaman mənim sözümü, xahişimi rədd etməzdi.

Dedi:

– Yaxşı, gedək.

Anamgil də etiraz eləmədi.

Biz səhər tezdən Həbibin faytonunda, Qızılbaşoğlunun müşayiətilə yola düşdük.

Biz yetişib qılçıqlanmaqda olan buğda zəmilərinin, yaşıl tarlaların arası ilə irəliləyərək dərəyə endiyimiz zaman gördük ki, yolun ortasında bir fayton durub. Bir az aralıda da üç nəfər atlı-tüfəngli adamın qarşısında gözünün biri azacıq qıyıq ortayaşlı bir adam dayanıb. Atlılardan sarıbəniz kişi babama dedi:

– Xoş gördük, Bayram bəy.

Babam qacaqların qabağında dayanmış adama işarə ilə soruşdu:

– Kimdi bu binəva, keçib sizin girinizə, Rzaqulubəy?

Mən, Rzaqulubəy adlı amansız, qəddar bir qaçaq olduğunu eşitmışdım. Qaçaq Rzaqulubəy cavab verdi ki:

– O, binəva döyül, əshi, bolşevikdir. Güllələyəcəyik köpəkoğlunu!

Babam soruşdu:

– Nə bilirsən bolşevikdir?

– Uşaqlar tanıyıb. Budur, cibindən də kağız-kuğuz çıxıb, – deyə Rzaqulubəy əlindəki kağızları babama verdi.

Babam kağızları diqqətlə nəzərdən keçirib zarafatyana dedi:

– Nə olar bolşevik olanda?!

Rzaqulubəy təəccübə cavab verdi:

– Necə nə olar, əshi? Bunlar nə Allah tanıyırlar, nə peyğəmbər... nə ana, nə bacı, nə dost! Bu köpəkoğlu kəndləri gəzib camaatı dilə tuturmuş ki, “oldürün naçalniki, idarəsini dağıdın, bəyləri qırın...”

Əlində papiros dayanıb bizə baxan kişi sakit səslə dedi:

– Yalandır. Biz terror tərəfdarı deyilik.

Babam soruşdu:

– Haralısınız?

Kişi dedi:

– Əslim Gəncə tərəfdəndi. Ancaq uşaqlıqdan Bakıda olanam.

Babam soruşdu:

– İndi hardan gəlib, hara gedirsiniz?

Kişi dedi:

– Bakıya gedirəm.

Mən çox maraqlanırdım ki, babam ondan soruşsun kimdi, nəçidi, buralarda nə gəzir?

Amma babam heç nə soruşmayıb Rzaqulubəyə dedi:

– Buraxın getsin!

Qaçaq yenə də təəccüblə babama baxaraq dedi:

– Nə danışırsan, Bayram bəy, bu ilanın əlinə belə girəvə düşsəydi, səni salamat buraxardı?

Bayram babam gülümsədi:

– Onsuz da, – dedi, – əgər bolşeviklər hökumət başına keçsələr, yəqin ki, mənim kimi naçalnikləri sağ qoymazlar. Tək bu kişini siz öldürməklə nə olacaq?

Rzaqulubəyin sarı bənizi qıpqırmızı oldu:

– Bayram bəy, – dedi, – özün bilirsən ki, sənin xətrin bizim yanımızda əzizdir, ancaq bu dinsizi sağ buraxmayacağam!

Babamın bənizi soyuq, ciddi bir ifadə aldı. Gördüm ki, Qızılbaşoğlu da sağ əlini yavaşca qoydu onatılanın üstünə.

Babam sükut içində gözünün birini qıyıb baxan bolşevikə dedi:

– Gedin! Azadsınız!

Kişi Rzaqulubəyə ani bir nəzər saldı. Sanki bir an yerindən tərpənməyə qorxdu. Sonra çevrilib iri addımlarla gedərək gəldiyi faytona mindi. Faytonçu atları dördəmə çapdı.

Rzaqulubəy yana-yana babama dedi:

– Gördünmü, sən onu ölümən qurtardin, amma o, sənin kimi kişiyyə, heç olmazsa, bir sağ ol da demədi. Qoymadın o haramzadanın başına bir gülə ilişdirək!

Babam faytonçuya dedi:

– Sür!

Biz bir qədər aralanandan sonra mən babama dedim:

– Qaçaqlar dalınca gedib o adamı yenə də tutarlar.

Babam papiros çıxarıb yandıraraq dedi.

– Eləməz.

Atını faytonun yanınca sürən Qızılbaşoğlu babama dedi:

– Əyər sənin sözünə baxmasayırlar, üçünü də atacaydım.

Dünyanın kədəri

Bayram babam qəza¹ milis rəisi olandan sonra atib-vurmağı, yaxşı at minməyi bacaran igid oğlanlardan başına toplayıb dağlarda, meşələrdə yurd salan oğru-əyri qaçaqlarla mübarizəyə başlamışdı. İnqilabdan əvvəl bizlərdə iki cür qaçaq olurdu. O adamlar ki, hökumətin, yerli bəylərin, ağaların zülmündən qaçıb qaçaq olurdu, onların kasib-kusubla, camaatla işi olmurdu. Əksinə, Nəbi kimi, Süleyman kimi qaçaqların yeri gələndə kasıblara köməkləri də dəyirdi. Amma elələri də olurdu ki, uğurluq üstündə, başqalarına haqsız ziyan vurmaq üstündə qorxub qaçaq olurdular. Belələrinə hamı nifrətlə baxırdı. Birinci növ qaçaqları babam sülhlə üzə çıxarmağa çalışırdı. İkinciləri isə dağda-dərədə hərləyib, tuturdular. Bir dəfə Bayram babam pul üstündə bir seyidi öldürdükləri üçün iki nəfəri tutub götürmişdi. Sonra dedilər ki, onları camaatin gözü qabağında gülləleyəcəklər, həmin gün Fatma nənəmlə birlikdə mən də getmişdim tamaşaya. Şəhərin ortasındaki meydana çoxlu camaat yiğilmişdi. Yeddi-səkkiz nəfər əlitüfəngli adam hazır dayanmışdı. Fatma nənəm arvadların içində, yerdə oturmuş qoca bir qarını göstərib dedi:

– Həmin ödürünlən seyidin anasıdı bu arvad.

Bir azdan gördük gözləri bağlı iki dustağı milis nəfərləri gətirirlər. Onların ayaqları yalın idi. Meydanda çoxlu sarı tikən vardı. Birinci fikrimdən keçən o oldu ki, “bunlar bu tikənlər yerlə ayaq-yalın necə yeriyəcəklər?” Onlar izdihama çatıb dayandı. Biri ortaşlı, o biri cavan idi, həmin cavan:

– Ay camaat, – dedi, – razı olmayın ki, bizim naħaq qanımızı töksünlər.

Əlbəttə ki, camaatdan səs çıxmadı.

Qərəz, dustaqları güllələdilər, mən nə onlara baxa bildim, nə də arvadların içində oturan qoca qariya. Mən cavan dustağın dediyi axırıncı sözləri xatırlayaraq hey fikirləşirdim ki, “görəsən, doğ-

¹ Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulduğandan sonra yaranan rayonlar nəzərdə tutulur.

rudanmı, onların günahı yox idi? Kim bilir, – deyirdim, – bəlkə də günahları yoxmuş..."

Bizim evimizdə getdikcə tutqun bir ab-hava yaranırdı. Görür-düm ki, atam da, anam da bütün günü qaşqabaqlı olurlar, bir-birlərilə nə barədəsə hey danışırlar. Tezliklə o biri otaqdan xəlvət-cə qulaq asıb bildim ki, söhbət "necə dolanmaq" barədə gedir. Atam deyirdi ki, yeni hökumət sərhədləri bağlayıb, daha İrandan qaçaq mal gətirmək mümkün deyil.

Bayram babam qəza milis rəisi olduğunun ikinci ili bərk xəstələnərək vəfat etdi. O zaman anam da xəstə yatırıldı. Tutqun bir qış günü idi. Atam gəlib anama ürək-dirək verərək dedi:

– Özünü toxtaq tut. Bütün yaranan gedəcək.

Anam heç bir söz demədi. Amma gözlərindən sakit yaş axırdı.

Mən tamam qeyri-şüurlu bir hərəkətlə babamgilə gedib gördüm ki, Fatma nənəmlə Gülbəs arvad yerdə, yorğan-döşəyin içində səssiz, xəfifcə bir yuxuya getmiş kimi görünən babamın yanında oturublar. Babamın gözəl üzü çox arıqlayıb göyərmişdi. Çal saçları əvvəlki təki yana daranmış kimi idi. Mən ayaq üstündə durub ona baxırdım.

Mən ağlamırdım da, tamam şüursuz olaraq babama tamaşa edirdim. Sonra çevrililib, səssizcə gəldiyim kimi, səssizcə də çıxıb getdim. Mən bağın səssizliyi içində budaqlarını qar əyən ağaca söykənib yana-yana ağlayırdım. Babam dünyada məni əzizləyən yeganə adam idi. Lakin mən bu barədə düşünmürdüm. Mən adamların soyuq, yabançı münasibətinə alışmışdım.

Məni ağladan o idi ki, bir də heç zaman babam kəhər atı minməyəcək. Bir də heç zaman qırmızı ağac qoburlu onatılanı belinə bağlamayacaq, bir də heç bir zaman bu dünyani görməyəcək. Demək, bu dünyanın kədəri əbədidir.

Birdən ağacın budağına bir sərçə gəlib qondu və budağın qarı silkələnib üzümə tökülrək məni diksindirdi, elə bil ki, mən ağır, çox ağır, məyus bir yuxudan ayılıb ona baxırdım. Sərçə də təlaşla ora-bura və mənə baxaraq həyəcanla səslənirdi. "Yəqin, acdır, yem axtarır" – deyə mən düşündüm. Neçə gün idi qalın qar hər yeri örtmüsdü. Demək, bu dünyanın dərdi əbədidir!

Mən, bəlkə, çörək qırıntılarından-zaddan bir şey tapdım deyə, ciblərimi axtardım, amma heç nə tapmadım. Sərçə uçub getdi və mən onun ardınca baxaraq nə üçünsə Qaracanı xatırladım. “Görəsən, bu soyuq qış gündündə o, anasız-atasız neyləyir? Görəsən,acdı? Sonra mən o zaman yaylaqda Bayram babamın Qaracaya pul verdiyini xatırladım. “Görəsən, Bayram babamın vəfatını biləndə Qaraca ağlayacaq?” Amma anası onları qoyub qaçanda heç ağlamadı. Qonşumuz, mənim yaşadım Abbas bəy də anasının vəfatından danışanda heç ağlamırdı. Heç bikef də olmurdu. Demək, bu dünyanın dərdi əbədidir!..

Mən gözümün yaşını qolumla silərək ağacdan aralanıb evimizə getdim.

Səhəri gün atam bir araba tutaraq Fatma nənəm və bir molla ilə babamı öz atasının, əcdadının yanında dəfn etmək üçün Kürdöbaya apardı.

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Oxuduğunuz hissədə Murad özü haqqında nə deyir?
2. Əsərdə təsvir edilən hadisələr nə zaman baş verib?
3. Muradgilin evinə gələn qonaqlar Milli Respublikanın qurulması barədə nə danışır?
4. Gecə Bayram bəyin başına hansı hadisə gəldi?
5. Qaçaqların Bayram bəyin evinə gəlməkdə məqsədi nə idi?
6. Bayram bəylə qoca qaçaq nə barədə söhbət edir?
7. Bayram bəyin oğurluq etmiş kişini döydürməsi Murada necə təsir etdi?
8. Araba ilə gətirilən unu kim və nə üçün göndərmişdi?
9. Bayram bəy acların hücumunun qarşısını necə aldı?
10. Şahidi olduğu hadisələr Murada necə təsir etdi?
11. Oxuduğunuz parçaların məzmununu nağıl edin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

Əsərin oxusu zamanı sizə aydın oldu ki, "Geriyə baxma, qoca" roman-xatirədir. Bu əsər qəhrəmanın arxada qalan ömür haqqında düşüncələri, xatirələri şəklində düşünülmüşdür.

Əsərdə yazıcının həyatının ilk mərhələləri, soyu-kökü haqqında, ümumiyyətlə, xalqımızın keçən əsrin əvvəllərində güzərəni, məişəti, Qarabağ elatının həyatı barədə zəngin məlumat verilir.

Əsərin qəhrəmanı Murad yaddaşında yaşaynlara yenidən müraciətinin səbəbini belə izah edir: "Mən o uzaq, doğma keçmişə yenidən baxır, orada nəyi isə anlamaq istəyirəm... Əsərdə mənim məqsədim o olmayıb ki, uşaqlığımı təsvir etəyim, çalışmışam ki, Azərbaycan xalqının taleyi, keçmiş, mərdliyi, alicənablılığı, yüksək mədəniyyəti haqqında söz deyəm".

Bu sözlər Muradı necə səciyyələndirir? Muradın hansı cəhətləri sizə xoş gəlir? Nə üçün?

Əsərdə yazıcının tarixə müraciətdə birtərəfli yanaşma hallarından qaçmasına, dövrün ziddiyətlərini necə əks etdirməsinə diqqət yetirir. Romanda xalqımızın tarixindəki dramatik bir dövrdən – çarizmin süqutu, Milli Respublikanın yaranması, Azərbaycanın XI Qırmızı Ordu tərəfindən yenidən işgalindən bəhs edilir.

Həmin hadisələrin, cəmiyyətdə gedən sinfi mübarizənin bir ailənin, nəslin taleyi timsalında, necə, hansı vasitələrlə təsvir olunduğunu müəyyənləşdirməyə çalışın.

Bayram bəy surəti əsərdə mühüm yer tutur. Onun aclara un paylaşması ilə bağlı səhnədə hərəkətlərinə diqqət yetirir. Bayram bəyin Hacı Fərzəlinin heyvanını oğurlayan kişini döydürməsi səhnəsini xatırlayın.

Bu səhnədə kim haqlıdır? Sizcə, Bayram bəy dövlətlilərə düşmən olan bolşevik kişini qaçaqların əlindən xilas etməkdə düzmü hərəkət

edir? Nə üçün? Fikrinizi əsaslandırın.

Bayram bəyə ətrafdakı insanlar necə münasibət bəsləyir? Onun simasında babalarımızın hansı keyfiyyətləri cəmlənib?

Murad olub-keçənləri xatırlayanda dünyanın kədərinin əbədi olduğunu söyləyir. Bunun səbəbini izah edin.

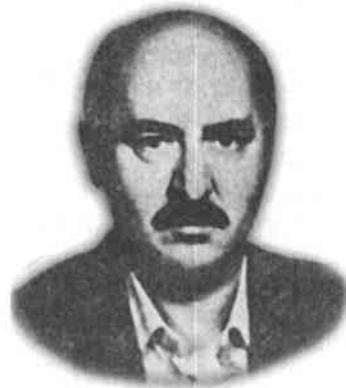
Sizcə, yazıçı bu romanı nə üçün “Geriyə baxma, qoca” adlandırmışdır?

Bütün bu suallar üzrə cavablarınızı ümumiləşdirib əsərdə müəllifin niyyətinin nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirin.

Müstəqil iş üçün

Azərbaycan Demokratik Respublikası ilə bağlı oxuduğunuz bədii əsərləri (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni və s.), tarix dərslərindən öyrəndiklərinizi xatırlayın. Dərsdəki cavablarınızda bu məlumatlardan da istifadə edin.

İSA HÜSEYNOV (1928)

İsa Hüseynov (Muğanna) müasir nəsimizin yaradıcılarından, onun yeniləşməsində böyük xidmətləri olan ustad sənətkardır. Onun yüksək bədii dəyərə malik hekayə, povest və romanlarında həyatın ağrı-acıları, ziddiyətləri bütün mürəkkəbliyi ilə əks olunmuş, dolğun insan obrazları yaradılmışdır.

İsa Hüseynov Ağstafa rayonunun Muğanlı kəndində müəllim ailəsində anadan olmuşdur. Hələ kənd məktəbində oxuyarkən ədəbiyyat müəllimi onun marağını görüb İsa ilə yaxından maraqlanmağa başlayıb.

Yazıçı sənətə gəlişini belə xatırlayır: "Mən heç təsəvvür etməzdim ki, nə vaxtsa əlimə qələm alıb əsər, hekayə, yaxud roman yazacağam. Ötən əsrin qırxinci illərinin sonunda vətən haqqında bir şeir yazdım və göndərdim qəzetə. Mənə standart cavablı bir məktub gəldi: Sən yaza bilərsən, çoxlu mütaliə elə..."

Müharibədən sonrakı illər idi. Bir dəfə Səlim müəllim bizim sinif uşaqlarını işləməyə apardı. Yeri gəlmışkən, mənim atam İkinci dünya müharibəsinin iştirakçısı kimi çox tanınmış adam idi. Bu fakt isə mənim mütaliəyə olan marağımı sürətləndirmişdi: belə tanınmış adamın oğlu oxumalı, savadlı adam olmalı idi. Nə isə, Səlim müəllim bütün uşaqları işlətsə də, mənə heç nə tapşırmadı. Səbəbini soruşanda, əlindəki bir kitabı mənə uzadıb qayıtdı ki, al, bunu diqqətlə oxu. Latın qrafikası ilə nəşr olunmuş qalın bir kitab idi. Stivensonun "Dəfinələr adası" romanını səhər müəllimə qaytaranda ona qəribə gəldi: "Niyə qaytarırsan?" Cavab verdim ki, oxuyub başa çatdırmışam. O, mənə Puşkinin "Kapitan qızı" adlı nəşr

toplusunu bağışladı. Beləliklə, mənim ədəbiyyata olan həvəsim böyük marağa, sonra isə güclü məhəbbətə çevrildi..."

İ.Hüseynov təhsilini davam etdirmək üçün Bakıya gəlir, Universitetin filologiya fakültəsinə daxil olur. Dördüncü kursda oxuyarkən onu təhsilini davam etdirmək üçün Moskvaya – Ədəbiyyat İnstitutuna göndərilərlər.

İ.Hüseynov ədəbi yaradıcılığa 1947-ci ildə “Azərbaycan gəncləri” qəzetində işıq üzü görmüş “Arx” hekayəsi ilə başlamışdır. Onun əsərlərində Azərbaycan kəndi, müharibə dövrünün kənd həyatı bütün acı gerçəkliliyi ilə təsvir olunmuşdur.

Yazıcıının müxtəlif illərdə qələmə aldığı “Cığırlar”, “Dərd”, “Mələk insanlar” hekayələri ədəbiyyatımızda bu janrin ən dəyərli nümunələri kimi qiymətləndirilməlidir.

Yazıcıının “Teleqram”, “Tütək səsi”, “Saz” povestləri, “Yanar ürək”, “Məhşər”, “İdeal” romanları geniş oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmışdır.

Muğanna təxəllüsü ilə son illərdə çap etdirdiyi silsilə romanlarda sənətkar “Dünya düzəlməsə, insan düzəlməz” ideyasını, planetimizi gözləyən fəlakətdən qurtuluş yolunu, kainat həqiqətlərini açmağa səy göstərir.

İsa Hüseynov həm də uğurlu ssenarilər müəllifi kimi tanınır. Onun ssenariləri əsasında çəkilmiş “Ulduzlar sönmür”, “Nəsimi”, “Tütək səsi”, “Nizami” filmləri milli əkinomuzun dəyərli nümunələrindən sayılır.

Suallara cavab hazırlayın

1. İsa Hüseynovda ədəbiyyata maraq necə oyanmışdır?
2. O, hansı ali məktəblərdə təhsil almışdır?
3. Ədəbi fəaliyyətə necə başlamışdır?
4. Onun hekayələri hansı mövzuya həsr olunub?
5. Yazıcıının hansı roman və povestləri vardır?

Tapşırıqlar

1. Yazıcıının həyat və yaradıcılığından bəhs edən mətn üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

ZƏHƏR

(İxtisarla)

Meşədə qəribə sükut vardı. Nə bir quş ötürdü, nə bir yarpaq tərpənirdi.

Meşəbəyi Mirqasım yəhərdə çəpəki oturub, papağının dalını qaldırıb, mahnı oxuyurdu. Ancaq bu dəfə kefdən oxumurdu. Bu dəfə meşəbəyinin səsi qəmli idi. Çünkü bu gün meşəbəyi meşə ilə videntalasmağa çıxmışdı.

Mahnı axıra çatdı. Meşəbəyinin yadına bir bayatı düşdü. Ancaq o, ayrılıqdan, ölümündən danışan bu bayatını dərhal unutmağa çalışdı.

Papağını bu dəfə arxaya itələyib, yəhərdə qamətini düzəltdi, dərindən nəfəs aldı, göy ürgənin dərisi işıldayan, dolu, qüvvətli çıynınə və dalğalı yalına baxdı.

— Belə-belə işlər, ay göy ürgə! Belə-belə işlər! — deyə öz-özünə danışmağa başladı. — Deməli, bu gecə yatırıq, qalxırıq, bu eləyir bir gün. Sabah gecə yatırıq, qalxırıq, bu da eləyir iki gün. Üç deyən günü lent kəsilsə, şlüz açılır, su gəlir, meşəmiz qalır suyun altında...

Göy ürgənin yerişi meşəbəyinin xoşuna gəlmədi. Ürgə daşsız, kəsəksiz, dümdüz talanın ortasında birdəncə büdrədi.

Meşəbəyinin oğlunun biri raykom katibi idi. Bir oğlu Bakıda oxumaqda idi. Onilliyi bu il qurtarmış sonbeşiyi isə indi artıq başa çatmaqda olan bənd tikintisində işləyirdi. Bütün atalar kimi, o da öz oğullarını sevirdi. Ancaq göy ürgənin xətrini heç də oğullarından az istəmirdi. Ürgənin dümdüz yerdəcə büdrəməsi, üstəlik də bir-iki kəlmə öskürməsi meşəbəyini narahat etdi. Lakin qarşidakı böyük itki bu narahatlığı da tezçə unutdurdu.

Meşəbəyi cilovu tərpədib, iri, qabarlı əli ilə ürgənin çıynını şappıldatdı.

– Büdrəmə, büdrəmə! Fikir eləmə, qadan alım! – dedi. – Bəndi çəkənlər, meşəni suyun altda qoyanlar mənim öz balalarımdır. Deyirlər, su daha əfzəldi. Suyumuz olsa, deyirlər, ilan mələyən düzlərdə yüz belə meşələr salacayıq. Elə bilirsən, salmayacaqlar? Salacaqlar, ay göy ürgə, salacaqlar... O günü, o dövrənə biz də görəcəyik. Yüz yaşında at belinə qalxıb meşəbəyilik eləməyənin atasına lənət!

Ürgə bir də büdrədi. Meşəbəyi təəccübləndi:

– Əshi, sənə nə oldu, ay zalim balası! – deyə birdən hirslənib qışqırıldı. – Nə olub, sən bir də bir yandan kefimizə soğan doğrayırsan! Allahın, bəndənin hayifini səndən alaram, atamın goru haqqı!

Ürgəyə hətta bir şallaq çəkdi. Lakin əvvəller meşəbəyi əlini tərpətməmiş yerindən oynayan ürgə, indi heç diksinmədi də. Onun yalnız qulaqları qımäßigandı, bir də çıynının dərisi titrədi.

Meşəbəyi köksünü ötürdü.

– Dərdimə şərikkı çıxırsan, nədi, ay Allahın heyvanı!

Ürgə başını endirib yavaş-yavaş addımlayındı. Meşəbəyi də başını sinəsinə əydi. Çiyinləri sallandı, beli donqarlandı. Doğrudanmı, göy ürgə onun dərdinə şərikkı çıxdı?

– Belə-belə işlər... Belə-belə işlər, ay göy ürgə, – deyə o, asta, yorğun səslə təkrar etdi. Və daha səsini çıxartmadı.

Meşədə qəribə süküt vardı. Nə bir quş ötürdü, nə bir yarpaq tərpənirdi. Meşəbəyi heç ürgənin ayaqlarının tappiltılarnı da eşitmirdi. İndi o, ürəyində oxuyurdu. “Nələr gəldi, nələr getdi, bu dünyadan, bu dünyadan”, – deyirdi.

Birdən ürgə dayandı. Meşəbəyi diksinib qabağa, sonra ətrafi-na baxdı.

Ürgənin dodaqlarının arasında sarımtıl köpük görünürdü.

Meşəbəyi əsla ciyrinmədən, ovcu ilə köpüyü saldı, əlini burnuna yaxınlaşdırıb qoxladı. Köpükdən asırğal iyi gəlirdi.

O, ürgənin gözlərinə baxdı. Bu iri, göyçək gözlər iztirabla dolu idi. Ürgənin dodaqları arasına yenə sarımtıl köpük gəlirdi. Meşəbəyi bir daha köpüyü qoxladı və sarımsaq qoxusunu xatırladan iyi təkrar hiss etdi.

Göy ürgə haradasa asırğal yemişdi, zəherlənmişdi. Meşəbəyi çox yaxşı bilirdi ki, dərhal tədbir tökməsə göy ürgə buradaca, onun gözünün qabağındaca yixılıb ölə bilər. Lakin o, hələ də dayanıb ür-

gənin dodaqlarının arasından qaynayıb tökülen köpüyə baxırdı.

O, ömrünün qırx ilini at belində olmuşdu, meşəni addım-addım gəzmişdi. Onun zehnində minbir çicək, ot adı vardı. Bu minbir ad içərisində “asırğal” çox az-az yada düşürdü. Çünkü bu zəhərli bitki onun meşəsindən uzaqlarda, dağlarda bitirdi. Elə isə... bu nə möcüzə idi? Ürgə nədən zəhərlənmişdi? Bəlkə, heç zəhərlənməmişdi?

Meşəbəyinin dünya görmüş, təcrübəli gözləri dostunun bədənində gəzdi. Ürgənin döş əzələleri titrəyirdi. Dizləri hiss olunacaq dərəcədə bükülüb, çox çətinliklə düzəldirdi. Göz gəzdirən sahibinin qarşısında birdən-birə belə zəiflədiyindən utanmış kimi, iztirablı gözlərini əvvərilib yana baxırdı.

Birdən onun bütün bədəni titrədi. Yenə dizləri bükülürdü. Ürgə inildədi və elə bil daha utanmaqdan, xəcalətdən keçdiyini hiss edib, gözlərini sahibinin üzünə dikdi, ondan kömək istədi.

– Bu saat... bu saat, qadan alım, – deyə meşəbəyi piçildadı, əvvərilib geriyə, qalın meşənin dərinliklərinə tərəf baxdı. Ürgənin gözlərini sığallayıb, bir daha “bu saat!” – dedi. Şallağını çəkməsinin boğazına sancdı, papağını başında bərkitdi, şinelinin ətəklərini yığıb, yerindən götürüldü.

Buradan təxminən iki kilometr aralıda, geniş bir talada, Kür sulu çay üzərində sovxozi vardı. Bir ay bundan əvvəl sovxozi köçürülmüşdü. Sovxozun yerində indi yalnız daş-torpaq yığınları vardı. Xarabalıqdan xeyli kənarda iki alaciq qaralırdı. Orada sovxozi direktorunun qayınatası Daşdəmir kişi kürəkəninin, özünün və daha bir neçə sovxozi işçisinin mal-qarasını saxlayırdı.

Meşəbəyi iki kilometrlik yolu birnəfəsə qət edib alaçıqlara yetişəndə, hər alaçığın kölgəsindən bir iri, qılılı köpək peyda oldu. Daşdəmirin əvəzində, geyimindən şəhər ziyalisina oxşayan, boz şlyapalı, ucaboy bir adam çıxdı, yüyürüb itlərə təpindi. Sonra dayanıb təəccübə meşəbəyi baxdı, qan-tər içində təngnəfəs yürüren adamdan nə isə soruşmaq istədi. Ancaq meşəbəyi onu qucaqladı.

– Mən Mirqasımam, meşəbəyi Mirqasım, ay oğul. Atım ağıya düşüb. Mən səni burda birinci dəfədi görürəm, bağışla, tanış olası halım yoxdu. Bir vedrə süd lazımdı. Daşdəmir hanı, gözümə dəymir?

– Nə olub, ə, a Mirqasım, döşün niyə atdanır! – Yaxınlıqdan, lap beş addımlıqdan tanış, gur səs eşidildi. Meşəbəyi cəld dönüb, geniş açılmış iri mavi gözlərini ağacların arasında dolandırdı. Daş-

dəmərin səsi bu dəfə elə bil yerin altından gəldi:

- Ölmədik, sənin dövranının qurtardığını da gördük, a Mirqasım!
- Sən hardasan, a kişi?
- Burdayam, gəlirəm indi... Deyirəm, ölmədik, sənin də axırını gördük! Goy ürgənin belində belədən-belə çapırdın, elədən-elə çapırdın, saatda bir malı, heyvanı atın dösünə qatıb salırdın xalxala. Nə bilim, filan yerə ayaq basmayıñ, bəsməkən yerə yaxın durmayıñ! İndi kimə qalır sənin bu qoruqların? Yoxsa, Qaraca çoban kimi, ağacları köklü-köməcli qoparıb, belinə şəlləyib aparmaq istəyirsən?

Daşdəmir mağara qarşısında donquldanan ayı kimi, iki yanını basa-basa yaxınlaşış meşəbəyini süzdü:

- Hə, buyur görək. Süd lazımdı deyirsən? Süd-zad yoxdu!
- Sən Allah, bir az tez elə, a Daşdəmir. Ürgə əldən gedir!
- Hanı ürgə?
- Bu yanda, talada qoymuşam.
- Elə niyə? Yanı gələsi həli yoxdu?
- Yoxdu, yoxdu. Daşdəmir, qadan alım, tez elə! Oğul bərabəri atdı, Daşdəmir!

Meşəbəyi üçün bu saat hər dəqiqə qiymətli idi. O, gəncə baxdı. Gənc dərhal siqaretini yerə atdı.

- Mən gətirərəm! – deyib alaçıqlara tərəf yüyürdü.

Meşəbəyi bir anlığa hətta göy ürgəni də unutdu. Şişkin sıfətinə topa saqqal basmış adamın nə dediyini və nə üçün güldüyüünü belə başa düşmədi.

- Ə, sənnən deyiləmmi, niyə cavab vermirəsən?
- Nə deyirsən?
- Deyirəm, oğlun raykom katibidi, pulun çox olar. Ver xərciliyək də!
- Sənin də kürəkənin sovxoz direktorudu. Deməli, sənin də pulun çoxdur?
- Mənim torbamın dibi deşikdi.
- Elə niyə?
- Bilmirəsən? Bir-iki baş normadan artıq heyvan saxlayıram deyin, hər yoldan ötən rüşvət istəyir. Sənin özünü neçə kərə qonaq eləmişəm? Yadından çıxıb?
- Deməli, mənə də rüşvət verirdin?
- Daşdəmir güldü:
- Bə sən necə bilirdin, ə? İşim keçməyən adama mən bir tikə

də yedirtmərəm.

Meşəbəyi, fikri dağınıq halda, səbirsizliklə alaçıqlara tərəf baxdı. Oğlanın dolu vedrə ilə gəldiyini gördükdə, itlərin mırıldasmağına əhəmiyyət vermədən, onun qabağına yeridi.

– Çox sağ ol, qadan alım!

– Dəyməz, əmi, – deyə oğlan nəzakətlə gülümsünüb vedrəni ehtiyatla irəli uzatdı. Əli vedrənin soyuq qulpuna toxunanda meşəbəyi-nin ürəyinə sərinlik gəldi. Fikrən indi o, artıq göy ürgənin yanında idi, bu xeyirxah oğlan da, Daşdəmir də onun yanında idilər, köməkləşib ürgəni yıxmışdilar, süd içirdirdilər. Bu fikirdə ikən, birdən vedrəni böyrü üstə gördükdə, meşəbəyi təəccübələ çevrililib, ağzını geniş açaraq qaqqıldayan Daşdəmirə baxdı. Süd axıb göy otların arasına hopurdu. İtlər cumub südü yalayırdılar. Daşdəmir gülürdü.

– Vallah, bilmədim ayağım toxundu, Mirqasım. Ə, bir ürgə nəmənə şeydi, ondan ötrü belə yüyürüb qan-tərə batırsan? Deynən oğlanların hərəsi bir az pul qoysun, maşın alsınlar, min gəz, kef elə özün üçün!

Meşəbəyi, top qara saqqal arasında iti uclu dişləri ağaran bu adama baxıb, nahaq gəldiyini başa düşdü.

Meşəbəyinin canı alovlandı. O, pul təklif etmək, südü satın almaq istədi. Lakin özünü sindirmədi. Köhnə, adı təmkini ilə, yaylığını çıxarıb tərini sildi. Papağını götürdükdə, ikindi çağının səriliyində onun iri, qırxıq başından bug əvəzində elə bil tüstü qalxdı. Və beləcə, başı tüstülü, geri qayıtdı.

Göy ürgə artıq böyrü üstə idi. Meşəbəyi çöməlib onun gözlərini sığalladı. Sonra əlinin arxası ilə öz gözlərini sildi.

– Belə-belə işlər, ay göy ürgə...

Ürgə son dəfə xırıldayıb dartındı və hərəkətsiz qaldı.

Meşəbəyi yavaşça qalxıb tapqıruları açdı. Sonra yüyəni ürgənin başından çıxartdı. Yəhəri belinə şəlləyib, yalnız onun bələd olduğu, el yolundan uzaq, xəlvət ciğirlə addımladı...

Külək başlamışdı. Meşə xışıldayırdı. Meşəbəyinin üstünə xəzel yağırdı.

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Meşəbəyi Mirqasımın qəmli mahni oxumasının səbəbi nə idi?
2. Mirqasım göy ürgəyə necə münasibət bəsləyir?
3. Meşənin suyun altında qalmasından narahat olan meşəbəyi özünə necə ürək-dirək verir? Həmin hissəni əsərdən tapıb bir daha oxuyun.
4. Götür ürgəyə nə olmuşdu?
5. Meşəbəyi atı xilas etmək üçün nə etdi?
6. Daşdəmir kimdir? O, meşəbəyini necə qarşılayır?
7. Meşəbəyi südü nə üçün apara bilmədi?
8. Götür ürgənin ölümü meşəbəyi Mirqasımı necə təsir etdi?
9. Hekayənin məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

Siz təbiət haqqında çox əsərlər oxumusunuz. Bu əsərlərin əksəriyyətində təbiət tərənnüm edilir, onun gözəllikləri təsvir olunur.

“Zəhər” hekayəsində isə insan və təbiət probleminə başqa cəhətdən yanaşılır. Burada yazıçının diqqət mərkəzində amansız mühitdə, eybəcər cəmiyyətdə təbiətə ögey münasibətin doğurduğu bəlalar durur.

Əsərin əvvəlinə diqqət yetirin. “Meşədə qəribə sükut vardı. Nə bir quş ötündü, nə bir yarpaq tərpənirdi”. Sizcə, yazıçının meşəni belə təsvir etməkdə məqsədi nədir?

Əsərdə meşəbəyi Mirqasım surətinə öz münasibətinizi bildirin. Meşənin su altında məhv edilməsi nə üçün onu kədərləndirir?

Götür ürgənin ölümü səhnəsinə bir daha diqqət yetirin. Meşəbəyi Mirqasımın göy ürgəni xilas etmək cəhdləri, atın ölümünə münasibəti onu necə səciyyələndirir?

Daşdəmirin həmişə yalnız öz şəxsi mənafeyini güdməsi, mənəvi eybəcərliyi, cılız daxili aləmi hansı səhnələrdə üzə çıxır?

Sizcə, Daşdəmir göy ürgəni nə üçün xilas etmək istəmir? O, vaxtilə Mirqasımıla kəsdiyi çörəyi belə rüşvət sayır. Bunun səbəbini nədə görürsünüz?

Meşəbəyi Mirqasımıla Daşdəmiri bir-birindən hansı cəhətlər fərqləndirir?

Yazıcı bu əsəri nə üçün "Zəhər" adlandırmışdır? Burada söhbət yalnız göy ürgənin ölümünə səbəb olan zəhərli otdanmı gedir? Fikrinizi əsaslandırın.

Meşənin su altında qalması ərefəsində göy ürgənin qəfil ölümünü təsvir etməklə yazıçı nə demək istəyir?

Bu suallar ətrafında ciddi fikirləşin və əsərdə müəllifin niyyətinin nədən ibarət olması barədə nəticə çıxarın.

Müstəqil iş üçün

Vətən, torpaq qarşısında borc, təbiətə qayğı problemi barədə nə düşünürsünüz?

Sizcə, əsərdə qaldırılan məsələlər bu gün əhəmiyyətlidirmi? Nə üçün?

Bu suallar ətrafında dərindən düşünün. Fikirlərinizi ailə üzvləriniz, yoldaşlarınızla bölüşün. Onların da əsərdə qaldırılan məsələlər barədə fikirlərini öyrənin.

Sinifdənxaric oxu üçün

Sabir Əhmədov. "Qurumuş meşənin mahnısı".

BƏXTİYAR VAHABZADƏ (1925–2009)

Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycanın istiqal şairidir. Onun yüksək sənətkarlıq nümunəsi olan, xalqımızın milli oyanışına xidmət edən əsərlərində vətənpərvərlik, azadlıq motivləri aparıcı yer tutur. Müasir ədəbiyyatımızın yaradıcılarından olan sənətkarın lirik şeir və poemaları, pyesləri, elmi əsərləri, publisistikası ona böyük şöhrət qazandırmışdır.

Bəxtiyar Vahabzadə Şəki şəhərində anadan olmuşdur. Ailəsi ilə birlikdə Bakıya köçərək təhsilini burada davam etdirmişdir. Orta məktəbi bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır.

Bədii yaradıcılığa İkinci dünya müharibəsi illərində “Ana və şəkil” adlı lirik şeirlə başlayıb. B.Vahabzadənin “Mənim dostlarım” adlı ilk kitabı 1949-cu ildə nəşr olunub. O, öz şeirlərində insanı mənalı yaşamağa, Vətən, torpaq, cəmiyyət qarşısında mənəvi borcunu, məsuliyyətini unutmamağa çağırır.

Məhəbbət lirikası B. Vahabzadə yaradıcılığının aparıcı qollarından birini təşkil edir. Sevgi şeirlərində şair belə bir fikri təsdiqləyir ki, insan sevəndə, daxilən gözəlləşir, nəcib hislər dünyasında yaşayır:

Ən ülvi, təmiz duyğudur insanda məhəbbət,
Ömrün yoluna nur səpir hər anda məhəbbət.

B. Vahabzadə istiqal şairidir. O, sovet imperiyasının xalqımızə öz qəhrəmanlıq keçmişini, tarixini unutdurmaq cəhdlərinə cavab olaraq məşhur “Gülüstan” poemasını yazmışdır.

Şairin yaradıcılığında Cənub mövzusu xüsusi yer tutur. Sənətkar “Cənublu bacıma”, “Nə ondansan, nə bundan”, “Yasəmən

üçün”, “Mərziyyə” əsərlərində oxucunu ikiyə bölünmüş Vətənin taleyi ilə bağlı düşüncələri ilə tanış edir, onu bu tarixi ədalətsizliklə barışmamağa səsləyir.

B. Vahabzadə azadlıq uğrunda geniş xalq hərəkatının bilavasitə iştirakçısı olmuş, 20 Yanvar faciəsi baş verən zaman dərhal etiraz səsini qaldırmış, xalqın qəhrəmanlığını və dərdini bədii ədəbiyyata gətirmişdir.

O həmin qanlı günləri xatırlayaraq yazar: “Mənim nəslim həmişə qorxu içində yaşayıb. 20 Yanvar hadisəsində mənə təsir edən əsas amil o oldu ki, millətimin, xüsusən gənclərin qəlbimizdəki qorxu hasarını atıb hissin cəsarət meydanına keçdiyini öz gözlərimlə gördüm. Bu isə azadlığa çatmağın ilkin şərti idi. Azadlıq naminə qurban gedən şəhidlərimiz bizə azadlığın zərurət olduğunu və lazımlı gələrsə, millətin bu yolda ölümə belə gedə biləcəyini sübut etdilər. Bu düşüncələr içində çırpınarkən fikrimə gələn ilk bənd bu oldu:

Qatıl gülləsinə qurban gedərkən
Gözünü sabaha dikdi şəhidlər.
Üçrəngli bayraqı öz qanlarıyla
Vətən göylərinə çəkdi şəhidlər.

Bu bənd əvvəlcə “Şəhidlər” mərsiyəsinin, sonra da eyniadlı poemamın bünövrə daşı oldu”.

Şairin epiq əsərləri – “Etiraf”, “Şəbi-hicran”, “Muğam”, “Atılmışlar” poemaları oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdır.

B. Vahabzadə bir sıra dəyərli dram əsərlərinin müəllifidir. Onun “Vicdan”, “İkinci səs”, “Yağışdan sonra” pyeslərinin də əsasında müasir insan, onun mənəvi aləmi, həyat mövqeyi, milli-mənəvi dəyərlərimiz durur.

“Dar ağacı”, “Fəryad”, “Özümüzü kəsən qılınca” (“Göytürklər”) pyesləri tarixi mövzuda yazılsa da, müasir dərdlərimizlə sələşir.

Qazax xalqının tanınmış şairi Oljas Süleymenov bu böyük sənətkar haqqında demişdir: “Bəxtiyar Vahabzadə kimi şairi, ziyalısı, müəllimi, nəhayət, şəxsiyyəti olan millət xoşbəxtidir”.

Suallara cavab hazırlayın

1. Bəxtiyar Vahabzadə harada təhsil almışdır?
2. Bədii yaradıcılığa nə zaman, hansı əsərlə başlamışdır?
3. Şairin şeirlərində hansı mövzular aparıcı yer tutur?
4. B. Vahabzadənin hansı poemaları vardır?
5. “Gülüstan” poeması hansı mövzuda yazılıb?
6. B. Vahabzadə hansı dram əsərlərinin müəllifidir?
7. Ədibin tarixi dramlarında hansı problemlər öz əksini tapıb?

Tapşırıqlar

1. Əvvəlki siniflərdə B. Vahabzadənin “Şəhidlər”, “Bayraq”, “Azərbaycan” əsərlərini öyrənmişiniz. Həmin əsərlər üzrə biliklərinizi xatırlayın, dərsdəki cavabınızda onlardan da istifadə edin.
2. Şairin həyat və yaradıcılığını plan üzrə, ardıcılıqla nağıl etməyi öyrənin.

LATIN DİLİ

Latin dili!

Hər sözündə dünya boyda yük daşıyır,

Latin dili!

Millət ölüb, dil yaşayır.

“Ana” deyən, “torpaq” deyən, “Vətən” deyən
yox bu dildə.

Ancaq yenə yaşar bu dil.

Sabah bizim ərzimizin

Sərhədindən o yana da

Qoşar bu dil.

Bəlkə... bütün ulduzları

gəzər bu dil.
Döyüslərdə zəfər çalıb
Ölən ərə bənzər bu dil.
Vətəni yox,
Milləti yox.
Yaşar özü.
Elmlərin təməlidir
Əvvəl sözü, axır sözü.
Kim deyir ki, ölüdür bu?
Həkimlərin,
Alimlərin,
Loğmanların dilidir bu.
Bu dil ilə hesablanır ay da, il də.
Çiçəklərin,
Böcəklərin,
Küləklərin,
Fələklərin
Adlarını yazır alım
Ölü dildə.
Kim deyir ki, ölüdür bu?
Ölülərin dili deyil,
Dirilərin dilidir bu.
Atlantika sahilində
Coşa-coşa,
Daşa-daşa:
– Mən azadam, mən xoşbəxtəm, –
Deyir natiq yad dilində.
Söylə, natiq,
İndi nəyə inanaq biz –
Qulağamı,
Ya gözəmi?
Əmələmi,
Ya sözəmi?
“Mən azadam, müstəqiləm” sözlərini
Öz dilində deməyə də

İxtiyarın yoxsa əgər,
 De kim sənə azad deyər?..
 Söylə, necə azadsan ki,
 Komalarda dustaq olub
 ana dilin?
 Böyük-böyük məclislərdən
 İtirilib ilim-ilim?..
 İclaslarda bir kəlməsi, sözü yoxdur.
 Bəlkə... onun böyük, rəsmi məclislərə
 Çıxmaq üçün üzü yoxdur?
 ... Sən dərdə bax,
 Vətən də var,
 Millət də var.
 Ancaq onun dili yoxdur.
 Elə bil ki,
 Güzgü kimi, hamar, şəffaf royalın var,
 dili yoxdur...
 İndi söylə,
 Hansı dilə ölü deyək?
 Vətən varkən,
 Millət varkən,
 Kiçik, yoxsul komalarda
 dustaq olan bir diləmi?
 Yoxsa uzun əsrlərdən
 keçib gələn,
 Xalqı ölen,
 Özü qalan bir diləmi?

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Şeirdə latın dili haqqında hansı fikirlər söylənilir?
2. Latın dilindən elmin hansı sahələrində bu gün də istifadə olunduğu göstərilir?
3. Əsərdə hansı dil ölü dil hesab olunur?
4. Şair Vətən, millət üçün nəyi dərd sayır?
5. Şeiri əzbərləyin, ifadəli söyləməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

Bilirsiniz ki, Bəxtiyar Vahabzadə yaradıcılığında ana dili mövzusunda yazılmış əsərlər mühüm yer tutur. Şair öz ana dilinin vurğunudur, qeyrətli vətəndaş kimi dilimizi qorumaq üçün həmişə mübarizə aparıb. O, ana dilinə adı məsələ kimi deyil, Vətənin taleyi ilə bağlı məsələ kimi, milli qeyrət, vətəndaşlıq borcu kimi yanaşıb.

“Latın dili” şeiri 1967-ci ildə – milli dillərin sıxışdırıldığı bir vaxtda yazılib. Əsər çap olunduğu gündən vətənpərvər oxucuların dilinin əzbəri olub.

B.Vahabzadə bu əsər barədə yazır: “Ana dilimizin qəsdən, şüurlu surətdə sıxışdırılıb aradan çıxarılmamasına qarşı 1967-ci ildə yazdım və bunun üstündə təqiblər və təhdidlərlə qarşılaşdıığım şeirlərdən biri də “Latın dili”dir. Şeirin sonunda Kasablanka yazımaqla özümü senzuradan qorumaq istəmişdim. Lakin şeir çap olunandan bir neçə il sonra məni məhşər ayağına çəkdilər”.

Latın dilinə həsr olunmuş bu şeirdə şairin əslində Azərbaycan dilinin taleyi üçün narahatlığını, vətəndaş düşüncələrini qələmə aldığı sübut etmək üçün əsərdən nümunələr seçin.

Sizcə, şair latin dilini nə üçün döyüşlərdə zəfər çalıb ölen ərə bənzədir?

Milləti, Vətəni dünyada olmayan latin dilini şair nə üçün ölü dil saymır? Fikrinizi əsərdən nümunələrlə əsaslandırın.

Əsərdə azadlıq, müstəqillik haqqında hansı fikirlər söylənilir? Şairin dil yoxdursa, Vətən, millət də yoxdur sözləri ilə nə demək istədiyini aydınlaşdırın.

Bu misralar üzərində bir daha düşünün:

“Mən azadam, müstəqiləm” sözlərini

Öz dilində deməyə də

İxtiyarın yoxsa əgər,

De, kim sənə azad deyər?

Şair azadlığı, müstəqilliyi nə üçün ilk növbədə ana dili ilə bağlayır?

Şeirdə şairin ana dili ilə bağlı fikirlərinin, hiss və həyəcanlarının necə, hansı bədii vasitələrlə ifadə olunduğuna diqqət yetirin.

Ana dilimiz üçün yaranan təhlükəni vaxtında tuyaraq xalqını xəbərdar etmiş şairin söylədiyi fikirlərin sizdə hansı duyğular, düşüncələr doğurduğu barədə danışın.

Müstəqil iş üçün

Sovet hakimiyyəti illərində yazılmış "Latın dili" şeiri indi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi bir dövrdə nə dərəcədə əhəmiyyətlidir? Şairin ana dilinin taleyi ilə bağlı narahatlığına indi əsas varmı? Bu barədə öz düşüncələrinizi növbəti dərsdə yoldaşlarınızla bölüşün.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi

Bədii sual

Bədii sual əsərdə geniş istifadə olunan bədii ifadə vasitələrindəndir. Ədəbiyyatşunaslıqda bədii sual əvəzinə, bəzən ritorik sual ifadəsi də işlənir. Bədii sual əsərdə təsiri qüvvətləndirmək, fikri daha emosional çatdırmaq məqsədilə işlədir. Sənətkar oxucuda güclü hiss-həyəcan yaratmaq üçün fikri nəqli cümlə şəklində deyil, bədii sual şəklində verir.

Bədii sual adı sualdan fərqlənir. Belə ki, adı sual, adətən, insanı narahat edən, maraqlandıran bir suala cavab almaq, hər hansı məsələ, əhvalat haqqında məlumat almaq üçün verilir. Belə sualı verən şəxs mütləq cavab gözləyir. Lakin əsərdə bədii sual verilərkən cavab almaq məqsədi güdülmür.

Bəxtiyar Vahabzadə "Latın dili" şeirində öz fikirlərini təsdiq,

hökəm şəklində deyil, bədii suallar vasitəsilə vermişdir. Şair bu yolla şeirin oxucuya təsirini gücləndirir, suallar ətrafında dərin-dən düşünməyə sövq edir.

Bədii sual formasının seçilməsi şairə xalqı ölen, lakin özü yaşayan latin dilini, xalqı yaşasa da, özü istifadəsiz qalan bir dillə müqayisə etməyə, bununla da qarşısında qoyduğu niyyətə çatmağa imkan yaratmışdır.

İndi söylə,

Hansı dilə ölü deyək?

Vətən varkən,

Millət varkən,

Kiçik, yoxsul komalarda

dustaq olan bir diləmi?

Yoxsa uzun əsrlərdən

keçib gələn,

Xalqı ölen,

Özü qalan bir diləmi?

Şair bu misralar, bədii suallar vasitəsilə belə bir fikri çatdırır ki, əsl canlı dil yaşayan, istifadə olunan, insanlara xidmət edən dildir.

Xalqı yaşasa da, özü yaşamayan, istifadəsiz qalan dil əslində ölüdür. Dili yaradan, ona həyat verən xalqdırısa, xalqı da yaşadan dildir.

Sinifdənxaric oxu üçün
Bəxtiyar Vahabzadə. "Ana dili".

XƏLİL RZA (1932-1994)

Xəlil Rza Ulutürk Azərbaycanın istiqlalı uğrunda mübarizəni öz yaradıcılıq və vətəndaş amalına çevirən, bütün həyatını bu müqəddəs işə həsr edən görkəmli sənətkardır. O, ədəbiyata timizda şair, tərcüməçi, ədəbiyyatşunas kimi çoxşaxəli, məhsuldar fəaliyyət göstərmişdir.

Xəlil Rza Ulutürk Salyan rayonunun Pirəbbə kəndində anadan olmuşdur. Orta məktəbi bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsinin jurnalistikə şöbəsində, Moskvada ali ədəbiyyat kurslarında oxumuşdur.

Şair bədii yaradıcılığa keçən əsrin ortalarından başlayıb. "Kitab" adlı ilk şeiri 1948-ci ildə "Azərbaycan pioneri" qəzetində dərc olunmuşdur.

O, "Məhəbbət dastanı", "Mənim məhəbbətim", "Atalar-oğullar", "Gələcəksən baharda" kimi poemaları ilə müasir ədəbiyata timizi zənginləşdirmiştir.

"Layla" şeirində şair həzin, incə hislərlə yoğrulmuş ana laylasına yeni məna, məzmun verir. Körpəsinə layla deyən ana onun Vətən üçün gərəkli bir insan olmasını, Təbriz dərdini, dumanını dağıtmak üçün tezliklə böyüüb boy-a-başa çatmasını arzulayıb:

Təbrizin yolu duman,
Odur səndən nur uman!
Dumanı dağıtmaga
Bir sənə gəlir güman.
Hayım-həyatım, layla!
Körpə tərlanım, layla.

SSRİ-nin dağılması prosesində Xəlil Rza Azərbaycanın azadlığı, müstəqilliyi uğrunda mübarizənin ön sıralarında olmuşdur. Onun vətəndaşlıq lirikası daha kəskin, mübariz səciyyə daşımağa başlamış, şairin əsərləri azadlıq mücahidlərinin dilinin əzbərinə çevrilmişdir.

“Azadlığı istəmirəm zərrə-zərrə, qram-qram,

Qolumdakı zəncirləri qıram gərək, qıram, qıram”, – deyə hayqırın şairin yaradıcılığında sovet imperiyasının dağılması dövrü yeni bir mərhələdir.

Qarabağ torpaqlarının itirilməsi təhlükəsi yarananda Xəlil Rza öz xalqını silahlanmağa, düşmən qarşısında əyilməməyə, birliyə, döyüşə səsləyirdi.

İmperiya cəlladlarının əli ilə həbs olunan, xalqın tələbi ilə azadlığa buraxılan şairin “Lefortovo dəftəri” şeirlər silsiləsi mübarizə, döyüş, qələbəyə inam dastanıdır.

Şair öz oğlu Təbrizi də milli ruhda, qəlbi Vətən eşqi ilə döyünen bir azadlıq mücahidi kimi böyütmüşdür. ”İşdir, özün üçün bir gül istəsən, Oğlum, elin üçün güldəstə istə” misraları ilə şairin övladına verdiyi öyündə mərd, igid Təbrizin ömür yoluna işiq saçdı. Erməni işgalçılara qarşı döyüşlərdə qəhrəmanlıqla həlak olan Təbriz Xəlilbəyliyə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Bəxtiyar Vahabzadə deyir: “ Əgər məndən soruşalar: “Xəlil Rza Ulutürk sənin üçün kimdir?” Mən bir kəlmə ilə deyərəm: “Millətimizin istiqlal mücahididir.” Xəlil yalnız qələmi ilə deyil, əməli, fəaliyyəti ilə Vətənimizin istiqlalına xidmət göstərmişdir. Bunlarla da kifayətlənməyən şair öz balasını da bu yolda qurban verməkdən çəkinmədi. Bir sözlə, Xəlil bu Vətən üçün nə lazımsa, onu elədi”.

X. Rza əzbək, türkmən, qazax, balkar, rus dillərinin incəliklərini öyrənərək bu dillərdə yazılmış bir çox dəyərli sənət nümunələrini dilimizə tərcümə etmişdir.

Suallara cavab hazırlayın

1. Xəlil Rza hansı təhsil ocaqlarında oxumuşdur?
2. Bədii yaradıcılığa nə zaman, hansı əsərlə başlamışdır?
3. Şairin siyasi baxışları, vətənpərvərliyi hansı əsərlərində öz bədii əksini tapıb?
4. O, hansı poemaların müəllifidir?
5. Xəlil Rza xalqımızın milli-azadlıq hərəkatında necə iştirak edib?

Tapşırıqlar

1. V sinifdə X.Rzanın “Oğlum Təbrizə” şeirini öyrənmişiniz. Həmin şeir üzrə qazandığınız bilikləri yadınıza salın, dərsdə cavablarınızda istifadə edin.
2. Şairin həyat və yaradıcılığına dair mətni plan üzrə, ardıcılıqla nağıl etməyi öyrənin.

MƏNİM DİLİM

Layla dedim, yatasan.
Qızılgülə batasan...
Hardan gəlir bu səs-səda?
Bəlkə, illər arxasında
Layla çalır gəlin ana...
Dörd qulac ip
Bir yüürüyü bənd eləmiş kəhkəşana.
Layla çalır gəlin ana.
Yelləndikcə kiçik yüyrük
Gedib dəyir bu ulduzdan o ulduza.

Layla axır... Çocuq baxır,
Bəs nə üçün mürgüləmir?
Bayaq ana südü əmib
İndi ana ruhu əmir.
İllər ötdü, yaşa doldum,
Anladım ki, ana dilim
Ürəyimdən çıxmaz mənim,
Doğransam da dilim-dilim.
Anladım ki, sinəmdəki sözlər deyil,
Babaların nəfəsidir.
Dizlərimə taqət, qüvvət,
Gözlərimə işıq verən,
Çənlibeldə at oynadıb,
Şimşəklərlə qoşa gedən
İgidlərin nərəsidir.
Bu dildədir yüz abidə, min abidə,
Xilafəti parçalayan Babəkimin qəzəbi də.
Məhv olarsa bir gün bu dil,
Göygöl onda Göygöl deyil,
Qoşqar onda Qoşqar deyil.
Öz dilini sən qala bil!
Qərbə, Şərqə işıq saçan
Füzulini sən qala bil!
Sağdır dilim,
demək sağdır milyard yaşılı məmləkətim.
Yüz hədəfə tuş etmişəm
Sabirin hər sətrini mən.
Salxım-salxım nuş etmişəm
Şəhdini mən, ətrini mən.
Zamandan zamana, əsrdən əsrə
Vuruşla yol gələn davalı dilim,
Babək qılincinin davamı dilim!
Kim qoruya bilməyirsə öz yurdunu-yuvasını,
Udmasın yurd havasını.

Kim qorumur öz dilini,
 İtsin mənim gözümdən qoy ilim-ilim.
 O sahili bu sahillə birləşdirən
 Polad körpüm, qılincimdir,
 Günəşimdir mənim dilim!

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Şeirin əvvəlində ana laylası haqqında nə deyilir?
2. Şeirdə Vətənlə yanaşı, ana dilini də düşməndən müdafiə etmiş igidlər haqqında nə deyilir?
3. “Bu dildədir yüz abidə, min abidə” misrası ilə şair nə demək istəyir?
4. Əsərdə Məhəmməd Füzuli, Mirzə Ələkbər Sabırıla bağlı hansı fikirlər söylənir?
5. Öz yurdunu, öz dilini qorumayanlar haqqında əsərdə nə deyilir?
6. İkiyə bölünmüş Vətən üçün ana dilinin əhəmiyyəti necə qiymətləndirilir?
7. Şeiri əzbərləyin, ifadəli oxumağı öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

“Mənim dilim” şeiri şairin Sovet hakimiyyəti illərində yazılmış, vaxtilə yasaq edilmiş siyasi motivli əsərlərindəndir. Həyatı boyu heç bir siyasi qadağadan, təzyiqdən çəkinməyən Xəlil Rza bu şeirdə də fikirlərini cəsarətlə, açıq bildirir. Əsərin lirik qəhrəmanı xalqımızın qeyrətli ziyalılarını, mərd oğullarını təmsil edən şair özüdür.

Şeirin əvvəlində ana laylasından söz açılır. Bu, əlbəttə, təsadüfi deyildir. Adətən, yüyrükdə yelləndikcə ana laymasını dinleyən körpə sakitləşir, yuxuya gedir. Lakin şeirdə təsvir edilən körpə ana laymasını dinleyən-

də yuxulamır. Əsərdə bunun səbəbi necə izah edilir? Şairin layla dirləyən körpə haqqında dediyi “Bayaq ana südü əmib. İndi ana ruhu əmir” fikrini necə başa düşürsünüz?

Əsərdə lirik qəhrəman dilim-dilim doğransa da, ana dilinə xəyanət etməyəcəyini söyləyir. Çünkü bu dildəki adı sözlər deyil, babaların nəfəsidir. Bu dil yaşadıqca Çənlibel igidlərinin nərəsi, minlərlə abidələrimiz, xilafəti parçalayan Babək qəzəbi yaşayır. Sizcə, şair bütün bunları, eləcə də Məhəmməd Füzulini, Mirzə Ələkbər Sabiri müasir oxucuya niyə xatırladır? Onun həyecanına səbəb nədir?

Bu nümunədən, eləcə də əsərdəki digər fikirlərdən istifadə edərək şairin öz ana dilinə münasibətini aydınlaşdırın. Oxucuya üz tutaraq deyilən “Öz dilini sən qala bil, Qerbə, Şərqə işq saçan Füzulini sən qala bil” misraları üzərində düşünün? Şair nə üçün dilimizi qalaya bənzədir? Bu qala kimdən və nədən qorunmalıdır?

Əsərdə ana dilini sevməyən insan haqqında deyilənlərə diqqət yetirin. Şairin belə insanlar haqqında dediyi nankor sözünün mənasını bilirsinizmi? Əsərdə bu söz hansı məqsədlə işlədilmişdir?

Xəlil Rza ana dili və Vətən sözlərini yanaşı işlədir. Ana dilinin taleyi ilə Vətənin taleyi arasında bağlılıq haqqında şairin fikirlərinə necə münasibət bəsləyirsiniz?

Əsərdə ana dilinin qüdrəti, dilimizin əbədiliyi haqqında fikirlərin necə, hansı vasitələrlə ifadə edildiyini müəyyənləşdirməyə çalışın.

“O sahili bu sahile birləşdirən
Polad körpüm, qılincimdır,

Günəşimdər mənim dilim!” misralarında məcazin hansı növü və nə məqsədlə işlədilmişdir? Həmin misralarda ifadə edilən fikri şərh edin.

Müstəqil iş üçün

Xəlil Rzanın “Mənim dilim” şeirini Bəxtiyar Vahabzadənin “Latin dili” şeiri ilə müqayisə edin. Hər iki əsər üçün ümumi olan cəhətləri müəyyənləşdirin.

ANAR (1938)

Anar müasir Azərbaycanın ictimai-ədəbi həyatının önündə gedən sənətkardır. O, ədəbiyyatımızda nasir, dramaturq, kino-ssenarilər müəllifi kimi səmərəli fəaliyyət göstərir. Anarın çoxcəhətli və zəngin yaradıcılığında çağdaş cəmiyyətin həyatında baş verən hadisələr, insanı narahat edən mənəvi problemlər öz bədii əksini tapmışdır.

Anar Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Burada onillik musiqi məktəbini bitirdikdən sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır. O, öz təhsilini Moskvada davam etdirmiş, burada ali ssenari və rejissor kurslarını bitirmiştir.

Anar bədii yaradıcılığı 1960-cı ildə “Azərbaycan” jurnalında dərc olunmuş “Keçən ilin son gecəsi”, “Bayram həsrətində” hekayələri ilə başlamışdır.

Anarın hekayə, povest və romanları müasir nəşrimizdə xüsusili yer tutur. Yaziçinin “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanı, “Ağ liman”, “Dantenin yubileyi” povestləri, “Yaxşı padşahın nağılı” hekayəsi ədəbi həyatda əks-səda doğurmuşdur. Anarın əsərlərinin qəhrəmanları şəhərdə yaşayan elm, sənət adamları, mətbuat, nəşriyyat işçiləri, tələbələrdir.

“Dantenin yubileyi” komik məzmunlu povestidir. Əsərdə yazıçı hamı tərəfindən təhqir edilən “balaca” adamın – teatrda epizodik rollarda çıxış edən istedadsız artist Feyzulla Kəbirliyinin obrazını yaratmışdır. Ətrafdakıların istehza hədəfinə çevrilən Feyzullanın evdə də günü qaradır. Əsərin sonunda arvadı Həcəri sevdirmək, heyrətləndirmək istəyən Feyzulla çıxış yolunu metronu ona göstərməkdə görür. Hər gün bazara metro qatarı ilə gedib-gə-

lən Həcər isə qəlbinə dəyməmək üçün bunu ona bildirmir, həssaslıq göstərərək onu düşdüyü təhqir burulğanından çıxarır.

“Ağ liman” povestində adı nəşriyyat işçisi olan Nemətin həyatı təsvir olunur. Ev, ailə, məişət qayğıları onun bütün vaxtını alır. Qızının çoxdan arzuladığı maqnitofonun alınması Nemətin ailəsində hadisəyə çevirilir. Maqnitofonun lent yazısında dönə-dönə dinlədiyi sözlər, gülüşlər Nemətə öz donuq, dəyişməz, dairədən kənara çıxmayan həyatını xatırladır. Lakin çərçivəyə salınmış ömür sürdüyünü dərk edən Nemət bu vəziyyətlə barışmir. O öz həyatının mənası barədə düşünür, onu narahat edən suallara cavab axtarır.

“Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi” romanında Təhminə və Zaurun uğursuz məhəbəti timsalında yazıçı hazırkı dövrdə insan taleyinin mürəkkəbliyindən, insanın məhəbbət və sədaqətindən, cəfəkeşliyindən söz açmışdır.

“Molla Nəsrəddin – 66” novellalar silsiləsi, “Adamın adamı” kimi satirik-yumoristik üslubda yazılmış əsərlərdə müəllif həyat-dakı mənəvi eybəcərliyi ifşa etmişdir.

Dəyərli sənədli nəşr nümunəsi olan **“Sızsız” əsərini** Anar valideynlərinə – xalqımızın iki qüdrətli sənətkarı – Rəsul Rzaya və Nigar Rəfibəyliyə həsr etmişdir.

Anar doğma yurdumuzu qarış-qarış gəzmiş, onun təbiəti, sadə müdrik insanları, görkəmli şəxsiyyətləri barədə silsilə məqalələr yazmışdır.

Qarabağda xain qonşularımızın məkrli niyyətləri üzə çıxanda Anar görkəmli ziyalı kimi vətəndaş mövqeyini bir daha nümayiş etdirmiş, meydnlarda, yüksək tribunalarda xalqın haqq sözünü demişdir. Xalqımızın haqq işi, istiqlal mübarizəsi Anarın bir sıra yüksək istedadla yazılmış əsərlərində, çıxışlarında öz bədii əksini tapmışdır.

Anarın teatr, kino sənətimizin inkişafında xidmətləri böyükdür. Onun **“Şəhərin yay günləri”**, **“Təhminə və Zaur”**, **“Adamın adamı”** pyesləri teatr səhnəsində tamaşaya qoyulmuş, ssenariləri əsasında **“Gün keçdi”**, **“Təhminə və Zaur”**, **“Uzun ömrün akordları”** bədii filmləri çəkilmişdir.

Suallara cavab hazırlayın

1. Anar bədii yaradıcılığa hansı əsərlərlə başlayıb?
2. Onun hansı roman və povestləri vardır?
3. Anarın əsərlərinin qəhrəmanları kimdir?
4. Anarın əsərlərində hansı problemlərə toxunulur?

Tapşırıqlar

1. Anarın səhnə əsərlərini, ssenariləri üzrə çəkilmiş bədii filmləri xatırlayın. Həmin əsərlər üzrə biliklərinizdən dərsdə istifadə edin.
2. Yazarının həyat və yaradıcılığı üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

KEÇƏN İLİN SON GECESİ

(İki hissəli pyes)
(İxtisarla)

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Həmidə xala – 50-51 yaşlarında.

Rüstəm – onun oğlu, 22 yaşında.

Dilarə – onun qızı, 17 yaşında

Tofiq – onun oğlu, 15 yaşında.

Gülarə – onun qızı, 25 yaşında.

Süleyman – Gülarənin əri.

Vaqif – Gülarənin oğlu, 5 yaşında.

Çingiz – Tofiqin yoldaşı.

Şamil – Tofiqin yoldaşı.

Leyla – Dilarənin rəfiqəsi.

Kamilə – Rüstəmin nişanlısı.

Səkinə xala – qonşu qadın, 45-46 yaşlarında.

Eynəkli kişi.

Televiziya diktoru.

**Telefondan gələn səslər, Tofiqin yoldaşları, küçədən keçənlər.
Hadisə bizim günlərdə, Bakıda cərəyan edir.**

BİRİNCİ HİSSƏ

Böyük səhnə pərdəsi açıqdır. Onun yerinə başqa bir pərdə asılmışdır. Bu pərdənin üzərində şəkil çəkilmişdir – çilçıraklı Bakı gecəsi. Evlərin, küçələrin ulduz-ulduz işıqları, dənizdə rəngbərəng işıq signalları. Ön planda Nərimanov prospektinin yeni binalarından biri. Binanın üçüncü mərtəbəsindəki mənzilin balkonu qabağa çıxıb – burada şəkil dekora keçir. Evin birinci mərtəbəsində ərzaq mağazası yerləşir. Burada da rəsm dekora keçir və biz mağazanın qapısından girib-çıxan adamları görürük. Həmidə xala balkona çıxır, üzünü qonşu balkona tutub çağırır.

Həmidə. Səkinə bacı, ay Səkinə bacı!

Bitişik qonşu eyvana Səkinə xala çıxır.

Həmidə. Axşamın xeyir, ay Səkinə bacı!

Səkinə. Aqibətin xeyir, Həmidə bacı.

Həmidə. Bu ili də belə başa vurduq.

Səkinə. Heç demə, gözünü açıb yumursan, bir də görürsən il qurtarır. Təzə ili evdə qarşılayırsan?

Həmidə. Rəhmətliyin qızı, bəs harda olacam?

Səkinə. Mən oğlumgilə gedəcəm. Farizgilə. Sən Allah, gəl sən də gedək. Bilirsən necə sevinərlər. Tək oturma evdə.

Həmidə. Yox, çox sağ ol. Tək deyiləm. Bilmirəm gün hayandan çıxıb – bu gecə uşaqların hamısı evdədir. Onlardan çıxmayan iş. Sənə də zəhmət verirəm, Səkinə bacı, mənim sizdə bir böyük bu-

ludum var ha, əgər lazım deyilsə...

Səkinə. Boy, o nə sözdür, Həmidə bacı. Bu saat park eləyib gətirərəm. Maşallah, deyəsən, qonağın çoxdur.

Həmidə (iftixarla). Hə, oğlumun yoldaşlarıdır.

Səkinə. Bu saat gətirərəm.

Hər ikisi içəri keçir. Pərdə qalxır, Həmidə xalagilin mənzili. Qonaq otağı. Otaqda stol, divan, bufet, televizor, radio-maqnitofon, divar saatı. Divarda mərhum Qəzənfərin-Həmidə xalanın ərinin qara haşiyəli iri fotosəkli. Balkona, mətbəxə və o biri otağa açılan üç qapı. Pəncərədən Bakı gecəsinin sayrısan işıqları görünür. Həmidə xala mətbəxə keçir. Tofiq, Çingiz və Şamil maqnitofonla məşğuldur. Lent kasetini çıxardıb maqnitofona taxırlar. Düyməni basırlar. Musiqi səsi eşidilir. Onlar bir müddət dinləyirlər.

Şamil. Bəs bu lentdə nədir?

Tofiq. Heç özüm də bilmirəm. Bu saat qulaq asarıq. (*Kaseti taxır, düyməni basır. Bülbülün "Sənsiz"i eşidilir*).

Həmidə xala həyəcanlı halda tələsik mətbəxdən otağa gəlir.

Həmidə (hövlnak). Saxla onu, saxla. (*Şamil düyməni basır, Həmidə xala maqnitofona yanaşır*). Verin bura onu. (*Tələsik lenti alır*).

Tofiq. Nədir ki?

Həmidə. Bu lentlə işiniz yoxdur. Məbadə buna dəyəsiniz. (*Lenti aparıb bufetin gözündə gizlədir. Açırla bağlayır, açarı döşlüyünün cibinə qoyur*).

Uşaqlar təəccüblə bir-birinə baxırlar.

Tofiq. Ana, o nə lentdir ki...

Həmidə (əsəbi). Nə borcuna? Dedim, dəyməyin, dəyməyin. (*Birdən belə kəskin danışdıqı üçün pərt olur, mehriban gülümsəyir, uşaqlara yanaşır, Tofiqin başını sığallayır*). Qurban olum, o lentdə sən istəyən bir şey yoxdur, köhnə yazıdır. Rəhmətlik atan yazıb o vaxt. Bülbül "Sənsiz" oxuyur. (*Oğlunu öpür*). Qonaqların haçan gələcək?

Tofiq. Bir azdan.

Həmidə otaqdan çıxır.

Lenti taxırlar. Ritmik musiqi. Uşaqlar yenə bayaqkı kimi rəqs edir, oxuyurlar. Rüstəm qapıda görünür. O, acıqlıdır.

Rüstəm. Mən başa düşmürəm, bura dəlixanadır, stadiondur, küçədir, meşədir, çöldür, ya evdir? Qonşuları-zadı, hamısını köçürtmək istəyirsiniz. Bir az yavaş olmaz?

Şamil cəld səsi azaldır.

Rüstəm. Ana, ay ana!

Həmidə (*gəlir*). Nədir, ay Rüstəm?

Rüstəm. Ana, mən özümü pis hiss eləyirəm. Başım ağrıyır. Yatacam. Xahiş eləyirəm, səs-küy salınmasın.

Həmidə. Yaxşı, gözlərinin qadasını alım, get o otaqda bir az yat, dincəl, vaxtı gələndə oyadarıq səni, Yeni ili qarşılıyarıq.

Rüstəm gedir.

Şamil, Tofiq və Çingiz bayram süfrəsinə içki almaqdan ötrü mağazaya gedir. Səkinə gəlir, əlində iri bulud var. O, Həmidə xalanı çağırıb buludu ona verir.

Səkinə. Deməli, evdəsən bu axşam.

Həmidə. Harda olacağam? Təzə ili qarşılamaq dəb düşəndən heç elə olmayıb ki, bu gecə bir yerə qonaq gedəm. Həmişə evdə. Yox, amma yalan dedim, bircə dəfə evdə olmamışam. Əlli ikinci il gəlirdi, Qəzənfər rəhmətliklə Moskvadan qayıdırırdıq. Mahaçqalanın yanında poyezdi saxladılar. Yolu qar basmışdı. Təzə ili vaqonda qarşılıdıq. Yazıq rəhmətlik düşdü getdi, ayından-oyundan alıb gətirdi.

Səkinə. Yaxşı adam idi, həmişə adamı min dillə dindirərdi... (*köksünü ötürür*.) Heç elə bil yox imiş! Eh, ay Həmidə bacı, vallah, bu dönyanın vəfası yoxdur. Öldüyü neçə ildi?

Həmidə. On birinci ili tamam oldu. Elə bilirəm, dünən idi.

Səkinə. On bir il gör necə gəlib keçdi.

Həmidə. Ölümündən sonra birinci illər dəli kimi idim. Evdə boş külqabilələrə baxa bilmirdim. Axı, rəhmətlik yaman çəkən idi. Görürsən, burdan boşaldıram külqabını, ordan bir saatə yenə kötüklə doldurur. Eh... ay Səkinə bacı, deyir dərd süfrə deyil ki, aşasan... Qəzənfər sağ olsaydı, gör indi bu gecə burda nə vur-çatlaşın, nə şadlıq-şənlik vardi.

Səkinə. Mənə deyirsən? Elə bilirsən yadımdan çıxıb o məclislər? Ta Bakıda neftçi yoxdu ki, bu evdə qonaq olmasın.

Həmidə. Qonaq getməyi sevərdi, özü də yaman qonaqcıl idi. Hamı da xətrini istərdi, indi istəməsin. Böyüknən böyük idi, uşaqlıqnan uşaqlıq..

Səkinə. Demə, demə.

Həmidə. Görürsən mədənə işə gedib, neçə gündür evə qayıtmayıb, nə gündüzü var, nə gecəsi, amma di gəl işini qurtarırıb evə qayıtdı, vəssalam, yorğunluq, arğınlıq bilməzdi. Deyərdim, ay kişi, bir yat, dincini al, rahatlan! Kimə deyirsən? Götürüb telefonu o dostuna, bu dostuna zəng eləyir, bir də gördün bütöv ev doldu.

Dilarə otağa daxil olur.

Dilarə. Salam, Səkinə xala. Ana mənə zəng eləyən olmayıb ki?

Həmidə. Yox, qızım, olmayıb.

Dilarə televizora yanaşır, düyməni burur, bir qədər gözləyir. Sonra o biri otağa keçir.

Səkinə. Maşallah, Dilarə lap yekə qız olub. Bu gün-sabah bir də görəcəksən elçilər qapını tanıdı.

Həmidə. Yox, əşı, qoy görək, sən Allah. Hələ tezdir. Qoy oxusun qurtarsın, əli bir çörəyə çatsın.

Səkinə. Amma, göz dəyməsin, maşallah, nə gözəl səsi var. Dilarənin o gün konsertdə oxumağı heç yadımdan çıxmır.

Həmidə. Hə, səsi qiyamətdir.

Səkinə. Sənə çəkib də, ay Həmidə bacı. Elə bilirsən yadımdan çıxıb? Bu evə yeni köcmüşdünüz, təzə gəlin vaxtin idi, hər axşam bülbüll kimi cəh-cəh vururdun, biz də divarın dalından qulaq asıb

həzz alırdıq.

Həmidə. Sən nə danışırsan? Sən Allah, yadindadır mənim oxumağım? Özümün yadımdan çıxıb.

Səkinə. Niyə yadımda deyil. Kişi indiyəcən deyir, Həmidə bacı oxumağın dalınca getsəydi, indi lap yəqin məşhur artist idi. Xalq artisdiydi indi mütləq.

Həmidə (*xoşlanaraq*). Əşı, qoy oturaq.

Səkinə. Bəs nə əcəb daliycan getmədin, ay Həmidə bacı?

Həmidə. Hərdən görürsən özümün də heyfim gəlir. Rəhmətlik Üzeyir bəy bilirsən necə bəyənirdi mənim oxumağımı? Buraxmırkı ki məni, Qəzənfəri yanına çağırıb danlamışdı da. Deyir, bu, istedaddır, niyə şikəst eləyirsən. Qəzənfər də daha onun üzünə ağ olmamışdı. Demişdi, özü bilər, mənə də dedi ki, özün bil. Həvəsin var, oxu. Həvəsim var idi, amma imkanım hardaydı? Dörd uşaq böyütmək asandır? Oxumağa macal qalacaqdı?

Səkinə. Fikir eləmə, Həmidə bacı, deməli, qismət deyilmiş. İndi, Allah qoysa, Dilarə sənin payına da böyük artist olar.

Həmidə. Təki olsun. Görürsən hərdən Dilarənin notları keçir əlimə, bütün cavanlığım gəlir bircə-bircə durur gözümün qabağında, çəkilirəm bir bucağa, doyunca ağılayıb ürəyimi boşaldıram. Eh, nə isə... Təki bu uşaqlar bir yana çıxınlar, qalan hamısı düzələr. Yəni böyüklərdən arxayınam. Gülarayla Rüstəm daha öz başlarını özləri dolandırır, bir bu balacaları-Tofiqnən bunu da oxutdurub başa çatdırısaydım, rahat ölərdim.

Səkinə. Boşla görək, ay Həmidə bacı, ölmək-zad nədir? Hələ nəvənin toyunda sindirib oynayacaqsan, nəvən neçə yaşındadır?

Həmidə. Qadasın alım onun, beş yaşındadır, elə şirin baladır ki.

Səkinə. Allah saxlasın.

Həmidə. Allah səninkiləri saxlasın.

I pərdənin sonluğunun qısa məzmunu.

Telefon zəng çalır. Dilarə yürüür gəlir, telefonu həyəcanla götürür. Səhv düşdüklerini deyib o biri otağa keçir. Həmidə xala sevincə Səkinəyə deyir ki, bu gün övladlarının hamısı Yeni ili öz evlərində keçirəcək. Həmidə xala eyvandan mağazaya getmiş Tofiqgili çağırır. Eynəkli kişi yolda dayanıb söhbət edən Tofiqi, Şamili, Çingizi danlayır. Cavanlar telefon butkasına keçib dostlarına zəng edəndə eynəkli kişi yenə gəlir. Onları danlayıb butkadın çıxarıır, telefonla zəng etmək üçün özü

butkaya keçir. Tofiq küçədə qardaşının nişanlısı Kamiləni görür. Onlar söhbət edir. Tofiq Rüstəmi çağırır. Rüstəm balkona çıxbı küsülü olduğu nişanlısına baxır. Onlar bir-birinə heç bir söz demir. Bu səhnəni görən eynəkli kişi Tofiqi xuliqan sayıb qolundan tutur, milisə zəng etmək istəyir. Kamilə Tofiqin onun qardaşı olduğunu söyləyir. Tofiq və dostları Rüstəmin nişanlısı ilə küsülü olduğunu, Yeni il axşamı evdə qalacağını bilib pərt olurlar. Onlar telefonla o biri uşaqlara zəng edirlər. Bu qərara gəlirlər ki, Yeni ili ata-anası evdə olmayan Vaqifgildə qarşılışınlar.

Şamil, Tofiq və Çingiz görüşüb gedirlər, Həmidə xala onları ötürür. Qapı çırplılır. Pərdə düşür. Həmidə xala pərdənin qabağındaçı çıxır. Tofiq, Çingiz və Şamil binanın qapısından çıxırlar, dönüb Həmidə xalaya əl eləyirlər, tamaşa salonuna düşüb gedirlər.

PƏRDƏ

İkinci hissə

İkinci hissənin əvvəlinin qısa məzmunu.

Yenə həmin otaq. Dilarə piano arxasında mahnı oxuyur. Həmidə mətbəxdən gəlib heyran-heyran ona qulaq asır.

Qapının zəngi çalınır. Gülarə əri Süleymanla gəlir. Onlar anadan xahiş edirlər ki, Yeni il gecəsi qonaq gedəcəkləri üçün balaca Vaqifi saxlasın. Onların qonaq gəldiyini güman edib sevinən Həmidə xala yanıldığını görüb kövrəlir, əri Qəzənfərin sağlığında keçirdiyi qonaq-qaralı Yeni il məclislərini xatırlayır. Dilarənin sinif yoldaşı Leyla gəlir. Onu direktor Dilarənin dalınca göndərib. Deyir ki, Dilarə mütləq konsertdə çıxış etməlidir. Dilarə paltosunu geyinir. Hamı gedir.

Həmidə xala balkon qapısına yanaşır, sonra qayıdır döşlüyünü taxır, qollarını cirmələyir, ətrafına stillar, üstünə qab-qacaq düzülmüş stolun səliqəsinə bir daha nəzər salır. Şkaftdan salfet çıxarıb boşqabların ətrafına düzür. Qədəhləri bir də silir. Alma vazını ortaya çəkir və s. Divar saatı on biri vurur, Həmidə xala mətbəxə keçir. Mətbəxdən səslər gəlir-Həmidə xala aşı süzür, dəmə qoyur, qazanları odun üstünə qoyur və s. Sonra otağa qayıdır. Tərini silir. Pəncərəyə yanaşır. Uzun zaman şəhərə baxır. Bir müddət nə barədəsə düşünür. Sonra otağın üçüncü qapısına

yanaşır. Qapını açıb Rüstəmi çağırır.

Ananın təkidi ilə Rüstəm nişanlısı Kamiləyə zəng vurur. Onlar əvvəlcə küsülü danışsalar da, barışırlar. Rüstəm Kamilənin dəvətini qəbul edib Yeni ili onlarda keçirməyə razılaşır. Ana oğlunun öz nişanlısı ilə barışmağına sevinir.

Rüstəmi yola salan Həmidə xala mətbəxə gedir. Əlində aş dolu iri bulud içəri qayıdır. Buludu stolun üstünə qoyur, stulları sahmana salır. Qapının zəngi çalınır. Eynəkli kişi gəlir. O, Qəzənfərin şagirdi olmuş Fərmanın təbrik teleqramını gətirib. Eynəkli kişi Həmidə xala ilə söhbət edir.

Həmidə. Nə deyirəm ki, bu boyda pilləkən çıxmışan, otur, heç olmasa, bir nəfəsini dər. Bir stəkan pürrəngi çay süzüm sənə.

Eynəkli kişi. Axı qayda-qanun var, mən indi vəzifə başındayam, qulluqdayam.

Həmidə. Əşı, çürükçü olma, bir stəkan çay içsən dünya daşılmaz.

Eynəkli kişi. O da düzdü.

Həmidə çay gətirir.

Eynəkli kişi. Bu üç teleqramı da çatdırım yiyəsinə, gedim kəlləmi atıb yatım.

Həmidə. Bəs Yeni ili qarşılımırsan?

Eynəkli kişi. Əh, rəhmətliyin qızı, sənə, mənə nə Yeni il? Bu Yeni il findifürüş cavanlarçün, stilyaqlar üçündür – atılıb düşsünlər.

Həmidə. Elə niyə deyirsən, bax, mən səndən, yəqin, bir-iKİ bayram böyük olaram, amma görürsən, mən də oturub Yeni ili gözləyirəm. Qarşılıyacam...

Eynəkli kişi. Görürəm, boşqabları düz müsən, plov da, yəqin, dəmdədir.

Həmidə. Qal, qonağımız ol.

Eynəkli kişi. Sağ ol. (*Şəkli göstərir*). Ərindir?

Həmidə. Hə, rəhmətə gedib.

Eynəkli kişi. Oğuldan-uşaqdan nəyin var?

Həmidə. İki oğlum, iki qızım.

Eynəkli kişi. Neynək. Amma bilirsən, bala ki var, bala deyil,

bəladır, bəla.

Həmidə. Ağzını xeyirliyə aç, ay kişi.

Eynəkli kişi. Yox, sən mənə qulaq as. Deyir, övlad ki var, əvvəl adamın qanını sorur, yəni ki, ana bətnində olanda. Sonra ki, dünyaya gəlir, başlayır canını yeməyə, yəni ki, süd əmir. Sonra da adamın malını yeyir. Axırda da papağını yan qoyur ki, xudahafiz... Bir də qiyamətdə görüşərik.

Həmidə. Yox, balam, mənim övladlarımı min şükür, razıyam onlardan.

Eynəkli kişi. Hardadırlar, heç gözümə dəymirlər. Bəs bu boşqabları kimin üçün düzmüsən?

Həmidə (tutulur). Elə belə... Düzmüşəm də. Onlar getdilər, yoldaşları çağırıldılar.

Eynəkli kişi. (*Məmnun gülümsünür*). Bəs mən nə deyirəm? Elə olacaq da. Hamısı çıxıb gedəcək. Nə qədər ki, ağılları kəsmir, səndən asılıdlılar-yanındadırlar, elə ki, əlləri çörəyə çatdı, atıb gedəcəklər. Budur bax, dörd uşağın var, dördü də təzə il axşamı anasını tək qoyub gedir. Heç yadlarına da düşmürsən indi onların.

Həmidə. Düz demirsən, hamısının yadındayam. Burda olmasalar da, ürəkləri burdadır.

Eynəkli kişi. Ürəkləri? Ay-hay. Ürəkləri!

Həmidə. Hamısı zəng eləyib, məni təbrik edəcəklər.

Eynəkli kişi. Ay elədilər ha. Bax, bacı, adını da bilmirəm. Mənə hamı poçtalyon Bəşir deyir, indi övladlarının biri də axşam sənə zəng eləsə, mən poçtalyon Bəşir adımı dəyişib qoyaram telefon Bəşir. (*Durur*). Yaxşı, mən getdim. Çay üçün çox sağ ol, qiyamət çay idi. Sənə bir məsləhət verirəm. Bax, o qutunu görürsən? (*Televizoru göstərir*). Qur onu, otur qabağında. Qocalanda adama bir bu qalır. Nə olsa, ondan olacaq. Di salamat qal. (*Qapını örtüb gedir*).

Həmidə xala bir az çəşan kimi olur, sonra qapını açıb Bəşirin dalınca qışdırır.

Həmidə. Yox, düz demirsən, ay kişi, düz demirsən.

Eynəkli kişi. (*səsi uzaqdan gəlir*). Televizor, bacı, televizordan bərk yapış, adama o qalır qocalanda.

Həmidə. Yox, yox, düz demirsən, düz demirsən, poçtalyon, yox, telefon Bəşir.

Eynəkli kişi. Telefon məsələsinə hələ baxarıq.

Həmidə xala qapıdan aralanıb otağa gəlir, qeyri-ixtiyari televizora yaxınlaşır, mexaniki olaraq düyməni burur, ekranda diktör qız.

Həmidə xala diktör qızə qulaq asır. Onu öz yanında təsəvvür edib söhbət edir. Sonra telefonu götürüb məlumat bürosuna zəng edir. O, telefonda danışan qadının Yeni ilini təbrik edir. Qadın ondan xahiş edir ki, telefon xəttini məşğul etməsin.

Həmidə xala gülür. Dəstəyi qoyur. Televizora yanaşır. Veriliş qurtarır. Ekranda cürbəcür xətlər, şüalar və kölgələr qatmaqarışığı var. Həmidə xala televizoru söndürür, divar saatına baxır. Divar saatında birə on dəqiqli işləyir. Həmidə televizordan ayrılib otağın o biri başına keçir. Radionu qurur, sonra söndürür. Maqnitofona yanaşır.

Qəzənfərin monoloqu başlayanda səhnədə işıqlar yavaş-yavaş azalır, sönür.

İndi qaranlıq səhnədə yalnız Qəzənfərin divardakı şəkli işıqlanılır, bir də maqnitofonun yanında oturub qulaq asan Həmidə xala.

Qəzənfərin səsi. Özümə görə adım-sanım da var. Beş kişinin içində hörmətim də olub. Həyatda təcrübəm çox olub. Dünyanın, necə deyərlər, hər üzünü görmüşəm... Görürsünüz, nə ədəbi cümlələrlə qırıldadıram. Bir gün gələcək... mən olmayacam.

Həmidənin səsi (*maqnitofonda eşidilir*). Bəsdi yenə, sən Allah. Sənsiz bizim bir günümüz olmasın.

Uşaqların səsi-küyü: bəsdi, bəsdi.

Həmidə (*səhnədə*). O vaxt bu sözlər nə qədər təbii idi, Qəzənfər, bizə nə qədər doğru, düz gəlirdi.

Qəzənfərin səsi. Yaxşı, yaxşı, uşaqlar, susun. Qoyun sözümu qurtarım. Yaxşı, ay arvad, 40 il, 50 il sonra. Axır bir gün mən olmayıacağam. Qulaq as. Bax sənə bircə əmanətim bu uşaqlardır. Ömür vəfa eləsə, hamısını özüm böyüdüb başa çatdıracam. Yox, işdi... Onda, bax, bunları sənə tapşırıram. Demirəm ki, hamısına ali təhsil ver. Demirəm, hamısını doktor elə, inciner elə, alim elə. Yox, kim olurlar olsunlar, alim, fəhlə, həkim. Amma adam olsunlar, yaxşı adam olsunlar. Sonra, Həmidə, bir gün gələcək, hamısı böyüyəcək, boy-a-başa çatacaq və yuvasını tərk eləyən quşlar kimi bir-bir uçub gedəcəklər. Bax, onda onlara vəfasız demə ha! Onu bil ki, hara getsələr, hansı ailəyə düşsələr, səndən də, məndən də nə isə aparacaqlar. Necə ki, biz

də bir-birimizlə görüşəndə hərəmiz öz ata-babalarımızdan nə isə bir şey gətirmişdik. Deyəcəksən, Qəzənfər yenə filosofluq eləyir. Amma bax, mən belə fikirləşirəm. Adamlar hamısı nəsildən-nəslə bir-birinə bir şey verirlər: O şeyi ki, biri başlayır, amma qurtara bilmir, o şey itmir, batmir, sonrakı nəslə qalır, onu sonra gələnlər tamamlayırlar. Dünyada heç nə itmir, batmir, heç kəs ölmür. Yaxşı da, pis də keçir, nəsil-nəsil keçir... Biz, mən biləni, yaxşı yaşamışıq, əlimizin zəhmətilə çörək qazanmışıq. Qoy, bizim həyatımızda yaxşı nə olubsa, uşaqlarımız özləri ilə təzə həyatlarına, təzə nəsillərə aparsınlar. Həyat da elə budur da. Bax belə...

Lent qurtarır. Kaset bərk fırlanır. Həmidə xala düyməni basır, maqnitofonu söndürür.

Həmidə. Vəssalam. Burda yazı qurtarır. Sən də qurtarırsan, Qəzənfər. Doğrudur, bir də başdan qulaq asa bilərəm. Amma neçə kərə qulaq asıram-asım, bir kəlmə artıq söz deməyəcəksən. Yox, mən qüssələnmirəm. Əksinə, elə bil bütün dərdi-qəmim uçub getdi. Elə bil mənə təsəlli verdin. Qəzənfər, həyatımın mənasını açdın mənə. Bax, bu qab-qacağı da yiğışdırımayacağam. Qoy uşaqlar gəlib görsün. Çilçırığı da yandıracam. Səhərə qədər qoy yansın. Qoy uşaqlar gələndə pəncərələrimizi işıqlı görsünlər. Qoy hamı bilsin ki, burda da Yeni ili qarşılıyırlar... (*İşığı yandırır, səhnə gur işığa qərq olur*).

Balaca Vaqifin bağlırtısı eşidilir.

Həmidə. Sən də oyanmışan, bala, sən də babana qulaq asırdın? Böyüyəndə bir də qulaq asarsan, bala, ağlın kəsəndə. O sözləri səninçün deyir. Hamımızçün. Bütün adamlarçün. Ağlama, bala, bu saat gəlirəm. (*Yanaşıl nəvəsini qucağına götürür, ovundurur, yel-layir. Laylay deyir*).

Laylay dedim yatasan.

Şirin yuxu tapasan.

Qızılgülün içində

Qızıl gülə batasan

Pərdə ağır-agır enir.

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Həmidə xala Yeni il axşamı hansı hisləri keçirir?
2. Ananın gənclik illəri barədə əsərdə nə deyilir? Gözəl səsi olan Həmidə nə üçün müğənni olmur?
3. Ana nə üçün maqnitofon lentini övladlarına vermir, orada yazılılanları heç kəsin eşitməsini istəmir?
4. Övladlarının bayram axşamı evdə qalmaq niyyəti anaya necə təsir edir?
5. Ana bayram axşamı nə üçün yenə də tək qalmalı olur?
6. Qoca poçtalyon övladların ata-anaya münasibətilə bağlı nə deyir?
7. Poçtalyonun sözləri anaya necə təsir edir?
8. Maqnitofon yazısını dinləyən ana hansı hissləri keçirir? Nə üçün?
9. Əsəri rollar üzrə oxumağı və məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

“Keçən ilin son gecəsi” pyesində oğul-qız böyütmüş ananın- Həmidənin tənhalıq duyğuları, sıxıntıları təsvir edilir. Əri dünyadan vaxtsız köçən Həmidə xala bütün çətinliklərə qatlaşaraq dörd övladını təkbaşına böyütmüş, boy-a-başa çatdırmışdır.

Əsərdəki hadisələr Yeni il gecəsi baş verir. Bayram axşamı ana daha qayğılıdır. Övladlarının bayramı öz evlərində, ana ilə keçirmək fikrindən daşınması onun qəlbində həzin, kövrək ovqat, kədərli duyğular oyadır. O, ərinin sağlığında keçirdiyi bayram günlərini həsrətlə xatırlayır.

Həmidə xalanın qonşusu Səkine ilə söhbətində öz ərini necə xatırladığına, övladları haqqında dediklərinə diqqət yetirir. Ananın öz həyatı, ailəsi barədə söylədikləri, dörd övladını böyüb boy-a-başa çatdırması onu necə səciyyələndirir?

Əsərdən Həmidə xalanın vəfali həyat yoldası, fədakar ana olmasını sübut edən nümunələr seçin, onlara öz münasibətinizi bildirin.

Həmidə xala obrazını səciyyələndirərkən onun nitqinə, hərəkətlərinə, keçmişlə bağlı söylədiklərinə diqqət yetirin, fikrinizi əsərdən nümunələrlə əsaslandırın.

Həmidə xalanın eynəkli kişi ilə söhbəti səhnəsində onların hər birinin öz övladları barədə dediklərini müqayisə edin. Siz kimin fikirləri ile şəriksiniz? Nə üçün?

Əsərdə Qəzənfərin dediyi aşağıdakı sözlərə diqqət yetirin: "Adamlar hamısı nəsildən-nəslə bir-birinə bir şey verirlər: O şeyi ki, biri başlayır, amma qurtara bilmir, o şey itmir, batmir, heç kəs ölmür. Yaxşıda, pis də keçir, nəsil-nəsil keçir... Qoy bizim həyatımızda yaxşı nə olubsa, uşaqlarımız özləri ilə təzə həyatlarına, təzə nəsillərə aparsınlar. Həyat da elə budur". Siz bu fikirlərlə razılışırsınız? Fikrinizi əsaslandırın.

Həmidə xalanın eri Qəzənfərin səsi yazılmış maqnitofon yazısını dinləyərkən keçirdiyi hislərin, duyğuların təsvirinə diqqət yetirin. Ərinin sözlərini dinləyən Həmidə xala deyir: "Elə bil mənə təsəlli verdin, Qəzənfər, həyatımın mənasını açdın".

Sizcə, həyatın mənasını Həmidə xala nədə görür?

Əsərdə müəllifin niyyətini müəyyənləşdirin.

Müstəqil iş üçün

H.Cavidin "Ana" dramında Səlma ana və Anarın "Keçən ilin son gecəsi" əsərində Həmidə xala obrazlarını müqayisə edin. Hər iki surəti birləşdirən cəhətləri müəyyənləşdirməyə çalışın.

Sinifdənxaric oxu üçün

Anar. "Salur Qazan". ("Dədə Qorqud" povestindən parça).

MƏMMƏD ARAZ (1933–2004)

Məmməd Araz müasir ədəbiyyatımızda yeni tipli şeirin yaradıcılarından sayılır. Şairin yaradıcılığında ikinci dünya müharibəsindən sonraki tarixi mərhələdən bu gündək xalqımızın həyatı, mübarizəsi, dövrün sərt həqiqətləri yüksək sənətkarlıqla əks olunmuşdur.

Məmməd Araz Naxçıvanın Şahbuz rayonunun Nurs kəndində anadan olmuşdur. Uşaqlıq illəri müharibə dövrünə təsadüf edib. O, həmin illəri belə xatırlayır: “Aşağı siniflərdən ədəbiyyata, şeir oxuyub əzəbərləməyə xüsusi həvəsim vardı. Yaxşı şeiri bircə dəfə oxuyardım – yaddaşımı həkk olunardı. Evimizin taxça-boxcasında hara əl atsan – bir dastan, bir nağıl, “Aşıq şeirləri” kitabı çıxardı. “Aşıq Ələsgər” elə həmişə kürsünün üstündə idi. Anam bu kitabları bizə oxudardı.

9-cu sinifdə dostlarımdan kiminsə qoltuğunda iri bir kitab gördüm. Maraqlandım – Səməd Vurğunun “İstiqlal təranəsi” idi. Alıb baxdım. Ortadan açdım. Gözümə ilk dəyən “Dilcan dərəsi” şeiri oldu. Bu misra məni elə tutdu, elə tutdu ki: “Yenə səni gördüm, Dilcan dərəsi...” Elə bil bundan sonra milyon illərlə beləcə duran lal-din-məz dağları, dərələri gözüm gördü... Ancaq təsir məni ayrı mövzulara yönəldi. İlk dəfə ədəbiyyat müəlliminin rəhbərliyi ilə çıxan məktəb divar qəzetində baharı vəsf eləyən şeirim çap olundu”.

O, orta məktəbi bitirdikdən sonra APİ-nin coğrafiya fakültəsində təhsil almışdır. Tələbəlik illərində institutda yazıçı İsmayıл Şıxlının rəhbərlik etdiyi ədəbiyyat dərnəyinin məşğələlərində fəal iştirak etmişdir. **Burada bəyənilən “Yanın, işıqlarım” şeiri 1952-ci ildə çap edilib.**

M.Araz əmək fəaliyyətinə orta məktəbdə müəllimlikdən başlamışdır. Moskvada ali ədəbiyyat kurslarında təhsil almışdır.

M.Araz poeziyasının mayası vətənpərvərliklə yoğrulmuşdur. Şairin fikrincə, Vətənə bütün varlığı ilə bağlı olmayan, ürəyi Vətən sevgisi ilə vurmayan insandan ölkə vətəndaşı olmaz. “Azərbaycan-dünyam mənim” şeirində şair Vətənə məhəbbətini təsirli bir dillə ifadə edir:

Azərbaycan—mayası nur
Qayəsi nur ki...
Hər daşından alov dilli ox ola bilər.
“Azərbaycan” deyiləndə ayağa dur ki,
Füzulinin ürəyinə toxuna bilər.

“Vətən mənə oğul desə” şeirindəki aşağıdakı misralar öz Vətənin layiqli övladı olmaq istəyən hər bir azərbaycanının ürək söz-ləridir:

Vətən mənə oğul desə, nə dərdim
Mamır olub qayasında bitərdim.

M.Arazın “Araz yadına düşüb”, “Oxuyan Təbriz”, “Araz üzündə çinar gördüm” şeirləri ikiyə bölünmüş Vətənin dəndlərinə, xalqımızın birlik arzusuna həsr olunub.

M.Araz erməni işgalçılara qarşı müharibədə öz şeirləri ilə Vətən oğullarına mənəvi dayaq olmuş, onların qarı düşmənlə ölüm-dirim döyüşlərində qəhrəmanlığından inamla söz açmışdır. Faciələrimizin səbəbini ilk növbədə milli birliyin olmamasında görən şair **“Qonşu çəpəri”** şeirində yazar:

Mən Təbrizli, Naxçıvanlı, mən Gəncəliyəm,
Çox görmüşəm hasar üstə önlənləri də.
Mən torpağı bölünməyə öyrəncəliyəm,
Heç qazanan görməmişəm bölənləri də.
Şairin bir çox şeirləri təbiətə həsr olunub. Doğma yurdun

dağlarına, meşələrinə, çiçəklərinə olan məhəbbəti şairin “**Salamat qal**” şeirində öz bədii ifadəsini tapmışdır:

Eye dəvə yol, düşdüm daha belindən,
Ovsar çığır, çıxdın daha əlimdən,
Balam çiçək, bir də öpüm telindən,
Salamat qal,
Salamat!

M.Arazın “**Paslı qılinc**”, “**Əsgər qəbri haqqında ballada**”, “**Atamın kitabı**” poemaları müasir poeziyamızın dəyərli nümunələrindəndir.

Suallara cavab hazırlayın

1. Məmməd Arazda bədii ədəbiyyata maraq nə zaman və necə yaranmışdır?
2. O, harada təhsil almışdır?
3. Bədii yaradıcılığı hansı əsərlə başlamışdır?
4. Şairin şeirlərində hansı mövzular aparıcı yer tutur?
5. M.Arazın hansı poemaları vardır?

Tapşırıqlar

1. VII sinifdə M.Arazın “Ayağa dur, Azərbaycan” şeirini öyrənmisiniz. Həmin əsər üzrə biliklərinizi yada salın. Dərsdə onlardan istifadə edin.
2. Şairin həyat və yaradıcılığına dair mətni ardıcıl şəkildə nüqət etməyi öyrənin.

BU GECƏ YUXUMDA ARAZI GÖRDÜM

Bu gecə yuxumda Arazi gördüm,
Arazi belə tox görməmişdim heç.
Arazi bəxtindən çox razı gördüm,
Üstündən yol atdı: "Cəsarətlə keç!"

Dedi: Sinəsinə çaylar axmasa,
Dənizlər itirər dənizliyini.
Cəsarət üstümdə şahə qalxmasa,
Təbriz itirəcək Təbrizliyini.
Qədimlik utanır qədimliyindən,
Qədim abidələr gülüş hədəfi.
Bir dilin bir dilə qənimliyindən
Dad qılır çalağan, dad qılır əfi.

Su içmək üçündü, çay keçmək üçün,
İçilməz, keçilməz çayı su bilmə.
İnsanı ölümdən alan ölümün
Zəhmini insanın qorxusu bilmə.

Əsrimiz körpülər əsriddir indi,
Pas atmış ağıllar quylanır yerə.
Mənim sularımın dizliyi gendi,
Qabarıb hay salar lal sahillərə.

Qoymaz üç addımda çöllər alışa,
Qoymaz ağızlarda.dllər alışa,
Nə qədər yataqda Arazi var hələ,
Arazdan içməmiş Təbriz var hələ,
Ya mənim dərdimlə yaşar bu dağlar,
Ya da ki, üstümdən aşar bu dağlar...

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Şeir hansı mövzuda yazılmışdır?
2. Vətəninin ikiyə bölünməsi şairin qəlbində hansı hislər, duyğular oyadır?
3. Şairin Arazi yuxuda görməsi nə ilə əlaqədardır?
4. Vətəni bütöv görmək arzusu şeirin hansı misralarında daha qabarlıq əks olunmuşdur?
5. Şeiri əzbərləyin, ifadəli şəkildə söyləməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

Azərbaycanın XIX əsrde iki yerə parçalanması, Araz çayının sərhədə çevriləməsi xalqımıza böyük əzab-əziyyətlər gətirdi, yurdumuzun başına gələn bir çox bəlaların başlangıcı oldu.

Xalqımızın birləşmək, vahid vətən arzusu, bu məqsədə çatmaq üçün mübarizə aparması, şəhidlər vermesi M.Arazi daim düşündürmüştür.

“Bu gecə yuxumda Arazi gördüm” şeirində Araz çayından bəhs edilir. Vətənin ikiyə bölünməsindən qəlbə narahat, nisgilli şair yuxuda Araz çayı ilə söhbət edir.

Bu söhbət zamanı Arazın şairə söylədiklərinə diqqət yetirin. “Cəsarət üstümdə şahə qalxmasa, Təbriz itirəcək Təbrizliyini” misralarında hansı fikir ifadə olunmuşdur?

Xalqımız heç vaxt özgə torpaqlarına göz dikməmiş, heç bir xalqın dilinə qəsd etməmişdir. Bəs başqalarının dilimizə, qədim abidələrimizə münasibəti barədə əsərdə nə deyilir? Siz bu fikirlərlə razılaşırsınız mı?

Əsərdəki “Əsrimiz körpülər əsridir indi. Pas atmiş ağıllar quylanır yerə” misraları üzərində ciddi düşünün, oradakı fikirləri şərh edin.

Şeirin son bəndini bir daha oxuyun. Həmin bənddə xalqımızın mübarizə əzmi, qətiyyəti barədə nə deyilir? Bu fikirlərə münasibət bildirin.

Şairin öz təxəllüsünü Araz çayının adından götürməsi təsadüfidir-

mi? Siz bunun səbəbini nədə görürsünüz?

Şeirdə hansı məcaz növləri işlənmişdir? Onlardan əsərdə hansı məqsədlə istifadə olunduğunu aydınlaşdırın.

Bu suala cavab verərkən “lal sahillər”, “pas atmış ağıllar”, “Arazdan içməmiş Təbriz var hələ”, “Ya mənim dərdimlə yaşar bu dağlar, ya da ki, üstümdən aşar bu dağlar ” və s. nümunələrə diqqət yetirin.

Əsərdə müəllifin niyyətini müəyyənləşdirin.

Müstəqil iş üçün

Şairin Azərbaycanın ikiyə bölünməsi ilə bağlı düşüncələri sizdə hansı duyğular oyatdı?

Siz vətənimizin gələcəyini necə görmək istərdiniz?

Düşündüklərinizi yığcam inşa şəklində yazın.

ƏKRƏM ƏYLİSLİ (1937)

Ədəbiyyatımıza 60-cı illərdə gələn, yeni Azərbaycan nəşrinin yaradıcılarından biri sayılan Əkrəm Əylisli hekayə, povest və romanları ilə oxucuların dərin rəğbətini qazanmışdır.

İnsanın mənəvi axtarışları mövzusuna həsr edilmiş dram əsərləri, tənqidi-publisist məqalələr, dünya ədəbiyyatından tərcümələr özünəməxsüs üs ubu, dəst-xətti ilə seçilən sənətkarın yaradıcılığında mühüm yer tutur.

Ə.Əylisli Ordubad rayonunun Əylis kəndində anadan olmuşdur. Burada orta təhsili başa vurduqdan sonra ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır. Moskvada M. Qorki adına Ədəbiyyat İnstитutunun nəşr şöbəsini bitirmiştir.

Ə.Əylislinin mətbuatda çap olunmuş ilk əsəri “Qəşəm və onun kürəkəni” hekayəsidir. Sonra yazdığı hekayələrində, “Dağlara çən düşəndə”, “Kür qırığının meşələri”, “Mənim nəğməkar bibim” povestlərində ədib yaşadığı dövrün bədii mənzərəsini yaratmışdır. Yazarının bu əsərləri silsilə təşkil edərək bir-birini tamamlayır.

Buzbulaq Ə.Əylislinin əsərlərində hadisələrin cərəyan etdiyi konkret bir kənddir. O, doğma torpağı olan Buzbulağın yorulmaz nəğməkarıdır. Əslində Buzbulaq öz sevinci və kədəri, müsbət və mənfi səciyyəli insanları ilə birlikdə Azərbaycan kəndinin ümumi-ləşdirilmiş obrazıdır.

Yazıçı Buzbulağın övladlarının öz yurdlarında yer tapa bilməməsi, şəhərə üz tutmasından ürəkağrısı ilə söz açır. Bu qəhrəmanların taleyi şəhərdə də alınmir. Onlar Buzbulağın cazibəsindən çıxa bilmir, xatirələrlə yaşıyır, şəhərdə xoşbəxt olmaq arzularını reallaşdırıa bilmirlər. Yazıçı çox zaman bu adamların doğulub boy-a-başa çatdıqları kəndə yalnız öz yaxınlarını itirəndə qayıtmasını qeyri-təbii hal kimi təsvir edir.

Ə.Əylisli “Güllü paltar mövsümü” hekayəsində onu narahat edən bir çox problemləri işıqlandırır. Hekayənin qəhrəmanı Canəli müəllim isti yay günlərində Bakıda qalıb ali məktəbə qəbul imtahanı götürməli olur. Qəbul imtahanı zamanı qarşılaşdığı haqsızlıqlar onu çox narahat edir.

Canəli müəllim uzun illər gözlədikdən sonra aldığı təkotaqlı mənzilində dünyanın işləri haqqında fikirləşir, doğma kəndini – Buzbulağı xatırlayır. Bu anda o, sanki Buzbulağın təmiz, saf, soyuqluğu ilə diş göynədən çəsməsindən içərək mənəvi güc alır. Uşaqlıq, ilk gənclik illərini keçirdiyi Buzbulaqla bağlı xatırələr sanki onun iç dünyasına bir işıq, aydınlıq gətirir.

Ə.Əylislinin əsərlərində Buzbulaq, onun sakinləri daha çox müharibə dövründə təsvir edilir. Bu illərdə insan ləyaqəti, dözümü, mənəvi dəyərlər çətin sınaga çəkilir. “Adamlar və ağaclar” əsərinin qəhrəmanı Sadığın nəzərində müharibə cəmiyyətdə şərə meydan açır, insan mənəviyyatına, adamların bir-biri ilə qarşılıqlı münasibətlərinə sarsıcı zərbələr vurur: “O yaz bizim kəndə acliq gəldi, necə gəldiyini bilmədim. Evlər çörəkli və çörəksizlərə bölündü – çörəkli evlərə girmək çətin oldu. Ac uşaqlar axşamacan küçələrdə savaşdılar – güclülər gücsüzləri döyüd”.

“Tənha narın nağılı” əsərində yazıçı həmin dövrdə insanların keçirdiyi əzablı hiss və duyğuları yüksək sənətkarlıqla qələmə alıb: “Gecələrin birində yenə babam gəldi. Onda müharibə idi: nə atam vardı, nə neftimiz. Nə də çörəyimiz vardı. O gecə babam gələndə mən qorxmadım, sevindim. “Baba, – dedim, – çörəyimiz yoxdur, çörək gətirmişənmi?” Babam əlini xurcunun içində saldı. (Həmin xurcun idi. Mıxdan asılan qara xurcun. Bir gözünə baxdı, çörək tapmadı. O biri gözünü axtardı, orada da çörək yox idi”.

Ədibin yaradıcılığında dram əsərləri xüsusi yer tutur. **“Mənim nəğməkar bibim”, “Bağdada putyovka var”, “Bir cüt bəd-müşk ağacı”** və başqa pyesləri tamaşaya qoyulmuş, ssenariləri əsasında bədii filmlər çəkilmişdir. Ə.Əylisli bir çox görkəmli sənətkarların əsərlərini doğma dilimizə çevirmişdir.

Suallara cavab hazırlayın

1. Əkrəm Əylisli harada təhsil almışdır?
2. O, bədii yaradıcılığa hansı əsərlə başlayıb?
3. Onun hansı roman və povestləri vardır?
4. Yazarının əsərlərində hansı məsələlərə daha çox diqqət yetirilmişdir?
5. Ədibin hansı dram əsərləri vardır?

Tapşırıqlar

1. Əkrəm Əylisli haqqında əlavə məlumat toplayıb ədəbiyyat dəftərinizə yazın.
2. Yazarının həyat və yaradıcılığı üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

ÜRƏK YAMAN ŞEYDİR (İxtisarla)

Sərvər əsgərlikdən bir ayrı vaxt gəlmış olsaydı, bəlkə kənddə belə tez darıxmayacaqdı. Ancaq o, payızda gəldi. Payızın lap axırlarında. Gəlib gördü ki, çöl-bayırdan əl-ayaq kəsilib, atasının hər il kolxozdə əkdiyi bostan sovuşub... Sərvərgilin heyva ağaclarındaki beş-altı heyva və döslərdə, kolxoz xırmanlarında saralan üç-dörd taya meşəli, bağlı-bağçalı Buzbulaq kəndinin bir dünya payızından qalan xirdaca xatırə idi, özgə bir şey deyildi.

Əsgərlikdən gələn günü Sərvər kənd arasına çıxbı üç il görmədiklərinin hamısını bir neçə saatda nə ki var gördü. Gördü ki, yenə qızlar, qadınlar çeşmələrdən su daşıyır, kişilər çayxanada çay içir, uşaqlar klubda domino oynayırlar.

Sərvər birdən-birə yəqin elədi ki, qısı kənddə keçirmək onun üçün çətin olacaq: nə bir hərəkət, nə bir maşın tırıltısı; qarlı dağlar tam üç-dörd ay göyün ətəyində dirənib duracaqdılar. Buzbulağın dün-

yadan əli üzüləcəkdi... Ev – çayxana, çayxana – ev... Qış Sərvəri qorxutdu, dəhşətə gətirdi və Sərvər bu dəhşətlə yatıb, yuxusunda isti və işıqlı bir yay gecəsi gördü.

Şəhəri yataqdan duranda Sərvər, özlüyündə, qışın məsələsini tamam həll eləyib qurtarmışdı. Əl-üzünü sevinə-sevinə yudu, çörəyini tələsə-tələsə yedi, küçəyə çıxıb qonşuluqdakı çoxdan kimsəsiz qalmış bir evin qapısında bir müddət ayaq saxladı. Bu ev Əjdərin idi: həyətini qanqal basmışdı... Əjdərin Bakıda olduğunu Sərvər çayxanada öyrəndi. Bir də Teymur Bakıda idi; Kömürçü bazarında alver eləyirdi. Teymur Sərvərin sinif yoldaşı idi, buna görə Sərvər daha da ürəkləndi; hətta o qədər ürəkləndi ki, atasına bir söz deməmiş, anasından pul almamış, qayıdanbaş, məhəllədə özünün yol tədarükünü də elədi. Bir neçə evin darvazasında dayanıb ev yiyələri ilə əsl alverçilər kimi danişdı, sövdələşdi; axırda, Şövkət arvadda otuz-qırx kilo badam yeri elədi, Gülgəz arvadda əlli-altmış kilo çövüz yeri elədi; sonra evə gəldi, anasını yola gətirdi, sonra onlar ikisi bir yerdə Ağalar kişini də birtəhər yola gətirdilər... Və bütün bunları eləyə-eləyə Sərvər xəyalında böyük Bakını gördü, orada alver eləyib, pul qazanıb, əynində təzə kostyum, təzə palto Leninqradın bir zaman yalnız "uvolneniya" vaxtı ehtiyatla gəzə bildiyi küçələrini xəyalında doyunca və ləzzətlə gəzdi. Və eyni vaxtda da o, Əjdəri və Əjdərlə bağlı olan əhvalatı xatırladı.

Əhvalat isə çoxdanın əhvalatı idi, yeddi-səkkiz ilin əhvalatı...

Yay idi, qovunun təzəcə ağaran vaxtı idi. Və o yay qovunun təzəcə ağardığı vaxt gecələrin birində Xanım arvadın bostanda, dəmir tor arasında saxladığı fərələrdən biri yoxa çıxdı. Fərənin yoxa çıxmağı səhər bilindi və o səhər Ağalar kişi ilə Sərvər bostanın dörd yanını gəzib ayaqdan saldılar, ancaq heç bir yerdə toyuq tükü, toyuq nişanəsi tapmadılar. O biri gecə bir fərə də yoxa çıxdı. Bu dəfə Ağalar kişi gecəni yatmayıb, səhərəcən hinə keşik çəkməyi qərara aldı. Əlində tūfəng, kolların arasında gizləndi, ağacların dalında pusdu, ancaq onun səhərə yaxın dözməyib, oturduğu yerdə bir balaca mürgüləməyi ilə səhər hindən bir toyuq da qeyb olub, əlli-ayaqlı göyə çəkildi. Ağalar kişi möhkəm dilxor oldu, çünki bu, yaxşı əlamət deyildi; çünki bu iş, heç şübhəsiz, adam işi idi – Yer üzünün bir heyvanı o dəmir torun arasından toyuq apara bilməzdi. Ağalar kişi çox fikirləşdi, kənddəki düşmənlərini çox götür-qoy elədi, hətta üç-dörd qonşu kəndin şübhəli hesab elədiyi cavanlarını da ürəyində birbəbir sayıb-sadaladı, ancaq heç bir dürüst qənaətə gələ bilmədi. Ağalar kişi o fərə ogrusunu heç vaxt görə bilmədi, onu Sərvər gördü; gecələrin birində oğru özü öz

ayağıyla gəlib çıxdı. Özü də bostanın lap ortasına: çardağın lap yanına... Ağalar kişi yatmışdı, xoruldayırdı, ancaq Sərvər yatmamışdı, çardaqla üzüqöyli uzanmışdı, aşağıda tağlar boyunca ağara-ağara səpələnib gedən yemişlərə baxırdı. Birdən Sərvər arxa tərəfdən öz adını eşitdi. Sonra o, aşağıdan, dirəyin dibindən piçilti eşitdi: "Ə, səs salma, aşağı düş, mənəm, Əjdərəm, qorxma..." Ancaq Sərvər elə qorxmuşdu ki, heç tərpənməyə də hali qalmamışdı. O, handan-hana birtəhər dikələ bildi, çardağın bu tərəfinə keçib altda, dirəyin dibində əlini ağızına qoyub, bütün vücudu ilə Sərvərə "sus" deyib dayanmış uzun və arıq Əjdəri gördü. Sonra Əjdər qollarını uzadıb Sərvəri çardaqdan ehmalca düşürdü. Çaladan uzaqlaşıb, ta bostandan çıxanacan onlar dinməz-söyləməz yeridilər; bostanın qurtaracağında bir qoz ağacının dibində Əjdər dayandı.

— Otur.

Sərvər oturdu.

— Malades, oğulsan, səs-küy salmadın. — Əjdər gülümsədi, əlini Sərvərin ciyninə vurdu.

Bir müddət bir-birlərinə baxdılar.

— Bərk qorxdun?

Sərvər dinmədi.

— Dur, bir tıkə cœurək tap gətir, acından lap nəfəsim kəsilir... Amma, bura bax, kişi ol, Pişik Ağaları oyatma.

Sərvər durub cœurək dalınca getdi. İki lavaş gətirdi, bir qac pendir gətirdi və Əjdər cœurəyini yeyib qurtarandan sonra o, ehmalca, ehtiyatla soruşdu:

— Toyuqları aparan sən idin?

— Mən idim...

— Kənddə səni bərk axtarırdılar.

— Bilirəm.

— Beş-altı milsəner gəlmışdı.

— Hə?

— Bizzən də soruştular. Dədəm dedi ki, Bakıdasan. Bəs sən Bakıda deyildin?

— Bakıdaydım.

— Bəs niyə orda qalmadın ki?..

— Yerimi bilmədilər. Bir eclaf satmışdı məni.

— Bəs indi neyləyəcəksən?

— Gizlənib, ara soyuyanda yenə gedəcəyəm.

Bu yerdə Sərvər sualların arasını kəsdi, çünki qalan şeylər onsuz da məlum idi. Cəmisi üç-dörd ay bundan qabaq rayondakı konserv zavodunun meyvə qəbulu məntəqəsində işləyəndə, günlərin bir günü

Əjdər hökumətin üç min manat pulunu götürüb aradan çıxmışdı; bu əhvalatı Buzbulaqda hamı bilirdi... Sonra Əjdəri kimsə Bakı bazarlarının birində alver eləyən görmüşdü. Bu xəbər də çox tezliklə kəndə yayılmışdı.

Sərvər susdu, Əjdərin barəsində xeyli vaxt öz-özünə düşünəndən sonra yenə də ehmalca, ehtiyatla soruşdu:

– Bəs gecələr harda qalırsan?

Bu dəfə cavab vermək əvəzinə Əjdər uzun müddət Sərvərin gözlərinin içini baxdı, onu çasdırananın, hətta hürküdüb qorxudanacaq baxdı və uzun-uzadı baxışdan sonra, nəhayət ki, dilləndi:

– Gedib satmazsan ki?

– Yox, ə... Nə danışırsan, heç kəsə demərəm!..

– And iç!

– Nəyə and içim?

– Nəyə inanırsan?

Sərvər çox fikirləşdi, ancaq and içməyə bir şey tapmadı. Əjdər göydəki Ayı göstərib:

– Ona inanırsanmı? – dedi.

Sərvər başını qaldırıb aya baxdı. O gecəki Ay isə elə böyük idi, elə qəribə idi ki, o Aya inanmamaq, doğrudan da, mümkün olan şey deyildi... Buna görə də Sərvər lap ürəkdən:

– İnanıram! – dedi.

– And iç.

– O Ay haqqı, heç kəsə demərəm!

– Di dur dalımcə gəl...

Və onlar bir xeyli yol gedəndən sonra gəlib dağın dibinə, Buzbulaq camaatının "İlanmələşən" dediyi yerə çıxdılar. Burada saysız-hesabsız böyürtkən kollarının arxasında – üstünü, dörd yanını kol basmış əzgil ağacının budaqları altında Əjdər özünə yer eləmişdi.

Sanki Sərvəri daha da təəccübləndirməkdən ötrü Əjdər hələ içəri girməmiş komanın ağızında dayanıb, astadan bir fit də verdi: elə bil kükük çağırırdı, ancaq içəridən kükük çıxmadı, kirpi çıxdı. Kirpinin adam qabağında belə gəzməyini Sərvər birinci dəfə gördü. Elə bil kirpi də bunu hiss elədi, Sərvərin iyini alan kimi yumrulandı, başını gizlətdi və onun bu hərəkəti, nədənsə, Əjdərin bərk xoşuna gəldi.

– Qardaşimdır, – dedi. – Mənim kimi yetimin biridir, özü də çox vicdanlı kirpidir, ilanlara göz verib işiq vermir... Yatanda qarovalumu çəkir.

O hörməcək toruna oxşayan komanı, o sısqa bulağı, o kirpini, hətta o qara çaydanı və hisli çirağı da Sərvər əsgərlikdə olduğu vaxt hər gün xatırlamışdı. Zarafat deyil, bir ay, ay yarım sərasər o, atasını

yuxuya verib, yaxud onu bostanı gəzmək bəhanəsi ilə aldadıb, hər gecə o dağın dibinə qaçmışdı – Əjdərə yemək aparmışdı.

İndi onlar Bakıda Təzəbazarın qapısı qabağında üz-üzə dayanmışdılar. Əjdər ağlagelməz dərəcədə kökəlmışdı, qarın bağlamışdı, buxaq sallamışdı. Boğula-boğula nəfəs alırdı, hirsli-hirsli Sərvərin üzünə baxırdı və bu hirsin səbəbini Sərvər heç cür anlaya bilmirdi.

– Nəyə gəlmisən? – Əjdərin birinci suali bu oldu.

Sərvər dedi:

– Alverə gəlmisəm. Bir az şey-şüy gətirmişəm. Satıb, sonra Leningrad tərəfə getmək istəyirəm.

Sərvərin ütülənmiş şalvarına və onun qara pencək altdan geydiyi, bu dünyada yalnız Buzbulaq qarılarının toxuya bildiyi, qırmızı naxışlı ağaappaq yun köynəyinə Əjdər çox baxdı. Baxıb nəsə fikirləşdi, nəyisə götür-qoy elədi:

– Bu vid-fasonla, – dedi, – bazarda oturacaqsan?

Əjdər cibindən quru ota oxşayan bir şey çıxartdı. Onu iyiləyib xeyli öskürəndən sonra boğula-boğula soruşdu:

– Nə gətirmisən?

– Badamdır, bir də kövüz. Cəmisi yüz on beş kilodur.

– Harda qoymusan?

– Kömürçü bazarında, Teymurun yanındadır.

Bu müddət Əjdər fikirli-fikirli yola baxdı. Sonra yoldan keçən bir boş taksini saxlayıb Sərvəri oturtdu:

– Get, qoy maşına gətir! – dedi.

Çox keçmədi ki, onlar iki nəhəng kisəni həmin təksidəncə düşürüb, bazarda Sərvərin tanımadığı bir adamın yanında qoydular. Özləri bazarın yuxarı qapısından çıxıb, yavaş-yavaş Basın küçəsinə endilər...

Onlar bir tindən burulub, bir xırdaca həyətə girdilər. Köhnə ev idi, qabağında aynabəndi vardı və ahil, ağısaçlı bir qadın o aynabənddə paltar ütüleyirdi.

Əjdər Sərvəri həyətdə qoyub, pilləkənlə yuxarı qalxdı, qarı ilə xeyli səhbət elədi, sonra Sərvəri də yuxarıdan çağırıldı.

– Bəri gəl, burada qalacaqsan, – dedi, – və aynabəndə açılan iki qonşu qapıdan birini itələyib açdı. – Bu sənin otağın, o da qıravatın... Çay iç, yat, dincəl. Çıx gəz, kinoya get.. Bu da Marqodur, tanış ol... Gürcüdür. Tək arvaddır... Pul-zad lazımlı olsa, bundan alarsan... Sənin bazarnan işin olmasın, bazarın işinə mən baxacam.

Belə görüş, şübhəsiz ki, Sərvərin ürəyindən ola bilməzdi: elə bil Əjdər onu hələ usaq hesab eləyirdi. O gün Sərvər axşamacan şəhəri

dolandı, axşam evə qayıdır Əjdərin yolunu gözlədi. Əjdər o evə gəlib çıxmadı; onun səhərisi də Əjdər o tərəflərdə görsənmədi. O, bazarda öz şeylərini də tapmadı; bazarı əldən-ayaqdan saldı, dünən şeylərini tapşırıldığı o adam da elə bil əlli-ayaqlı göyə çəkilmişdi... Əjdərin yer-yurdunu öyrənmək üçün bazardan Marqo arvadın evinə qayıdanda yol boyu Sərvər çox fikirləşdi, çox baş çindirdi, ancaq bu işdən heç nə anlaya bilmədi. Üstəlik, Marqo arvad da Əjdərin yerini demədi. Elə bil qəsdən demədi. Əlac bircə Teymura qaldı və o gün axşamüstü bazar bağlanana yaxın, Kömürçü bazarında Sərvər Teymurun üstünü kəsdirdi:

- Ə, Teymur, Əjdəri görməmisən ki?
- Görmüşəm. Səhər tezdən Tiflisə getdi.
- Necə yəni Tiflisə getdi?
- Getdi də. Necəsi yoxdu ki.

Sərvər az qaldı ki, uşaq kimi ağlasın.

- Bəs mənim barəmdə bir söz demədi?

– Dedi. Dedi ki, gəzib dolansın, çıxıb getsin kəndə. Dedi, ondan alver eləyən çıxmaz.

Sərvər səsi getdikcə bağırdı:

- Bəs mənim pullarım, bəs mənim şeylərim?!

Teymur heç halını da pozmadı:

– Mən pul işini bilmirəm, – dedi, – onu özünüz bilərsiniz. Mənə söz tapşırıblar, mən də sənə deyirəm... Dedi ki, tək günü getsin, cüt günü getməsin. O günlər Əjdərin tanış pravadnikı var – yeddinci vəqonda. Dedi ki, bilet-zad almasın, vaqonun pravadnikinə səni tapşırıbdır. Poyez gecə bir tamamda gedir, pravadnikə Əjdərin adını verəcəksən... Yeddinci vaqon, yadından çıxməsin...

Əgər onlar on il bir yerdə oxumuş olmasaydilar, bəlkə söhbət buradaca bitəcəkdi. Ancaq söhbət burada bitmədi, çünki onlar on il bir yerdə oxumuşdular. Çünki söhbətin lap axırında, özü də lap axırıncı sözü deyəndə Teymur azca ehtiyatsızlıq eləmişdi, bir balaca qımışmışdı və bu anda onun gözünün içində nəyinsə gizləndiyini Sərvər aşkar seçə bilmişdi və qaçıb gizlənən o bapbalaca işaretida Sərvər haçanınsa fırıldaq Teymurunu görmüşdü. Buna görə də o qəfildən Teymuru yaxaladı:

- Əjdər Tiflisə-zada getməyib, – dedi, – sən mənə yalan deyirsən.

Sən Əjdərin yerini bilirsən, məndən gizlədirsen!..

Teymur əl-ayağa düşdü:

– Əjdərin yer-yurdu nə gəzir? On ildir ki, Əjdər nizakonnu yaşayır, heç yerdə propiskası-zadı yoxdur.

— Deyirsən, Tiflisə gedib, hə?... Adam ol, ə, vicdanın olsun!... Axı görürəm ki, yalan deyirsən, gözlərinin içindən görürəm!

Bir müddət Teymurun səsi gəlmədi. Sərvər hiss elədi ki, Teymur yumşalıb, özü də yumşaq danışmağa başladı:

— Mən onu adam bilirdim, — dedi. — Nə bileydim ki, əclafın, dilənçinin biridir... Yüz kilo şeyi götürüb çıxıb aradan... Belə də vicdansızlıq olar?!

Teymur dedi:

— Taxsır özündədir, özün oturub sataydın.

Və Sərvər yenə də özündən çıxdı:

— Vicdansız qoydu ki, satım?! Mən haradan biləydim ki, bu adam afirisdir, alçağın, julikin biridir.

Teymur yenə də səsini çıxarmadı. Beləcə səssiz-səmirsiz də onlar piştaxtanın üstündəki şeyləri yiğisıldılar. Bir yerdə kisələrin ağızını bağlayıb bazarın qaravulçusuna tapşırdılar. Bazardan çıxdılar və bir müddət Əjdərin söhbətinə eləmədilər.

— Havanı görürsən?

— Yaman soyuqdur!

— Amma təmizdir, görürsən?.. Lap Buzbulağın havasına oxşayır.

Sərvər dedi:

— Buzbulağa da qar yağımı görəsən... Mən gələndə yağış yağırdı.

Bu yerdə Teymur özü Əjdər söhbətinin üstünə gəldi:

— Belə havalarda Əjdərin pristupu tutur, — dedi.

— Nə pristup?

— Bəs bilmirsən, Əjdər naxoşdur da... Asmadır, nədir, bir axmaq naxoşluqdur. Hava soyuq olanda yazıq nəfəs ala bilmir. Hava ki, belə oldu, Əjdəri bazarda-zadda görməzsən, dəniz tərəfdə bir restoran var, padvaldır, gedib orda oturur.

— Deyirsən, indi də orda olar.

— Bəlkə olar, nə bilim, ancaq mən ölüm, mənim adım olmasın!

Daha Sərvər heç nə soruşmadı. Teymuru yolda qoyub, dəniz tərəfə qaçıb və o, "badval"-restoranın qaranlıq bir küncündə Əjdəri tapdı.

— Paho!.. Tiflisə gedən burda imiş!.. Afirist!.. Əclafın biri, əclaf!..

— Otur görün, artıq-əskik çərənləmə.

Sərvər dedi:

— Dur gedək, mənim şeylərimi ver, mən sənin kimi əclafnan oturmaram.

Əjdər onun əlindən dartıb oturtdı:

- Şeylərini satmışam, - dedi, - Görürsən, bala-bala ötürürəm içəri. - deyib, qabağındakı araq şüşəsini göstərdi.
- Pullarımı verməsən... - Sərvər yumruğunu Əjdərin üstünə tuşladı.

Əjdər ehmalca onun qolundan yapışdı:

- Çıxarıq, bayırda vurarsan, - dedi, - burada olmaz, Pişik Ağaların oğlu!..

- Deməli, dədəmə də sataşırsan! Yaxşı, baxarıq, çöldə danışarıq!

Əjdər bir müddət susdu. Sonra bir cibindən beş-altı badam çıxartdı, o biri cibindən üç dənə cövüz çıxartdı və onları stolun üstünə qoyub altdan-altdan Sərvərin üzünə baxdı:

- Tanıyırsan?
- Tanıyıram! Hamısın sənin xirtdəyindən çıxaracağam!
- Əjdər stolun üstünə qoyduğu badamdan birini götürdü:
- Şövkətin badamındandır, düz tapmışam?

Sərvər təəccübləndi.

- Bu da Gülgəz arvadın bizim barının yanındakı cövüzündəndir, sizin dal həyətdəki pişpişənin bu tərəfində. O pişpişənin böyründə bir əncir ağacı vardı, yarpaqları payızda da gömgöy olurdu. Bir də bir alça vardı, tövlə tərəfdə, divarın lap dibində, payızda çiçək açırdı... O alça dururmu hələ?..

Sərvər dedi:

- Durur, niyə durmur... Sən mənim başımı bişirmə. Mənim pullarımı ver.

- Pişpişə də durur?

Əjdər susdu, xeyli vaxt körük kimi fısıldadı, sonra öskürdü, sinəsindən dəhşətli xırıltı qopdu və birdən bu xırıltının içindən qəribə, vahiməli bir səs çıxdı:

- O pişpişəyə deyərsən ki, Əjdər ölürlər!..

Və birdən-birə Sərvər baxıb gördü ki, Əjdərin gözləri dolub, Əjdər ağlayır, gözdərinin gildir-gildir yaşı pencəyinin yaxasına töküür. Onun Əjdərə yazılı gəldi, bərk yazılı gəldi, bir xoş söz demək istədi, deyə bilmədi...

Restoranın işıqları sönəndən sonra onlar ayağa durdular. Bayır soyuq idi: yer donmuşdu, küçə ay işığında bomboş işarirdi.

- Saat neçədir?

- On ikiyə qalır.

- Bu gün sən gedəcəksən.

- Niyə axı?

Əjdər bulvar tərəfə döndü və üzünü dənizə sarı tutub xeyli vaxt təngiyə-təngiyə getdi və nəhayət:

- Səndən alverçi çıxmaz, – dedi.
- Mən alverçi olmağa gəlməmişəm.
- Bəs niyə gəlmisən.
- Demədim? Gəzməyə gəlmişəm, istəyirəm Leningrada gedim.

Əjdər dedi:

- Mən də gəzməyə gəlmişdim, görürsən də, hələ də gəzirəm.
- Axı səndən mənə nə?.. Mən ki hökumətin pulunu qaçırtmadı.

Və məhz bu yerdə Əjdərin sinəsindən qopan dəhşət o sözləri deməyinə Sərvəri peşman qoydu. Əjdər döşünü tutub əyilə-əyilə özünü dənizin lap qırğındakı dəmir məhəccərin üstünə saldı. O öskürdü, Sərvər dediyi sözlərin peşmançılığını çəkdi; aradan xeyli vaxt keçdi və bir xeyli keçəndən sonra Əjdər bir az dikələ bildi. Dikəldi, ancaq dinib danışmadı. Onlar gözlərini dənizə zilləyib durdular...

– Deyən, sözüm bərk dəydi sənə... Bağışla, mən elə demək istəmirdim.

- Yox, əşı, o nə sözdü ki, mən ayrı şey fikirləşirəm.
- Nə fikirləşirsən?
- Bu gün bazarda bir qəribə şey görmüşəm. Səhərdən beynimdən çıxmır. Bir xırdaca ev köpəyi bir yekə küçə itini qabağına qatıb qovurdu... Ağappaq əl boyda bir şey. Heç tullab itə də oxşamırdı...

– Nə olsun ki?

– Necə nə olsun? Top boyda bir şey, o boyda iti!.. Özü də görəydin necə qovurdu. Camaat da baxıb hırıldışındı.

Sərvər:

- Sən piyansan, – dedi, – sayıqlayırsan.

Əjdər dedi:

- Bilirsən o it niyə qaçırdı?

Sərvər dedi:

- Bilmirəm, gəl çıxaq gedək.

– Hara gedək?

– Hara deyirsən.

Əjdər dedi:

- Onda vağzala tərəf gedəcəyik.

Onlar baş alıb, vağzal səmtə yollandılar və bir az gedəndən sonra yenə Əjdər it barədəki o söhbətin üstünə qayıtdı.

– Mən o itin qaçmağına təəccüb eləmirəm, – dedi. – Başqa şeyə təəccüb eləyirəm: o qədər adamın içində heç kəs bilmirdi ki, o yekəlikdə it o siçovula oxşayan tullabın qabağından niyə qaçı...

- Sən bilirdin?
- Bilirdim, həlbəttə, bilirdim! O it gözəl başa düşürdü ki, cama-atın hamısı o siçovul tullabınan əlbirdir... Ona görə də qaçırdı.
- Bundan, yəni nə məna çıxır ki!
- Heç bir məna-zad çıxmır! – Əjdər hirsli-hirsli dilləndi. – Onu demək istəyirəm ki, mənim o itə yazığım gəldi.

Donmuş sahil yolunu xırçıldada-xırçıldada onlar bir müddət də səssiz-səmirsiz yeridilər. Sonra Əjdər özünü bir skamyanın üstünə saldı:

- Saat neçədir?
- Birin yarısıdır.
- Az qalib ki!
- Nəyə az qalib?
- Poyezdin getməyinə.
- Axı sən məni niyə qovursan burdan?.. Pullarımı xərclədiyin üçün?

– Xeyr, bilişəm ki, sən burda ilişərsən. Özü də tez ilişərsən. Yenə həmin xırıltı nəfəs, yenə həmin fışılıtı, həmin dilxorçuluq. Üstəlik, Əjdərin gözləri də qızarıb, get-gedə qan çanağına dönürdü. Və Sərvərin Əjdərə bərk yazılışı gəldi. Sərvər çəşib qalmışdı: çıxıb getsin-mi, necə getsin? Qalsın, nədən ötrü qalsın? Əjdərdən ala biləcəyi puldan o, hələ restoranda ümidi üzmüşdü. Sərvər birdən-birə saatına baxıb:

- Gedirəm, – dedi.
- Düz deyirsən?
- Mən səni birdən-ikiyə aldatmışam?

Əjdər ayağa durdu:

– Pulların pravadnikdədir, – dedi, – Yeddinci vaqon – Teymur deyib sənə. Beş yüz manatdır, rayona çatanda alacaqsan. Bu küçə ilə düz gedib vağzalın qabağına çıxacaqsan. Di, yeri get. Mən xarabam, çox xarabam, mən sənnən vağzala gedə bilməyəcəyəm...

* * *

Bir dəstə onluq idi. Bir qoşa dəftər varağının arasına qoyulmuşdu və varağın ortasında solğun karandaş yazılısı vardı:

- "İstəmədim bu şəhərdə qalasan,
Qalib burda mənim kimi olasan.
Vaxt gələr ki, bu sözümü bilərsən,
Gəlib qəbrim üstdə rəhmət deyərsən".

Sərvər pulları pravadnikdən alıb, cibinə qoydu, o yazını pravadnikin yanındaca oxudu, sonra kağızı da səliqə ilə büküb, cibinə qoydu.

...Və o sözləri Əjdərin şeirlə yazmağına Sərvər qətiyyən təəccüblənmədi, bilirdi ki, dünyada elə şeylər var ki, onları yalnız şeirlə demək olur...

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Əsərin əvvəlində Sərvər haqqında nə deyilir? O, əsgərlikdən kəndə qayıdanda hansı arzularla yaşayır?
2. Sərvər nə üçün kənddə qalmaq istəmir?
3. Əjdər doğma kəndindən nə üçün qaçaq düşmüşdü?
4. Sərvərin şəhərə gəlməkdə məqsədi nə idi?
5. Əjdər Sərvəri şəhərdə necə qarşıladı? Bu görüş Sərvərə necə təsir etdi?
6. Sərvər Əjdəri harada tapdı? Onlar nə barədə söhbət etdilər?
7. Əjdərin yazdığı şeirdə nə deyilirdi?
8. Əsəri ifadəli oxumağı və məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlanın

Yazıcıının “Ürək yaman şeydir” əsəri lirik hekayə janrında yazılıb. Əsərdə insanın mənəvi saflığının qorunması problemi ön plana çəkilmişdir.

“Hökumətin üç min manat pulunu götürüb aradan çıxan” Əjdərin hərəkətini başa düşmək asan deyildir. Hökumətdən gizlənən Əjdər təhlükəyə baxmayaraq, nə üçün kənddən uzaqlaşmaq istəmir, ilan mələşən kolluqda yaşayır?

Əsərin digər qəhrəmanı – Sərvərin kənddəki həyatının təsvirinə diqqət yetirin. Vaxtilə Əjdərin harada gizləndiyini bilsə də, ələ verməməsi, ona kömək etməsi Sərvəri necə səciyyələndirir?

Əsgərlikdən yenicə qayıtmış bu gənc iki yol ayrıcındadır: Kənddə qalıb yaşamaq, yoxsa bir az pul əldə edib şəhərə üz tutmaq, əyləni hərbi xidmətin ağrı-acısını canından çıxarmaq.

İkinci yolu seçən Sərvər bazarda badam satıb qazanc əldə etmək həvəsi ilə şəhərə gelir. Bu hərəkət Sərvəri necə səciyyələndirir? Fikrinizi əsaslandırın.

Əjdərin xatırladığı hadisəyə diqqət yetirin:

“Bu gün bazarda qəribə bir şey görmüşəm. Səhərdən beynimdən çıxmır. Bir xirdaca ev köpəyi bir yekə küçə itini qabağına qatıb qovurdu.” Hamı tərəfindən təklənən yekə itin xirdaca ev köpəyinin qabağından qaçması ilə Əjdərin öz taleyi arasında hansı yaxınlıq var?

Buzbulaqdan qaçıb şəhər bazarında alverçilik edən xəstə Əjdər Sərvərin alış-verişə qurşanmasının qarşısını nə üçün alır?

Sərvəri yenidən kəndə – Buzbulağa qaytarmaqda onun məqsədi nədir?

Suala cavab vermək üçün Əjdərin Sərvərə yazdığı dörd misralıq şeirə də diqqət yetirin. Bu şeir onun daxili aləmi ilə taleyi arasındakı ziddiyəti göstərmək baxımından səciyyəvidir.

Əsərin adına diqqət yetirin. “Ürək yaman şeydir” ifadəsi ilə müəllifin nə demək istədiyini aydınlaşdırmağa çalışın.

Müstəqil iş üçün

Əjdərlə Sərvərin nitqinə, hərəkətlərinə, əsərdə onlar barədə deyilənlərə əsaslanmaqla hər birinin zahiri görünüşünü, xasiyyətini təsvir edin. Yazıda bu obrazlara öz münasibətinizi də əks etdirin.

ELÇİN (1943)

Ədəbiyyatımızda 60-ci illər nəslini, “yeni nəqli” təmsil edən Elçin hekayə, povest, romanları ilə geniş oxucu kütləsinin məhəbbətini qazanmışdır. O, tənqidçi, dramaturq, publisist, kinodramaturq kimi də səmərəli fəaliyyət göstərir.

Elçin Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. O, hələ uşaqlıqdan mütaliəni çox sevmiş, kitab həvəskarı olmuşdur.

Elçin orta məktəbi bitirib ADU-nun filologiya fakültəsində təhsil almışdır. Təhsilini başa vurduqdan sonra Azərbaycan Elmlər Akademiyasının aspiranturasında təhsil almışdır.

Elçin ədəbi fəaliyyətə 1959-cu ildə çap etdirdiyi hekayə ilə başlamışdır. Bundan sonra, o, dövri mətbuatda hekayə, povest, roman və ədəbi-tənqid məqalələri ilə ardıcıl surətdə çıxış edir.

Yazıcıının hekayələr və povestlərində haqqqa, ədalətə inam, həyatdakı mənfiliklərə qarşı barışmazlıq duyğusu çox güclüdür.

Onun hekayə və povestlərinin qəhrəmanlarının əksəriyyəti adı insanlardır – sürücü, çayçı, dəllək, hamam müdürü, tərəvəzsatan, qarovalı kimi sadə peşə adamlarıdır. O, bu qəhrəmanları ideallaşdırır, süni təsvirlərə yol vermir, real, canlı insanlar kimi göstərir.

Yazıcı gənc oxular üçün verdiyi bir müsahibədə deyir: “Günəş insanların hamısını qızdırır və mən inanmırıam ki, ən pis adamın bəxtinə belə o gün işığından bir parça pay düşməsin. Çətinli odur ki, insanı yaxından tanışan, o bir parça işığı axtarıb tapaşan və bu bir parça işığın izinə düşüb işıqlı bir dünyaya çıxasan. Eyni zamanda özün də ta uşaqlıqdan özündəki o bir parça işığı qoruyub saxlamağı bacarmalısan”.

Elçinin “**Baladadaşın ilk məhəbbəti**” hekayəsi bu baxımdan səciyyəvidir. Əsərdə yeniyetmənin ilk məhəbbət tarixçəsindən söhbət açılır. Baladadaşın bədii portretini çəkməklə yazılıçı çoxlarının həyatda geyiminə, davranışına görə mənfi yanaşlığı bir gənc haqqında ilk təsəvvür yaradır: “Baladadaş yalnız ayaqlarına səndəl gey-

mişdi, əynində parusin şalvar, qısaqol, miləmil trikotaj köynək var idi, başına “aerodrom” kerpə qoymuşdu. ” Hadisələrin gedişində aydın olur ki, ilk baxışda rəğbət doğurmayan, “dünyanı vecinə almayan” Baladadaş əslində həssas, nəcib təbiətli insandır. Sevilin və nişanlısının iç üzünü, daxili aləmini, bir-birinə münasibətindəki süniliyi görən Baladadaş onların boğuq mühitindən baş götürüb dənizə qaçıır, xilas yolunu mavi Xəzərin qoynunda tapır. Dənizin çirkəb götürməyən, təmiz suları sanki onun qəlbində bu insanlarla ünsiyyətdən yaranan çirkəb yuyub aparır, hiss və duyğularındakı əvvəlki təmizliyi özünə qaytarır.

“Dolça” povestində hadisələr Ağababanın ailəsində baş verən hadisələrin fonunda təsvir edilir. Əsərin qəhrəmanı 50 yaşlı sürücü Ağababa zəhmətkeş, böyük ailəsinin qayğısını çəkən, düşdüyü mühitdə öz saflığını qorumağa çalışan bir insandır.

Halal zəhmətlə yaşayan Ağababa və onun ailəsi bazarkom Bəşir, onun ailəsi və onlarla əlaqədar olan adamlarla qarşılaşdırılır. Dolanışq ucbatından öz evini yayda kirayə verməyə məcbur olan Ağababa kirayənişinlərin pozğun hərəkətlərinə dözə bilmir, onları evindən qovur.

Ağababanın ailəsi ilə kirayənişinlər arasındaki qarşılaşma, təkcə insanları deyil, Ağababanın itinin-gözütök böyüdüyü Dolçanın da həyatını imtahana çəkir. Nəfsi ilə bacarmayan Dolça get-ge-də yazıqlaşır, ələbaxan, qarınqulu dilənciyə çevrilir.

Son dövrədə Elçinin “Ağ dəvə”, “Ölüm hökmü”, “Mahmud və Məryəm” kimi sanballı romanları işıq üzü görmüşdür.

Elçin dramaturgiya sahəsində də uğurlu fəaliyyət göstərir. Onun “Poçt şöbəsində xəyal”, “Qızıl”, “Ah, Paris, Paris” və digər pyesləri teatr səhnəsində uğurla tamaşa qoyulmuşdur. Onun ssenariləri əsasında altı bədii film çəkilmişdir.

Suallara cavab hazırlayın

1. Elçinin ilk hekayəsi nə zaman çap olunub?
2. Onun hansı povestləri vardır?
3. Elçin hansı hekayələrin müəllifidir?
4. Yazarının hansı məşhur romanları vardır?
5. Elçinin hansı dram əsərləri vardır?
6. Onun əsərlərində hansı mənəvi problemlər əks olunub?

Tapşırıqlar

1. Elçinin hansı əsəri üzrə filmə, tamaşaaya baxmısınız. Bu barədə qeydlərinizi dəftərinizə yazın.
2. Yazıçının həyat və yaradıcılığı üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

BÜLBÜLÜN NAĞILI (İxtisarla)

Dan ötdü, gün doğdu. Kəniz-qaravaşların hüznlə onunçün oxuduqları mahniların, çaldıqları udun səsi tamam eşidilməz oldu və hər tərəfi bir bozluq bürüdü və bu bozluq get-gedə işıqlandı, şəffaflandı və bu işıq içində o kiçik, kimsəsiz yetim uşağın solğun çöhrəsi göründü.

Neçə gün idi ki, elə bil kimlər isə yorulmurdu. Dədə Qorqudun sözləri ilə onun qulağına piçıldayırdı: “Qız-gəlinin qas-qas gül-məz oldumu; qızıl xinanı ağ əlinə yaxmaz oldumu?” Bu kimsələrin piçiltisində açıq-aşkar bir şadlıq vardı, elə bil ki, illərin həsəd yüksəndən qurtulmuşdular. “Ağbirçəkli arvadların bildir-bildir ağlayacaq, qaza bənzər qız-gəlinin gözünün yaşını tökəcək, qarğı kimi qara saçlar yolunacaq, ağ çıxarılaceq, qara donlar geyiləcək, ağ-boz atlarının quyruğu kəsiləcək, igidlərin qara geyib göy sarıyacaq, ev-eşiyində sıvən qopacaq”.

Sonra o bu piçıldayanların səsindəki hərislikdən tanıdı ki, bunlar uzun-uzadı illər boyu ölüb getmiş mal-dövlət sahibləridi, təniş-bilişlərdi və bu açıq-aşkar hiss olunan şadlıq da onu deyirdi ki, axır ki, sənin də axırın çatdı, axır ki, səninki də qurtardı; bunların bir çoxunu o, talamışdı, bir çoxunun qızılı, daş-qası, kəniz-qaravaşı, qulbeçələri sonradan onun olmuşdu, yiğilmişdi, yiğilmişdi, yiğilmişdi, yiğilmişdi.

Neçə gündü ki, onun üçün bir pənahgah, imdad yeri yox idi, təkcə bir boşluq vardı, dibi görünməyən bir quyu vardı və o, bütün vücudu ilə hiss edirdi ki, bu qaranlıq quyunun dibinə uçmağa lap az qalıb, çünki xanlar xanı Bayandura da qalmamışdı bu dünya və Dədə Qorqud boy boylamışdı, söy söyləmişdi, oğuznamə düzmişdi

və belə demişdi: "Onlar dəxi bu dünyaya gəlib keçdi. Karvan kimi qondu köcdü. Əcəl aldı, yer gizlədi, fani dünya yenə qaldı. Gəlimli-gedimli dünya. Son ucu ölümlü dünya".

Neçə gündü ki, o ölürdü, bunu hamı bilirdi və bunu o özü də bilirdi, yolüstü qonaq idi; azar-bezar söhbəti deyildi bu, qocalıq idi.

Və birdən-birə onun ölüm taxtını hər tərəfdən bürümüş bu sarı qızıl parıltısı, ləl-cəvahir işıltısı yox oldu, bir şəffaflıq yarandı və bu şəffaflıq içində, bu təmizlik, paklıq içində o yetim uşağın çöhrəsi göründü.

O, pərqu yorğan-döşəkdə uzanıb gözlərini yummuşdu və bütün gücünü, diqqətini toplayıb zənlə o solğun çöhrəyə baxırdı; əlbəttə, hələ bu uşağın xəbəri yoxdu ki, illər keçəcək və o, bir ucu İrandan, bir ucu Turandan tutmuş, dünyanın ən dövlətli adamı olacaq, xəzinəsinin daşı, qaşı çəki ilə çəkiləcək, xurcunları ipək-qumas dolu dəvə karvanları ellər-obalar dolaşacaq, gəmiləri dəryalar üzəcək. Əlbəttə, hələ bu uşağın xəbəri yox idi ki, ağına-bozuna baxmadan, insaflı və insafsız yollarla, yaltaqlıqla və hədə-qorxu ilə, ayaq öpməklə və baş kəsməklə, yalandan gülməklə və yalandan ağlamaqla bütün ömrü boyu mal-dövlət yiğacaq, öz dünyasını hamını heyrətə gətirən və hamını da çəkindirən, ürküdən bir nağıl dünyasına çevirəcək; əlbəttə, hələ bu uşağın xəbəri yox idi ki, uzun-uzun illər keçəcək və o, son məqamda özü ilə beləcə üzəbzə dayanacaq.

O bilirdi ki, bu dəm qız-gəlini başının üstündə dayanıb, oğlanları, kürəkənləri onun taxtının ətrafına düzülüb, kəniz-qaravaşlar onun üçün nəgmə oxuyur, ud çalır, bunu bilirdi, amma heç kimi görmür və heç nəyi eşitmirdi, gözlərinin qabağında təkcə bu meşə yaşıllığı idи, bu meşə yaşıllığı içindəki sarı bülbüл idи və bir də o sarı bülbüлün nəgməsini eşidirdi, amma meşədəki yox, əvvəlki nəgməsini eşidirdi, hüznlü, kədərli nəgməsini.

Onda yaz gəlmişdi və onun təzə salındığı bağça başdan-başa gül açmışdı, çiçəklənmişdi və heç kim ağlına gətirməzdı ki, bu təzə bağcanın sahibi cavan tacir – gündən-günə şöhrətlənən, gündən-günə dövlətlənən və bu şöhrət üçün, bu dövlət üçün gecəsini gündüzə qatan cavan tacir bir vaxt ac-yalavac bir yetim idi və həmin yetim öz acliğindən ayrılməq üçün ağlaşığını da etdi, siğmayanı da, sonra dəyana bilmədi, həmişə çoxu az gördü, doymadı, həm bəxti gətirdi bu dünyada, həm zehni itiydi, fərasətliydi, yiğdiqca yiğdi, qızıl qızıl gətirdi, dünyanın ən böyük və ən təmiz almazları, zümrüdlər, yaqtular, firuzələr, mirvarilər saxsı küplərə dolduruldu və bu saxsı küp-

lərin sayını artırmaq hərisliyi dünyada onunçün hər şeyi əvəz etdi.

Elə bil ki, saxsı küplərin kölgəsi onun yumulmuş gözlərinin qarşısındakı o meşə yaşıllığını, o sarı bülbülin işığını söndürmək istədi, amma o, bütün gücünü topladı və həmin meşə yaşıllığına kölgə düşməyə qoymadı və yenə də dünyada heç nə və heç kim yox idi, təkcə köksü gözəl dağlardakı o meşəyə gün dəymişdi, bir də o bülbul idi, amma bülbul meşədəki nəgməsini yox, əvvəlki nəgməsini ötürdü, yenə də həmin kədərlə, hüznə ötürdü, bir də ki, o ağsaçlı, ağısaqqallı, üzünə gömgöy bir rəng çəkilmiş qoca idi.

Onda yaz gəlmışdı və o təzə bağça başdan-başa gül açmışdı, çıçıkləmişdi və ətirli, güllü-çiçəkli yaz günlərinin birində bağçanın yanından bir dərviş ötdü; bu dərvişin əlində tutduğu təbərzinin¹ dəmir ayparasının üstünə sarı bir bülbul qonmuşdu – dərviş sap kimi nazik dəmir zəncirlə bülbülin ayağını təbərzinin taxtasına bağlamışdı və həmin bülbul o dəm dünyyanın ən dərdli-ələmli nəgməsini ötürdü.

O, ayağı narın zəncirli bu sarı bülbüle baxdı və bir kəlmə də söz deməyib dərvişin hind qozu qabığından qayrılmış kəşkülünə² bir-birinin dalınca on qızıl atdı və zənciri qırdı, bülbülü bağçaya apardı, qızıldan böyük bir qəfəs düzəltirdi, qəfəsi çarhovuzun yanında ən səfali yerdə asdırıldı, bülbülli bu böyük qızıl qəfəsin içində saldı və hər gün bir səhər tezdən, bir də axşamçağı vaxt tapıb bu böyük qızıl qəfəsin içindəki bülbüle tamaşa eləməyə gəldi.

Sarı bülbul o böyük qızıl qəfəsin içində, o güllü-çiçəkli səfali bağçada səhər-axşam oxumağa başladı, amma bülbul yenə də həmişə yanıqlı ötdü və onun ötdüyü bu nəgmələr səhər-axşam dünyyanın dərdindən, qəmindən xəbər verdi.

O, başqa bir bülbul tapdırıb qəfəsə saldırdı ki, sarı bülbul tək qalmasın, kar eləmədi, qəfəsi daha da böyütdürdü, genişləndirdi, kar eləmədi, axırda günlərin bir gündündə bütün işini-gücünü atıb ilxisinin gözü olan göydəmir ürgəni mindi və çapılıb bağçaya girdi, qızıl qəfəsin ağızını açdı, sarı bülbülli qəfəsdən buraxdı və göydəmir ürgəni bülbülin ardınca çapmağa başladı; tacirliyə qurşanmış bir yeniyetmə də onu tək buraxmadı, onunla yanaşı çapdı.

Sarı bülbul dağlar aşıb, dərələr keçdi, axırda gəlib köksü gözəl o dağlardakı meşəyə çatdı və meşədəki qoca bir palid ağacının ovuğunda köhnə yuvaya girdi; sarı bülbul o qədər uçmuşdu ki, tamam taqətsizdi, bülbul bütün gücünü toplayıb oxumağa başladı.

¹ Təbərzin-dərvişlərin gəzdirdiyi başı aypara şəkilli balta.

² Kəşkül-dərvişlərin gəzdirdiyi, hind qozunun qabığından çanaq.

Köksü gözəl o dağlardakı meşədə o dəm sarı bülbül dünyanın ən cəhcəhli nəgməsini oxudu və bu nəgmə güldən, çicəkdən danışdı, dünyanın gözəl meşələrindən, saf bulaqlarından, təmiz dəryalarından söylədi; sarı bülbülün nəgməsi ürəyə sevinc gətirdi, şadlıq gətirdi, bu nəgməyə köksü gözəl dağlar qulaq asdı, kölgəli qayalar, kəklikli çinqıllar, işıqlı çəmənlər qulaq asdı və bu nəgməyə, bir də ki, yeniyetmə tacirlə o qulaq asdı.

O, göydəmir ürgənin belində oturub ağacın gövdəsindəki kiçik ovuğa baxırdı və bülbülün nəgməsinə qulaq asırdı; o başa düşürdü ki, bu nəgmə sarı bülbülün son nəgməsidi və o burasını da başa düşürdü ki, sarı bülbül özü də bunu hiss edir, oxuyur, bülbül özü də bilir ki, son nəgməsidi, ötür.

Və sarı bülbülün nəfəsi kəsildi, nəgməsi sona yetdi.

Meşəyə sükut çökdü.

Köksü gözəl o dağlardakı meşəyə çökmiş sükutu yeniyetmə tacir pozdu.

– Axmaq bülbül, – dedi. – Qızıl qəfəsdə, gülün, çicəyin içində bəslənirdi, oranı bəyənmədin, bir ağac ovuğunu ondan üstün tutdun, axırda da ürəyin partladı, öldün.

O, gözlərini palidin ovuğundakı yuvadan çəkib yeniyetmə tacirə baxdı və heç nə demədi.

Sonra göydəmir ürgəni çapıb meşədən çıxdı.

Sonra o meşə tamam yaddan çıxdı və o sarı bülbül də tamam unuduldu.

İndi birdən-birə o meşənin zümrüd yaşılılığı hər tərəfi bürüdü, amma bu zümrüd yaşılığın içində sarı bülbül meşə nəgməsini oxumadı, elə hey əvvəlkə nəgməsini, dərdli-ələmli nəgməsini oxudu.

O, gözlərini qapayıb hər tərəfi bürümüş bu meşə yaşılığına baxırdı və çox istəyirdi ki, bülbül bu dəm onun qulaqlarında həmin nəgməsini oxusun, dünyanın gözəl meşələrindən, saf bulaqlarından, təmiz dəryalarından xəbər versin, dünyanın yaxşı-yaxşı işlərində danışın, amma sarı bülbül onun gözləri qarşısındakı bu yaşılıq içində elə hey öz dərdli nəgməsini oxuyurdu və o başa düşdü ki, bu nəgmə əslində onun özünün köksündən qopub gələn bir nəgmədi, onun özünün son nəgməsidi və bu son nəgmə heç cür o meşə nəgməsinə çevrilmir.

Sonra hər tərəfi bürümüş meşə yaşılığı yox oldu, bülbülün nəgməsi də kəsdi və yenə də hər tərəfi bir bozluq bürüdü və bu bozluq içində, o, yenə elə bil ki, yuxarıdan aşağı özünə baxdı, yenə ağ saçları, ağ saqqalı, gömgöy arıq sıfəti gördü, amma bu dəfə daha

diksinqəndə, çünki diksinqəndə vaxt qalmamışdı, həmin qaranlıq quyunun dibi onu özünə çəkirdi.

O yuxarıdan aşağı özünə baxdı və təkcə təəccübənməyə macal tapdı ki, bu cür ağsaçlı, ağsaqqallı da oğul olar! Bir də ona imkan tapdı ki, köksü gözəl o dağlardakı meşədə yeniyetmə taciri xatırlasın və bütün gücünü – son gücünü toplayıb öz-özünə piçildasın: “Axmaq yeniyetmə”, sonra həmin qaranlıq quyunun dibinə uçdu və hər şey bitdi.

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Əsərdə cavan tacirin uşaqlıq dövrü haqqında nə deyilir?
2. O, var-dövləti necə qazanıb?
3. Artıq qocalmış, saç-saqqalı ağarmış tacir öz gəncliyində baş vermiş hansı hadisəni xatırlayır?
4. Tacirün bülbüllü qəfəsdən buraxmaqdə məqsədi nə idi?
5. Sarı bülbül qəfəsdən azad olduqdan sonra hara uçdu?
6. Bülbülin öz yuvasında oxuduğu nəğmədə nədən bəhs olunurdu?
7. Cavan tacir bülbülin ölümünü gördükdə nə dedi?
8. Əsərdə tacirin qocalığı haqqında nə deyilir? O, ömrünün son məqamında kimin sözlərini eşidir?
9. Ömrünün son anında keçmiş xatırlayan tacir yeniyetmə tacir haqqında nə deyir?
10. Əsərin məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

“Bülbülin nağılı” hekayəsində insanın azadlıq arzusunun müqəddəsliyindən söz açılır. Əsərdə bülbülin müxtəlif vəziyyətlərdə, qızıl qəfəsdə və öz yurd-yuvasında keçirdiyi hislərin təsvirinə, təbiət təsvirlərinə diqqət yetirir.

Sarı bülbül qızıl qəfəs içində oxuduğu nəğmədə dördündən, qəmindən söz açır, dağlar qoynundakı meşədə, qoca palidin ovu-

ğundakı köhne yuvasında isə dünyanın ən cəh-cəhli nəgməsini oxuyur. Bunun səbəbini izah edin. Sizcə, qızıl qəfəsdəki həyatla təbiətin qoynunda, doğma yurdda, yuvada həyatın qarşılaşdırılması ilə yaziçı nə demək isteyir?

Yeniyetmə tacir sarı bülbülün meşədəki son nəgməsini dinləyir. Sarı bülbülün nəfəsi kəsilir, nəgməsi sona yetir. Meşəyə sükut çökür. Köksü gözəl o dağlardakı meşəyə çökmüş sükutu yeniyetmə tacir pozraq deyir: "Axmaq bülbül, qızıl qəfəsdə, gülün, çıçəyin içində bəslənirdin, oranı bəyənmədin. Bir ağaç ovuğunu ondan üstün tutdun, axırda da ürəyin partladı, öldün".

Əsərin sonunda isə ağısaçlı, ağısaqqallı tacir həmin səhnəni xatırlayır, son nəfəsdə gücünü toplayıb öz-özünə piçildayır: "Axmaq yeniyetmə".

Bu səhnələri müqayisə edin. Həyatını var-dövlət qazanmağa həsr etmiş qoca tacir ömrünün sonunda hansı həqiqəti dərk edir?

O, nə üçün bülbülü yox, yeniyetmə taciri axmaq adlandırır?

Tacirin Dədə Qorqud müraciətinin eşitməsinin təsviri ilə yaziçı nə demək isteyir?

Sizcə, bülbülün azadlığa qovuşandan sonra ölüməsi nə ilə əlaqədardır?

Bu səhnədən hansı nəticəni çıxarmaq olar? Əsərdə kiçik bir quşcu-ğazın taleyini, tacirin həyatını təsvir etməkdə yaziçının niyyəti nədir?

Müstəqil iş üçün

"Bülbülün nağılı" hekayəsi sizdə hansı hislər, duyğular oyatdı? Qoca tacirin dərk etdiyi həqiqət barədə nə düşünürsünüz? Bu barədə fikirlərinizi ədəbiyyat dəftərinə yiğcam şəkildə yazın.

Sinifdən xaric oxu üçün

Elçin. "Talvar" hekayəsi.

CABİR NOVRUZ (1933–2002)

Cabir Novruz ədəbiyyatımızda 60-cılar nəslini təmsil edən istedadlı şairlərdəndir. O, vətəndaşlıq mövqeyindən, səmimi dillə yazılmış lirik, fəlsəfi-ictimai məzmunlu şeirlər, poemalar müəllifidir.

Cabir Novruz Xızı rayonunun Una kəndində anadan olmuşdur. Orada məktəbi bitirib Bakıda pedaqoji texnikumda təhsil almışdır. Bir il ADU-nun filologiya fakültəsində oxuduqdan sonra təhsilini Moskvada, Ədəbiyyat İnstitutunda davam etdirmişdir.

C.Novruzun “İlk görüş” adlı ilk şeiri 1952-ci ildə çap edilmişdir. Bu dövrdən başlayaraq yazdığı əsərləri, xüsusən “İnsan himnləri” şeirlər silsiləsini insan taleyinin, mənəvi aləminin poetik ifadəsi kimi səciyyələndirmək olar. O bu silsilədə diqqəti çağdaş dünyamızda insanı düşündürən, narahat edən problemlərə, həyatın mürəkkəbliyinə, enişli-yoxuşlu məqamlarına cəlb edir.

Şairin yaradıcılığında məhəbbət mövzusu xüsusi yer tutur. Bu məhəbbət, şairin öz sözləri ilə desək, “hər insanı insan edən, hər bir kəsin varlığında yanın, coşan, üşyan edən, milyon illər dəyişməyən duyğuları vəsf etmək” arzusunun bədii ifadəsidir. Bu hiss və duyğular ilk növbədə Vətənə, torpağa, doğma xalqa, ona həyat bəxş edən ata-anaya məhəbbətlə köklənib.

Şairin əsərlərinin lirik qəhrəmanı ilk növbədə torpaq, el qeyrəti çəkən, xalqının mənəvi dəyərlərinə qəlbən bağlı olan, ziddiyətli dün-yamızda öz yerini tapmağa, öz sözünü deməyə səy göstərən insandır.

“İnsan vətənində böyükdür ancaq” şeirində sənətkar oxucunu həyatın sadə, lakin dərin məna kəsb edən həqiqətləri üzərində düşünməyə sövq edir.

İnsan vətənində böyükdür ancaq,
İnsan vətənində ancaq gərəkdir.
İnsan qərib yerdə bir yükdür ancaq,
İnsan qərib yerdə ölü deməkdir.

Şair Cənubi Azərbaycan haqqında da əsərlər yazmışdır. Cənub həsrətinin doğurduğu kədərlə yanaşı, gələcəyə inam sənətkarın həmin əsərlərində başlıca yer tutur.

“İxtiyarım olsa idi” poemasında xalqımızın Qarabağ dördü qələmə alınmışdır. Yurdumuzun işgalinə dözməyən, bu acı həqiqətlə heç cür barışa bilməyen şair əsərdə həyəcan təbili çalır, Vətən oğullarını intiqama səsləyir. O, Vətən torpağını hərraca qoyub satanları, silahı yerə atıb qaçanları, döyüş, müharibə ovqatı əvəzinə toy-bayram, çal-çağır azarına tutulanları lənətləyir, onlardan qəzəblə söz açır.

C.Novruz öz yaradıcılığında ana mövzusuna dönə-dönə müraciət etmiş, əsərlərində cəfakes, ömrünü övlad yolunda şam kimi əridən ananın poetik obrazını yaratmışdır. Sənətkar ananı günəşə, dünyaya tay tutur, onun əvəzedilməzliyindən, müqəddəsliyindən məhəbbətlə söz açır:

Mən bizim anaları günəşə tay tuturam,
Onlara gül çələngi məhəbbətdən tuturam,
Əlvan qövsi-qüzehdən min cür rəng istəyirəm...
Onlara od verirəm ürəyimin odundan,
Övladların adından, oğulların adından.
Əyilməz analara əyilmək istəyirəm.

Şairin əsərlərində təbiətin tərənnümünə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu mövzuda yazılmış “Qalxdım dağlara”, ”Bulaq suyu, dağ havası” şeirlərində şair yalnız təbiətin gözəlliyinin tərənnümü ilə kifayətlənmir, insanı təbietin övladı, bir hissəsi kimi götürür.

C.Novruz nəğməkar şairdir. Bəstəkarlarımız sənətkarın bir çox lirik şeirlərinə musiqi bəstələmiş, bu şərqlər az bir zaman içinde dillər əzbəri olmuşdur.

Suallara cavab hazırlayın

1. Cabir Novruz hansı məktəblərdə təhsil almışdır?
2. Şairin ilk şeiri necə adlanır və harada çap olunub?
3. Onun yaradıcılığında hansı mövzular aparıcı yer tutur?
4. Şairin Vətən mövzusunda hansı əsərləri var?

Tapşırıqlar

1. C.Novruzun şeirlərinə bəstələnmiş mahnılar haqqında məlumat toplayın. Həmin əsərlərdən çıxış edərək onu bir sənətkar, insan kimi səciyyələndirin.
2. Şairin həyat və yaradıcılığı üzrə plan tərtib edin. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

SAĞLIĞINDA QİYMƏT VERİN İNSANLARA

Ay adamlar, bir arzum var, qoyun deyim,
Sağlığında qiymət verin insanlara...
Yaxşılara sağlığında yaxşı deyin,
Sağlığında yaman deyin yamanlara...
Bu sözlərim düz olmasa, töhmət edin,
Sizdən rica eyləyirəm milyon kərə,
Şairlərə sağlığında hörmət edin,
Sağlığında heykəl qoyun ölməzlərə...
Sözünüzü sonralara saxlamayın,
Gələcəyə çox da ümid bağlamayın,
Sağlığında sevindirin təmizləri,
Siz həyatda bu amalla addımlayın.
Sağlığında ifşa edin xəbisləri,
Murdarlara sağlığında murdar deyin.
Tülkü deyin tülkülərə, aslan deyin aslanlara,
Sağlığında qiymət verin insanlara...
Bu nədəndir, ölən kimi adamlara
qəlbimizdə sevgi, hörmət
aşib-daşır?..

Ölən kimi yaxşılardan yaxşılaşır,
yamanlardan yaxşılaşır.

Xatırələr söyləyirik, nekroloqlar qollayıraq,
Hamını da insan deyə o dünyaya yollayıraq...
Bu gecikmiş xeyir-dua kimə gərək?..
Bundan məzar böyüyəcək, ya ölənim diriləcək?..
Xoşum gəlmir bu köhnəlmış adətlərdən,
xoşum gəlmir,

Bu sərdabə sevgilərdən, hörmətlərdən
xoşum gəlmir...
İstəmirəm məndən sonra qiyməti mən,
Bir an ömrü milyon qızıl ölüm gələ
dəyişmərəm...

Diri üçün iynə boyda hörməti mən,
Ölü üçün min heykələ dəyişmərəm...
Ay adamlar, ürəyimi siz dinləyin,
Üz tuturam uşaqlara, qocalara, cavanlara,
Sağlığında qiymət verin insanlara,
Yaxşılara sağlığında yaxşı deyin,
Sağlığında yaman deyin yamanlara...
195

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Şair əsərdə kimə müraciət edir?
2. Əsərdə sənətkar hansı arzusundan söz açır?
3. Şair insana nə zaman qiymət verilməsini düzgün sayıır?
4. Əsərdə xəbis insanlar haqqında nə deyilir?
5. Şeiri əzbərləyin, ifadəli oxumağı öyrənin.

Əsərin təhliline hazırlıq

“Sağlığında qiymət verin insanlara” şeirində şairin narahatlığına, həyəcanlı misralarına diqqət yetirdinizmi? Əsərdə insana sağlığında layiq olduğu münasibət bəslənilməsinə, mənəvi saflığa çağırış nə ilə elaqədardır? Şairin bu mövzuda əsər yazmasının səbəbi barədə ciddi düşünün.

İnsana məhəbbət, inamlı yazılmış bu əsər müraciət formasındadır. Şairin təsvir, tərənnüm yox, müraciət forması seçməsi nə ilə əlaqədardır?

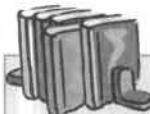
Həyatda rast gəldiyimiz müxtəlif xarakterli, əqidəli adamlar barədə şeirdə söylənilən fikirlərə diqqət yetirin. Şairin hansı insanlara rəğbət bəslədiyini, hansı insanlar barədə tənqidi fikirlər söylədiyini müəyyənləşdirməyə çalışın. Bu fikirlərə öz münasibətinizi də bildirin.

Əsərdə şairin köhnəmiş adətlər, gecikmiş xeyir-dualar, boğazdan yuxarı, ucdantutma hamiya deyilən təriflər barədə dedikləri ilə razılışırıñızmı? Bu barədə rəyinizi əsaslandırın.

“Yaxşılara sağlığında yaxşı deyin, Sağlığında yaman deyin yamanlara” misraları üzərində bir daha düşünün. Şairin bu arzusuna, çağırışına öz münasibətinizi bildirin.

Şeirdəki bədii təzadlara, təkrirlərə, bədii suallara, məcazin digər növlərinə diqqət yetirin. Onlardan əsərdə necə, hansı niyyətlə istifadə edildiyini aydınlaşdırın.

Bütün bunlara əsaslanaraq əsərdə müəllifin niyyəti barədə nəticə çıxarın.

Müstəqil iş üçün

C.Novruzun “Sağlığında qiymət verin insanlara” əsəri barədə düşüncələrinizi yiğcam inşa şəklində ədəbiyyat dəftərinizə yazın.

DÜNYA ƏDƏBİYYATINDAN SEÇMƏLƏR

LEV TOLSTOY
(1828–1910)

Böyük rus yazıçısı Lev Tolstoy Rusyanın Tula quberniyasının Yasnaya Polyanı malikanəsində zadəgan ailəsində anadan olmuşdur. Uşaqlıq illəri ata-baba malikanəsində mehriban, səmimi ailə mühitində keçmişdir. O, Kazan Universitetinə daxil olmuş, lakin təhsili başa vurmadan malikanəsinə qayıtmış, orada yaşamağa başlamışdır.

Sonra o, yenə Peterburq Universitetinə daxil olursa da, təhsiliyi yarımcıq qoyur. Hərbçi olan böyük qardaşı ilə birlikdə onun xidmət yerinə-Qafqaza yollanır. Burada o, azad kazak həyatına yaxından bələd olur, kazaklar kimi sadə, təbii həyat sürür. Həmin dövrədə şahidi olduğu hadisələri Tolstoy “Kazaklar” povestində qələmə almışdır.

Tolstoy insanın həyatının müxtəlif mərhələlərini əks etdirən “Uşaqlıq”, “İlk gənclik” və “Gənclik” əsərlərini yazar. Bu əsərlər nəşr olunan kimi müəllifinə böyük şöhrət qazandırır. Hər üç əsərin baş qəhrəmanı Nikolay İrtenyevdir. Özündən narazı olan, uğursuzluqlarında başqalarını deyil, ilk növbədə özünü təqsirkar bilən qəhrəman, keçdiyi həyat yoluna nəzər salır, insanlara, dünyaya baxışını, daxili aləmində gedən dəyişiklikləri dərk etməyə, düzgün qiymətləndirməyə çalışır.

L.Tolstoy 1853-cü ildə başlayan Rusiya-Türkiyə müharibəsində də iştirak etmişdir. O, Krım müharibəsində rus ordusunun ağır məğlubiyyətinin şahidi olur. O, artıq müharibəyə yuxarı təbəqənin deyil, hər gün ünsiyyətdə olduğu əsgər və matrosların gözü ilə baxır. Tolstoy vətən naminə deyil, rütbə və təltif üçün çalışan, əsgər həyatına qiymət verməyən zabitlərə nifrət edir, müharibəni lənətləyir. Müharibənin acı təəssüratlarından ədib “Sevastopol hekayələri”ndə istifadə etmişdir.

Tolstoy Fransa ilə Rusiya arasındakı 1812-ci il müharibəsindən bəhs edən “Hərb və sülh” əsərini yazmışdır. Xalqın tarixin-

dən, taleyindən bəhs edən bu əsər böyük uğur qazanır, tezliklə Avropa dillərinə tərcümə edilib nəşr olunur.

Bu əsərdən sonra Tolstoy müasir mövzuda “Anna Karenina” romanını yazar.

Yazıcıının həyatının son dövrü çox gərgin, ağır mənəvi, ruhi sarsıntılarla keçmişdir. Ətrafdakı yoxsulluq, səfalət içinde ailəsinin varlı həyat tərzi onu mənən sıxır, əzab verirdi.

Bütün bunlar, eləcə də ailədə münasibətlərin dözülməz olması onu Yasnaya Polyanadakı evini gizlicə tərk etməyə məcbur etmişdi. Lakin Tolstoy yolda ağır xəstələnib dəmir yolu stansiyasında vəfat etmişdir.

Suallara cavab hazırlayın

1. L.Tolstoy harada anadan olmuşdur?
2. Onun uşaqlıq və gənclik illəri necə keçmişdir?
3. L.Tolstoy Qafqaza nə üçün getmişdi? Bu səfər onun həyatında, yaradıcılığında necə rol oynadı?
4. Yazıcı hansı əsərlərində insan həyatının müxtəlif mərhələlərini əks etdirmişdir?
5. “Sevastopol hekayələri” nədən bəhs edir?
6. “Hərb və sülh” romanında hansı məsələlərdən bəhs edilir?
7. Yazıcı daha hansı məşhur romanların müəllifidir?
8. Tolstoyun həyatının son dövrü necə keçmişdir?

Tapşırıqlar

1. L.Tolstoyun həyat və yaradıcılığı, yaşayıb-yaratdığı dövr barədə əlavə məlumat toplayın.
2. Yazıcıının həyat və yaradıcılığına dair mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin .

HACI MURAD

(İxtisarla)

Mən kövşənlərin arası ilə evə qayıdırdım. Yayın tən ortası idi. Ot çalınıb qurtarmışdı. Bu günə-sabaha çovdar biçini başlanacaqdı.

İlin bu fəslinin özünəməxsus gözəl çiçəkləri olur. Mən əvançı-

çəklərdən böyük bir dəstə düzəltdiqdən sonra evə tərəf üz qoymuş-dum ki, birdən yoluñ qıraqındakı çökəkdə gözəl moruğunu çiçəyi olan bir ayıpəncəsi kolpanı gördüm. Bizdə qanqalın bu növünə "tatar" de-yirlər. Birdən ağlıma gəldi ki, bu ayıpəncəsini dərib topladığım çiçək-lərin ortasına qoyum. Çökəyə endim, ayıpəncəsini üzməyə başladım. Lakin bu o qədər də asan iş deyildi: saplağının tikanlarla örtülü ol-ması və bu tikanların əlimə sarıldığım dəsmalın üstündən belə bar-maqlarına batması bir yana dursun, saplağın özü ağlaşığmaz dərəcə-də möhkəmdi, onu lif-lif eləyib qoparana kimi beş dəqiqə əlləşməli oldum. Nəhayət, mən ciçəyi üzüb qurtaranda, saplaq artıq didik-didikdi, ciçək özü isə əvvəlkı kimi təravətli, əvvəlkı qədər gözəl gö-rünmürdü. Bundan başqa, o öz qabaklıına, yöndəmsizliyinə görə dərdiyim zərif güllərə yaraşmırdı. Mən yalnız öz kökü üstündə qə-səng olan bu ciçəyi əbəs yerə məhv etdiyimə təəssüflənərək onu yerə atdim: "Bundakı enerjiyə, bundakı həyat gücünə bir bax! – Mən ciçəyi qoparırkən çəkdiyim əziyyəti yenidən xatırlayaraq düşündüm. – Necə də inadla qorunurdu, həyatını necə də baha qiymətə təslim etdi!

Mən tarlanın ortası ilə uzanan tozlu, qaratorpaq yolla gedirdim. Nə bir ot vardı, nə də başqa bir göyərti, hər tərəf qapqarayıdı. "İnsan nə qədər dağıcı, nə qədər qəddar bir məxluqdur, o öz hə-yatını təmin etmək üçün nə qədər canlı varlığı, bitkini məhv etmiş-dir", – düşündüm və qeyri-ixtiyari olaraq nəzərlərimlə bu ölü, qara sahədə həyatdan bir nişanə axtardım. Qabaqda, sağda, yoluñ üst tə-rəfində gözüma bir kol dəydi. Yaxınlaşarkən, bunun bayaq ciçəyini əbəs yerə dərib, sonra da atdıgım "tatar"dan biri olduğunu gördüm.

Görünür, kolun üstündən təkər keçmişdi. Təkər keçəndən son-ra yenidən qalxıb dirçəldiyindən indi bir qədər yana əyilmişdi. La-kin hər halda yerə sərili deyildi... Sanki onun bədəninin bir hissəsin-i qopartmış, içalatını çölə tökmüş, qollarını vurub yerə salmış, gözlərini çıxartmışdılar. Lakin o hələ sağdı, o, ətrafında onun kimi milyonlarla bitkiləri məhv etmiş insana can verməmişdi.

"Güçə bax! – düşündüm. – İnsan hər şeyə qalib gəldi, saysız-hesabsız otları tələf etdi, bu isə hələ də təslim olmamışdı".

Birdən keçmiş zamanlarda Qafqazda baş vermiş qəribə bir əh-valat yadına düşdü. Bunun bir hissəsini mən öz gözümlə görmü-şəm, bir hissəsini başqalarından eşitmişəm. Xatırımda və təsəvvü-rümdə canlanan həmin hadisə budur.

* * *

Min səkkiz yüz əlli birinci ilin axırları idi. Soyuq bir noyabr axşamı Hacı Murad, Mahkənd adlı narahat çəçen auluna daxil oldu.

Hacı Murad Şamilin naibi idi. O öz igidliyi ilə şöhrət qazanmışdı. Həmişə bir yerə gedəndə, yanınca xüsusi bayraq götürərdilər. Ətrafında onlarca igid at oynadardı. İndisə onun yanında bir-cə müridi vardi.

Aulun ortasına çatanda, Hacı Murad meydana tərəf uzanan küçə ilə getməyib, atının başını sol cinahdakı dar döngəyə çevirdi. Dağın ətəyində qazılmış ikinci daxmaya çatanda atı saxlayıb o yanbu yana göz gəzdirdi. Hacı Murad daxmanın damında uzanan adamı qamçının sapı ilə tərpədi, astaca səslədi. Kürkün altından qoca bir kişi dikəldi.

Qoca Hacı Muradı tanıyb:

— Əleyküməssalām, — deyə dəssiz ağızını açaraq gülümsədi, bir əlini yerə, digərini artıq dizinə dirək verib qalxdı. Həyətə enəndən sonra o, qonaqpərəstlik əlaməti olaraq bir əli ilə Hacı Muradın atının cilovundan, o birisi ilə sağ üzəngidən yapışdı.

Hacı Murad atdan düşdü və yüngüləcə axsaya-axsaya dəhlizə getdi.

Dəhlizdə ayaq səsləri eşidildi, qapı cırıldadı, ev sahibi Sado içəri girdi. O da atası kimi gözlərini yumub əllərini sıfətinə yaxınlaşdırıldı, dua oxuyub salavat çevirdi, yalnız bundan sonra danışmağa başladı. Sado dedi: — Şəmil əmr verib ki, Hacı Muradı ya ölü, ya diri ələ keçirmək lazımdır.

— Mənim evimdə, — deyə Sado sözünə davam etdi, — nə qədər ki, canımda can var, heç kim mənim qonağıma bir şey eləyə bilməz. Dərd çölən dərđidir. Bu barədə fikirləşmək lazımdır.

Hacı Murad ona diqqətli qulaq asır və fikri ilə razılaşaraq başını tərpədirdi. Sado sözünü qurtaranda o dedi:

— Yaxşı! İndi ruslara bir adamlı kağız göndərmək lazımdır. Mənim müridim gedər, ancaq ona bələdçi lazımdır.

— Qardaşım Batanı göndərərəm, — deyə Sado cavab verib oğluna tərəf çöndü. — Batanı çağır gəlsin.

Sado Hacı Muradı evində qonaq saxlamaqla öz həyatını təhlükədə qoyduğunu yaxşı bilirdi, çənki Şamil, Hacı Muradla arası dəyəndən sonra bütün çəçen əhalisinə xəber göndərmişdi ki, kim ona öz evində yer versə, ölümə məhkum ediləcəkdir. Lakin bu, nəinki Sadonu qorxudurdu, əksinə, hətta onu belə müdafiə etməyi, qoruğu özünə borc bilirdi. Buna görə də o özünün kişi kimi hərəkət etməsindən fərəhəlnir, bununkə fəxr edirdi.

* * *

Şamilin göndərdiyi müridlərdən yaxasını qurtarmağa çalışaraq üç gün yuxusuz qalmış Hacı Murad, Sado “gecəniz xeyrə qal-

sın” deyib otaqdan çıxan kimi yuxuya getdi. Eldar ondan bir qədər aralıda, divarın yanında yatmışdı.

Gecənin bir yarısı qonaq otağının qapısını cırıldadı, Hacı Murad dərhal dikələrək əlini tapançaya atdı. Sado içəri girib torpaq döşəmənin üstü ilə səssiz addımlarla irəli yeridi.

– Nə olub? – Hacı Murad, heç yatmayıbmiş kimi gümrah səslə soruşdu.

Hacı Muradın qarşısında oturaraq dedi:

– Fikirləşmək lazımdır. Sənin gəldiyini bir arvad damdan görüb ərinə xəbər verib, indi bütün aul bilir. Bu saat qonşunun zənəni bizim arvadın yanına qaçıb gəlmışdı. Deyir, qocalar yiğışıblar məscidin qabağına, istəyirlər səni dayandıralar.

Hacı Murad:

– Getmək lazımdır, – dedi.

Sado ayağa qalxdı:

– Atlar hazırdır, – deyib cəld içəridən çıxdı.

Hacı Murad piçildadi:

– Eldar!

Eldar öz adını, ələlxüsus mürşidinin səsini eşitcək yerindən sıçrayıb ayağa qalxaraq papağını başında düzəltdi. Hacı Murad silahını taxıb yapincısını ciyninə saldı. Eldar da silahlanaraq yapincısını geydi. Hər ikisi dinməz-söyləməz dəhlizə çıxdı. Qaragöz oğlan uşağı atları yaxına çəkdi.

Hacı Murad, cəld tüfəngindən yapışib ayağını dar üzəngiyə qoydu və səs salmadan bir anda qalxıb yəhərin hündür yastığından oturdu. Sağ ayağının vərdişli hərəkətilə üzəngini axtara-axtara:

– Allah min əvəzini versin! – deyib ev sahibinə razılıq etdi. Eldar atını Hacı Muradın ardınca sürürdü. Döngənin qurtaracağında, yolun o tayında bir gölgə tərpəndi, sonra isə başqası göründü.

– Dayan! Kimdir gələn, Dayan! – deyə kim isə qışqırınca bir neçə adam qaranlıqdan çıxıb yolu kəsdi.

Lakin Hacı Murad dayanmadı, cəld tapançasını qoburdan çıxardı, atını mahmızlayaraq birbaş yolunu kəsən adamların üstünə sürdü. Yolda duranlar dağılışdılar.

* * *

Vorontsov özünün təmiz ingilis cinsindən olan kürən ayğırını minmişdi, polk yavəri, bir nəfər kazak, bir də dilmanc çəçen onu atla müşayiət edirdilər.

– Mənim hara getdiyimi bilirsinizmi? – deyə Vorontsov soruşdu.

– Xeyr, bilmirəm.

- Ağlıniza da gəlmir?

- Gəlmir...

- Hacı Murad üzə çıxıb... Bu saat bizimlə görüşəcək.

- Ola bilməz!

- Dünən adam göndərmişdi. - Vorontsov uğurdan doğan təbəssümünü zorla gizlədə bilirdi. - Bu saat məni "Şələ talası"nda gözləməlidir. Siz həmin yerə kimi nişançı düzəndən sonra özünüz gələrsiniz mənim yanına.

Poltoratski nişançları lazımlı olan yerlərə düzgün dən sonra Vorontsovun yanına qayıdırı ki, ardınca çaparaq gələn süvariləri görüb atının başını yiğdi.

Onların içərisində hamidan irəlidə, ağıyallı atın üstündə əynində ağ çərkəzi çuxa, başında çalmalı papaq olan zəhmlı bir adam gəlirdi. Üstündəki silah qızılla işlənmişdi. Bu, Hacı Murad idi.

Hacı Muradın başının atlıları dörd nəfərdən ibarətdir. Onlardan biri bu gecə Vorontsovun yanına gələn Xan-Mağoma idi. Mürşidi müşayiət edənlərin içərisindəki enlikürək, çatmaqaş, əllərini, üz-gözünü tük basmış adam, Hacı Muradın bütün var-yoxunu idarə edən Hənəfi idi. Atlılardan iki nəfəri diqqəti daha çox cəlb edirdi. Onlardan biri sarışın, gözəl bir gəncdi. Bu, Eldar idi. Digərisə bir gözü kor, qaşları, kiprikləri tökülmüş, kürən saqqalı qayçıllanmış çəçən Həmzəlo idi.

Poltoratski bu vaxt yolda görünən Vorontsov'u əli ilə Hacı Murada da göstərdi, Hacı Murad atını ona tərəf sürdü və yaxınlaşınca sağ əlini döşünə qoyub öz dilində nə isə deyərək dayandı. Dilmanc çəçən tərcümə etdi:

- Deyir, rus padşahına təslim oluram, ona qulluq eləmək istəyirəm. Deyir, çoxdan gəlmək fikrindəydim. Şamil buraxmırıdı.

Vorontsov dilmancı axıra kimi dinlədikdən sonra zamşa əlcəkli əlini Hacı Murada uzatdı. Hacı Murad bu ələ baxdı, bir an duruxduqdan sonra onu möhkəm sığaraq, Vorontsova baxa-baxa yenə də nə isə dedi.

- Deyir ki, ancaq hər adəmin əli ilə təslim olmaq istəmirdim. Sənə razı oldum, ona görə ki, sərdarın oğlusun. Sənə hörmətim çoxdur.

Vorontsov təşəkkür əlaməti olaraq başını tərpətdi. Hacı Murad öz atlılarını göstərərək yenə danişdi.

Dilmanc knyazı başa saldı:

- Deyir, bu adamlar mənim müridlərimdir. Onlar da mənim kimi ruslara qulluq eləməyə hazırlırlar.

* * *

Ertəsi gün Hacı Murad Vorontsovun yanına gələrkən knyazın qəbul otağı adamlı dolu idi.

Vorontsov Hacı Muradı stolun yanında ayaq üstə qəbul etdi. Baş komandanın qoca, ağ sıfəti dünənki kimi gülümsər deyildi, əksinə-ciddi və təkəbbürlü idi.

Hacı Murad, gündən yanmış balaca əllərini döşünə qoydu, gözlərini döşəməyə dikərək aydın səslə, tələsmədən, ehtiramla dedi:

— Təslim olub, padşahın və sizin yüksək himayəniz altına keçirəm. Söz verirəm ki, canım ağzımdan çıxana kimi rus padşahına namusla qulluq edəcəyəm. Ümidvaram ki, sizin və mənim düşmənim olan Şamilə qarşı apardığınız müharibədə sizə köməyim dəyəcəkdir.

Dilmanc bu sözləri tərcümə etdikdən sonra Vorontsov başını qaldırıb Hacı Murada nəzər saldı. Hacı Murad şax onun üzünə baxdı.

Hacı Murad dedi ki, əgər ona qoşun verib ləzgilərin sərhədində göndərsələr, bütün Dağıstanı ayağa qaldırar, ondan sonra Şamil duruş gətirə bilməz.

— Bu, pis fikir deyil. Bu, mümkündür, — deyə Vorontsov cavab verdi. — Fikirləşərəm.

Dilmanc Vorontsovun sözlərini Hacı Murada başa saldıqda, o, bir qədər fikrə gedib sonra yenidən dilləndi:

— Sərdara bir də onu de ki, mənim ailəm düşmənimin əlində qalıb. Nə qədər ki, ailəm Dağıstandadır, əlim-qolum bağlıdır, burada sizə qulluq eləməyə bilmərəm. Əgər mən qoşun götürüb onun üstünə getsəm, arvadımı da öldürər, anamı da, uşaqlarımı da — birini də sağ qoymaz. Knyaza de ki, birtəhər mənim ailəmin köməyinə yetsin, onları dağlı əsirləri ilə dəyişib xilas eləsin, ondan sonra mən ya ölərəm, ya da Şamilin külünü göyə sovuraram.

Hacı Murad rusların tərəfinə keçdikdən sonra onun ailəsi nəzarət altında saxlanılırdı.

1852-ci il yanvarın 6-da Şamil ruslarla vuruşmadan sonra Vedenə, evinə qayıdırdı.

İmamın məşvərət şurasına daxil olan altı nəfər aqsaqqal, qoca, Şamil içəri gircək ayağa qalxdı. Sonra hamı oturdu. Şamil yuxarı başda, ortada qoyulmuş qalın, hündür döşəyin üstündə əyləşdi, həll olunası bütün məsələlərin müzakirəsi başlandı.

Ən axırda Hacı Muradın məsələsinin müzakirəsi başlandı. Bu məsələnin Şamildən ötrü çox böyük əhəmiyyəti vardı. O bu barədə heç kimə bir söz deməsə də, ürəyində yaxşı bilirdi ki, əgər bacarıq-

lı, cürətli və igid Hacı Murad ondan üz çevirməsəydi, indi Çeçenistanda bu işlər baş verməzdi. Odur ki, necə olursa-olsun, onu buraya çağırmaq və gələndən sonra öldürmək lazım idi. Beş dəqiqə süren təntənəli sükütdən sonra Şamil gözlərini açdı və onları daha çox qiyaraq dedi:

- Hacı Muradın oğlunu buraya gətirin.
- Elə buradadır, – deyə Cəmaləddin dilləndi.

Doğrudan da, bu vaxt Hacı Muradın oğlu Yusif bayır həyətin darvazasında dayanıb gözləyirdi. O, arıqlamış, rəngi solmuşdu, cırıq-cırıq olmuş paltarı üfunət qoxuyurdu.

Yusif atasının Şamilə qarşı olan hisslərinə şəriq deyildi. Atasının ziddinə olaraq, o da dağlarda hamının qızığın pərəstiş etdiyi Şamilə bütün qəlbi ilə valeh idi. Yusif indi də qəlbində imama qarşı xüsusi bir ehtiramı hissi olduğu halda qonaq otağına girib qapının ağzında dayandı, başını qaldırarkən gözləri Şamilin diqqətlə baxan qıywıq gözlərilə rastlaştı. Bir qədər durduqdan sonra, irəli gəlib Şamilin iri ağı əlini öpdü.

- Sənsənmi Hacı Muradın oğlu!
- Mənəm, imam.
- Sən onun nə elədiyini bilirsənmi?
- Bilirəm, imam, özüm də buna çox heyfsilənirəm.
- Yazmaq bacarırsanmı?
- Mən molla olmağa hazırlaşırdım.

– Onda atana yaz ki, əgər bu bayrama kimi qayıdır mənim yənəma gəlsə, onun günahından keçəcəyəm, özü də yenə əvvəlki işində, vəzifəsində olacaq. Əgər qayıtmasa, rusların yanında qalsa, onda... – Şamilin qaşları çatıldı, üzü zəhmlı bir ifadə aldı, – onda sənin boynunu vurduracağam.

Yusifin üzündə bir cizgi belə tərpənmədi. O, Şamilin dediklərini anladığına işarə olaraq başını aşağı saldı.

- Beləcə də yaz, adam göndərəcəyəm, ver ona.

Şamil susub uzun-uzadı Yusifə baxdı.

– Yaz ki, sənə rəhmim gəlir, öldürməyəcəyəm, ancaq gözlərini çıxartdıracağam, necə ki, bütün xainlərinkini çıxartdırıram. Get.

Yusif yalnız Şamilin yanında sakit görünürdü. Qonaq otağından çıxan kimi ardınca gələn adamın üstünə atılıb onun belindəki xəncəri qızından çərədi, özünü öldürmək istədi. Lakin olmadı, tez biləyindən yapışdılar, əl-qolunu bağlayıb yenə də zindana apardılar.

* * *

Çeçenistanda öz məqsədinə nail ola bilməyən Hacı Murad Tiflisə qayıtdı. O, hər gün Vorontsovun iqamətgahına gedir, canışınlə görüşə bildikdə ona yalvarır, Dağıstan əsirlərini yiğdirib öz ailəsinin müqabilində Şamilə təklif etməsini xahiş edirdi. Dönə-dönə deyirdi ki, bunsuz əl-qolu bağlıdır, belə bir vəziyyətdə o, nə özü arzuladığı kimi ruslara xidmət edə bilər, nə də Şamili aradan qaldırar. Vorontsov isə əlindən gələni edəcəyini deyərək qeyri-müəyyən cavablar verir, hər şeyi həll edəcəyini bildirərək məsələni gecikdiridi. Belə olduqda Hacı Murad Vorontsovdan xahiş etdi ki, ona müvəqqəti Zaqafqaziyanın xırda şəhərlərindən biri olan Nuxada yaşamağa icazə versin. O belə güman edirdi ki, ailəsini xilas etmək məqsədilə Şamillə danışqaparmaq və öz yaxın adamları ilə görüşmək üçün ora daha münasib yerdir. Bundan başqa Nuxa müsəlman şəhəridir, məscidi var, namaz qılmağa, ibadətlə məşğul olmağa ora Tiflisdən əlverişlidir.

Nuxada Hacı Murada məscidin və Xan sarayının yaxınlığında, beş otaqdan ibarət balaca bir ev vermişdilər.

Hava qaranlıqlaşan kimi üz-gözləri başlıqla bərk-bərk sarılmış iki qasid gəldi. Pristav onları Hacı Muradın otağına apardı. Onlar da Hacı Murada xoş xəbər gətirməmişdilər. Ailəsini xilas etmək üçün fürsət gözləyən dostları, indi Şamildən qorxub məsələdən açıqdan-açıqə boyun qaçırdılar, çünki Şamil hamını yenidən xəbərdar eləmişdi ki, Hacı Murada kömək edən hər kəs ən müdhiş cəzalarla edam olunacaqdır.

Qasidlər getdilər, Hacı Murad isə hələ də xalçanın üstündə dizlərinə dirsəklənərək oturmuşdu. O, uzun müddət beləcə oturub fikirləşirdi.

“Nə edim! Şamilin sözünə inanıb, yenidən onun yanınamı qayıdım? – deyə Hacı Murad düşünürdü.

“Axır ki, indi qəti bir qərara gəlmək lazımdır, yoxsa Şamil külfətimi məhv edəcək”.

Bütün gecəni Hacı Murad yatmayıb fikirləşdi.

* * *

Gecə yarısına yaxın qərar artıq hazır idi. O, Dağıstana qaçmağı, sadiq avarlarla birlikdə Vedenə soxularaq ya ölməyi, ya da ki, ailəsini əsarətdən qurtarmağı qət etmişdi.

Hacı Murada mütləq kazakların müşayiətilə olmaq şərtilə şəhərin yaxın yerlərinə atla gəzməyə çıxmaga icazə verilmişdi.

Uryadnik sevinirdi ki, atının hər sıçrayışı ilə aradakı məsafə azalır, o, Hacı Murada yaxınlaşır. Hacı Murad ardınca gələn yekə atın ayaq səsindən kazakın tezliklə onu haqlayacağını fikrində təyin edərək, sağ əlini tapançasına apardı, sol əliyləsə, arxadan ayaq səsi eşidərək havalanmış atın başını azacıq yığdı.

Nazarov Hacı Murada yanaşaraq:

– Dedim ki, olmaz! – deyə qışqırkı və əlini onun atının cilovuna atdı. Lakin o, cilovdan yapışmamış güllə açıldı.

– Sən neyləyirsən? – deyə Nazarov sinəsini tutdu, – uşaqlar, qırın bunları! – O bunu deyib yırğalanaraq üzüqöyli yəhərin qaşına yıxıldı.

Lakin kazaklar əllərini tərpətməmiş, dağlılar silaha sarılıraq onları tapança atəsinə tutmağa, qılıncla doğramağa başladılar.

Qala rəisi Hacı Muradın qaçdığını eşidince ikiəlli başını tutub qışqırkı:

– Vay, Allah sizin evinizi yıxsın, bu nə işdir! Niyə mənim başımı kəsдинiz, quldurlar! Buraxdınız getdi! – deyə o, xəbər gətirmiş Mişkinin üstünə çıçırdı.

Hamı ayağa qaldırıldı, qaçanların ardınca göndərmək üçün qalada olan bütün kazaklardan başqa, ətrafdakı dinc kəndlərdən də nə qədər ki, mümkün idi, milisioner toplandı.

Hacı Muradın dirisini və ya ölüsünü gətirənə min manat mükafat veriləcəyi elan olundu. Hacı Muradın öz yoldaşları ilə birlikdə kazakları qırıb qaçmasından iki saat sonra iki yüz nəfərdən çox atlı pristavın ardınca çaparaq qaladan çıxıb dağlıları tutmağa getdi.

Hacı Muradla müridlər tər yarpaqlarla örtülmüş kolluğa girib atdan düşdülər və ac heyvanları cidarlayaraq otlamağa buraxdırılar. Özləri isə oturub, yol üçün götürdükləri pendir-çörəklə qəlyanaltı etdilər. Axşamdan doğan ay dağın dalına çəkildi, ətraf qatı qaranlığı qərq oldu.

Hacı Murad yapincısını yerə salıb namaz qıldı. Namazı təzəcə qurtarmışdı ki, bir qədər aralıdan qarışq səslər eşidildi. Bu, qəza rəisi Karqanov və onun milisionerləri idi.

Hacı Murad mühəsirə olunduğunu başa düşdükdə, öz duşərgəsini gözdən keçirdi. Kolların arasında köhnə bir xəndək vardı. O, burani özünə səngər etməyi, nə qədər ki, canında can var, atmağa gülləsi – yaxa ələ verməməyi qət etdi.

Hava işıqlanmağa başlayan kimi, milis yüzbaşısı atını bir qədər irəli sürərək çıçırdı:

– Hey, Hacı Murad, təslim ol! Biz çoxuq, siz – az.

Buna cavab olaraq xəndəkdən tüstü göründü, tüfəng açıldı. Milisionerin altındakı at sıçrayıb yerə sərildi. Hacı Murad və müridləri, yalnız milisionerlər yerlərindən tərpənərək irəliyə gələrkən güllə atırdılar. Artıq milisionerlərdən üç nəfəri yaralanmışdı.

Atışma bir saat beləcə davam etdi. Günəş doğub yarım ağac boyu qalxmışdı. Hacı Murad artıq fikirləşirdi ki, atlanıb adamları ilə birlikdə vuruşa-vuruşa özünü birtəhər çayın qırığına çatdırınsın. Lakin elə bu vaxt kolluğun ətrafında yenidən çığır-bağır qopdu. Hacı Murad səngərdən boyanıb baxdı: Hacı Ağa Medilinski iki yüzə qədər adamla birlikdə əvvəlkı dəstənin köməyinə gəlmişdi.

Milisionerlər kolluğa dolarkən xəndəkdən dalbadal bir neçə güllə açıldı. Hücum edənlərdən üç nəfəri yıxıldı, qalanları isə kolluğun ətrafında yerə yataraq atəş açmağa başladılar. Onlar güllə atır və koldan-kola qaçaraq yavaş-yavaş dağlıların səngərinə doğru irəliləyirdilər. Bəziləri isə Hacı Muradın və müridlərin gülləsinə rast gələrək yerə sərilirdi. Hacı Muradın bir gülləsi belə boşça çıxmırıldı. Hacı Murad yaralandı. Güllə ciyinini deşmişdi. O, arxalığının astarından bir çəngə pambıq qopardıb yarasının gözünə basaraq yenidən atəş açmağa başladı.

– Qılinc davasına keçək, – deyə Eldar üçüncü dəfə təkrar etdi.

O, düşmənin üzərinə atılmağa hazırlaşaraq dikəlib səngərdən boylandı, lakin elə bu an başından dəyən güllədən ləngərləyərək arxası üstə Hacı Muradın ayağının üstünə yıxıldı. Hacı Murad ayağını onun altından çəkib yenidən milisionerləri nişan almağa başladı. Qurban yenə də oxuyur və tələsmədən tüfəngini dolduraraq düşməni nişan alırdı.

Milisionerlər isə qısqır-bağırla bu koldan o kola qaça-qaça, getgedə xəndəyin ətrafında sıxlasdılar. Nəhayət, Hacı Muradın böyrünə də güllə dəydi. Hacı Murad bu dəfə ölümcul yaralanmışdı, o artıq öldüyünü hiss edirdi.

O bütün gücünü toplayıb xəndəyin içərisində ayağa qalxdı və bu vaxt qaça-qaça səngərə yaxınlaşan adama tapançadan atəş açdı. Gülləsi yenə də boşça çıxmadı, – adam yerə sərildi. Sonra o, xəndəkdən çıxdı və xəncərini siyirərək, bərk axsaya-axsaya birbaş düşmənlərin üstünə yeridi. Bir neçə güllə açıldı – Hacı Murad ləngərləyərək yıxıldı. Milisionerlər şən qısqırıqla ona tərəf yüyürdülər. Lakin onların artıq cəsəd hesab etdikləri bu bədən birdən hərəkatə gəldi. Əvvəlcə qızıl qana boyanmış, papaqsız, qırxiq başı yerdən

qalxdı, sonra gövdəsi dikəldi, sonra isə, o, ağacdan yapışib tamam ayağa durdu. Onun bir an elə qorxunc, elə zəhmlı görkəmi vardı ki, yüyürüb gələnlər o saat dayandılar. Lakin Hacı Murad birdən ağaç buraxaraq səndələdi və dəryazla kökündən biçilmiş ayıpəncəsi kimi tam qameti ilə üzüqoylu yerə sərildi və hərəkətsiz qaldı.

O tərpənmirdi, lakin hələ hiss edirdi. Birinci olaraq yüyürüb gələn Hacı ağır xəncərini Hacı Muradın başına endirdikdə, ona elə gəldi ki, başına çəkiclə döyürlər, lakin bunu kimin etdiyini, nə üçün etdiyini anlaya bilmədi. Bu onun idrakinin son işartisi, şüurunun bədənlə olan axırıncı əlaqəsi idi. Bundan sonra o, artıq heç bir şey hiss etmirdi. Düşmənləri isə artıq Hacı Muradla heç bir əlaqəsi olmayan cəsədi ayaqları altında tapdalayır, xəncərlə doğram-doğram edirdilər. Hacı Ağa ayağını cəsədin kürəyinə qoyub iki zərbəyə başı bədəndən ayırdı və məstini qana batırmamağa çalışaraq başı ehtiyatla kənara yuvarlatdı. Boynundan al qan, başından isə qara qan fışqıraraq yaşıl otların üstünə axdı.

Həm Karqanov, həm Hacı Ağa, həm Əhməd xan, həm də bütün milisionerlər, öldürülmüş vəhşi heyvanın ətrafında toplasın ovçular tək, Hacı Muradın və onun müridlərinin (Hənəfini, Qurbanı və Həmzəlonu tutub əl-qollarını sarılmışdır) cəsədlərini araya alaraq, barıt tüstüsünə bürünmüş kolluqda fərəhlə deyib-gülür, öz qələbələrini bayram edirdilər.

Şumlanmış tarlada tapdalananmış, əzilmiş ayıpəncəsi kolpanının mənə xatırlatlığı həmin bu ölüm idi.

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Əsərin əvvəlində hansı təbiət mənzərəsi təsvir edilir?
2. Hacı Murad kimdir? Onun rusların tərəfinə keçməsi nə ilə əlaqədardır?
3. Hacı Muradın gəlişi ruslara necə təsir edir? Onlar Hacı Murada necə münasibət bəsləyirlər?
4. Hacı Murad nə üçün geriyə-öz ailəsinin yanına qayıtməq qərarına gəldi?
5. Hacı Muradın aqibəti necə oldu? Həmin hissəni əsərdən tapıb oxuyun.
6. Əsərin məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

İndi təhlil edəcəyiniz “Hacı Murad” povesti L.Tolstoyun Qafqazla bağlı əsərlərindəndir. Qafqazda hərbi xidmətdə olarkən Tolstoy burada yaşayan xalqların həyat tərzini, adət-ənənələrini yaxından öyrənmiş, həmin yerlərin füsunkar təbiətinə heyran olmuşdur. Qafqaz xalqlarının igidliyi, mərdliyi onun qəlbində dərin iz buraxmışdır. Əsər üçün həyat materialını da elə yaziçinin həyatının Qafqaz dövrü vermişdir.

“Hacı Murad” ədibin son böyük əsərlərindəndir. Əsərdə Rusyanın Dağıstanda apardığı müharibədən, Şeyx Şamil hərəkatından, bu hərəkatın qəhrəmanlarından olan Hacı Muraddan bəhs olunur.

Povestin əvvəlinde təbiətin gözəlliyyinin, ayıpəncəsi kolunun təsviri nə diqqət yetirir. Yay günü taxıl zəmilərinin arası ilə gedərkən qəhrəmanın şahidi olduğu hadisənin – araba təkərlərinin altında əzilmiş, qol-budağı qırılmış, amma ölməmiş bu kolun həyat eşqi, müqavimət qüvvəsi təsvir edilir. Müəllif bu kolun həyat eşqindən, müqavimət gücündən heyranlıqla danışır: “Nə qədər böyük bir qüvvəyə malikdir! – deyə düşünür. – İnsan çox şeyə qalib gəlmişdir, milyonlarla otları məhv etmişdir, bu isə təslim olmaq istəmir ki, istəmir”. Bu səhnənin təsviri təsadüfidirmi? Ayıpəncəsi kolunun təslim olmaq istəməyib yaşamaq uğrunda var gücü ilə mübarizə aparması yazıçıya nə üçün Hacı Muradı xatırladır. Bu səhnənin təsvirinin hansı rəmzi məna daşıdığını aydınlaşdırmağa çalışın.

Şeyx Şamil hərəkatı ilə bağlı bu əsəri oxuyarkən Qafqaz xalqlarının taleyi, mübarizəsi ilə bağlı tarixi və müasir faktlara əsaslanaraq, Hacı Muradın faciəsinin səbəbləri barədə bir daha düşünün.

Rusiyaya düşmən olan Hacı Muradın hansı xüsusiyyətləri müəllifə xoş gəlir? Hacı Muradın igid, mərd insan kimi təsviri Tolstoyu bir yazıçı kimi necə səciyyələndirir?

Qafqaz müharibəsinin qəhrəmanlarından olan Hacı Muradın düşmən tərəfə keçməsi nə ilə əlaqədardır? Hacı Muradın öz ailəsini xilas etmək üçün həyatını təhlükəyə atması, müridləri ilə birlikdə mərdliklə ölməsi onu necə səciyyələndirir? Povesti diqqətə oxuyun, bu suallara cavab tapmağa çalışın. Cavablarınızı ümumiləşdirib əsərdə müəllifin niyyətinin nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirin.

ORXAN ŞAIQ GÖKYAY (1902–1992)

Orxan Şaiq Gökyay Türkiyənin qüdrətli söz ustalarındandır. Onun yaradıcılığında millilik, türkçülük ideyaları öz parlaq əksini tapmışdır.

Orxan Şaiq Gökyay İnebulda anadan olmuşdur. Məktəbdə oxuduğu illərdə bədii ədəbiyyatın mütaliəsinə böyük həvəs göstərmiş, türk dünyasının, xarici ölkələrin bir çox sənətkarlarının yaradıcılığını öyrənməyə başlamışdır. Ədəbiyyata olan marağının onun həyat yolunu müəyyənləşdirmişdir. Orta məktəbi bitirdikdən sonra o, müvəffəqiyyətlə qəbul imtahanları verərək İstanbul Universitetinin ədəbiyyat fakültəsinin türk ədəbiyyatı şöbəsinə daxil olmuşdur. Universiteti bitirdikdən sonra bir sıra liseylərdə ədəbiyyat müəllimi işləmişdir. Təhsil İnstitutunda müəllim işlərkən ciddi elmi araşdırmalar aparmağa başlamışdır.

Bu illərdə çap olunan, daha çox yaradıcılığının ilk dövrünə aid olan şeirləri O. Ş. Gökyayı milli ruhlu, vətən qeyrətli sənətkar kimi tanıtmışdır. 1944-cü ildə o, məslək, əqidə yoldaşları ilə birlikdə həbs olunmuş, məhbəs divarları arasında əziyyətli günlər yaşamışdır. Sənətkarın həmin dövr yaradıcılığına aid olan əsərlər də dərin ictimai məzmunu, vətənpərvərlik ruhu ilə diqqəti cəlb edir.

Orxan Şaiqin ədəbi-tənqidi fikirləri 1982-ci ildə işıq üzü görmüş “**İzinsiz bağa girənlər**” kitabında toplanmışdır.

Suallara cavab hazırlayın

1. Orxan Şaiq Gökyay harada anadan olmuşdur?
2. O, hansı məktəblərdə təhsil almışdır?
3. O.Ş. Gökyay hansı məşhur əsərlərin müəllifidir?
4. Onun yaradıcılığında hansı mövzu aparıcı yer tutur?

BU VƏTƏN KİMİN?

Bu Vətən torpağın qara bağrında
Sıra dağlar kimi duranlarındır.
Bir tarix boyunca onun uğrunda
Özünü tarixə verənlərindir.

Tutuşub kül olan ocaqlarından,
Şahlanıb¹ köpürən ırmaqlarından²,
Hüdüdda³ qaza⁴ bayraqlarından,
Alnına işıqlar vuranlarındır.

İrəli atılır sellərcəsinə,
Köksündən vurulur tam ərcəsinə,
Bir gül bağçasına girərcəsinə
Bu qara torpağa girənlərindir.

Tarixin dilindən düşməz bu dastan
Nehirlər⁵ qazidir⁶, dağlar qəhrəman.
Hər daşı bir yaqut olan bu Vətən
Canvermə sərrinə ərənlərindir⁷.

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Şairin öz Vətəninə məhəbbəti hansı misralarda daha qabarlıq duyulur? Həmin nümunələri seçib ifadəli şəkildə söyləyin.
2. Əsərdə Vətənin kimə məxsus olduğu söylənilir?
3. Şeirdə Vətən oğulları haqqında hansı fikirlər söylənilir?
4. Şeiri əzbərləyin, ifadəli oxumağı öyrənin.

¹ Şahlanıb- kükrəyib, coşub.

² Irmaklarından- çaylarından.

³ Hüdüdda- sərhəddə.

⁴ Qaza- müqəddəs müharibə.

⁵ Nehirlər- çaylar.

⁶ Qazi- qalib gələn qəhrəman.

⁷ Ərənlərindir- dərk edənlərin- dir, vaqif olanlarındır.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

“Bu vətən kimin” şeiri millətin mərd oğullarına, Vətən namusunu öz həyatından üstün tutan qəhrəmanlara həsr olunub.

Ölümün gözünə dik baxan, Vətənin qara torpağını ana qucağı kimi əziz, munis bilən türk igidlərinin şairin qəlbində hansı hislər, duyular doğruduğunu müəyyənləşdiririn.

Əsərin adına—“Bu Vətən kimin?” sualına diqqət yetirin. İlk baxışda adı görünən bu sualda dərin məna vardır. Hər bir insan doğulduğu, üzərində boy-a-başa çatdığı torpağı öz Vətəni sayır.

Bəs şair bu məsələyə necə münasibət bəsləyir, bu Vətənin əslində kimin olduğunu söyləyir?

Əsərdə Vətən uğrunda çarışan, mübarizə aparan, şəhid olan insanlar haqqında deyilənlərə münasibətinizi bildirin.

Şeirdə Vətən torpağının qara bağındakı sıra dağlara hücuma keçən igidlərin selə, Vətənin hər daşının bir yaqutə bənzədilməsinə diqqət yetirin. Bu məcazlar əsərdə hansı məqsədlə işlədilmişdir?

Əsərdə müəllifin niyyətinin nədən ibarət olmasını müəyyənləşdirin.

Müstəqil iş üçün

“Bu Vətən kimin?” şeirini A.İldiriminin “Əsir Azərbaycanım”, Səhəndin “Fədailər marşı” əsərləri ilə müqayisə edin. Həmin əsərlərin oxşar cəhətlərini müəyyənləşdirib dəftərinizə yazın.

ÇİNGİZ AYTMATOV (1928–2008)

Qırğız xalqının böyük oğlu Çingiz Aytmatov zəmanəmizin görkəmli yazıçılarındandır. Onun dünya şöhrəti qazanmış povest və romanlarında bu gün bəşəriyyətin qəşəfəsi bir çox ciddi problemlər əks olunmuşdur.

Çingiz Aytmatov Qırğızıstanın Talas vadisində, Şəkər qışlaşında anadan olmuşdur. Bu qışlaqda, ətrafdakı dağların ətəklərində keçən uşaqlıq illəri, doğma yurdun həssas, qayğıkeş insanları onun yaddaşında silinməz izlər buraxmışdır. Yaziçi həyatının həmin dövrünü xatırlayaraq yazır: "... Yetişmiş zəmi görəndə o dəm, nədənsə, aralarında böyüdüyüm, ərsəyə çatdığını adamları xatırlayıram. Onların taxılı necə yiğdiğini öz gözlərinlə görəydin gərək. Onların o xoşbəxtliyini indi-indi dərk edirəm. Elə təkcə ona görə xoşbəxt idilər ki, heç olmasa, torpaq verimsiz deyildi. O adamlar özləri də bilmədən məni tərbiyə edirdilər..."

Atası Stalin repressiyasının qurbanı olmuşdur. Çingizi üç qardaşı ilə birlikdə anası böyüdüb boy-a-başa çatdırılmışdır. Uşaqlıq illəri İkinci dünya müharibəsinə təsadüf etmiş, bu ağır illərdə çəkdiyi əzab-əziyyətlər onun üçün ilk həyat dərslərinə çevrilmişdir. "Qırğız çobanı" adlı ilk hekayəsini də həmin illərdə qələmə almışdır.

Məktəbi bitirdikdən sonra o, təhsilini əvvəlcə texnikumda, daha sonra isə Qırğızıstan Kənd Təsərrüfatı İnstitutunda, Moskva-da M.Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda davam etdirmişdir. Kənddə zootexnik kimi əmək fəaliyyətinə başlaması ona öz doğma yurdunu, insanları dərindən öyrənməyə, yazıçı üçün çox əhəmiyyətli olan həyat təcrübəsi qazanmağa kömək etmişdir.

Yaziçi öz yaradıcılığının qaynaqlarından bəhs edərkən deyir: "Mən həyatım boyu çox adamlarla rastlaşmışsam, onlarla söhbət etmişəm. Ona görə də öz əsərlərimdə mən tanıdığım, xatırladığım belə adamlara istinad eləyirəm. Onlar mənim hafizəmdə həmişəlik

yüksək mənəvi prinsiplər və əlahiddə xarakterə malik adamlar kimi qalmışlar.

Böyük qırğız aulu mənə yaradıcılıq sığınacağı kimi xidmət eləyir. Bir çox ideyalar, xarakterlər, surətlər həmin adamların həyatından götürülmüşdür”.

Ç.Aytmatovun yaradıcılığının cövhərini xalq taleyi, xalq müdrikiyi təşkil edir. Yaziçi öz əsərlərində təbii insan həyatını təsvir edir. Onun qəhrəmanları ən çətin anlarda belə öz insanı keyfiyyətlərini qoruyub saxlayan, mənəvi aləminin gözəlliyi ilə seçilən, çətin sınaqlara sinə gərən, öz bütövlüyünü, ləyaqətini qoruyub saxlayan dəyanətli insanlardır.

Ç.Aytmatovun ilk böyük yaradıcılıq uğuru, onu istedadlı sənətkar kimi tanıtdıran, sevdirən otuz yaşlarında ikən qələmə aldığı “Cəmilə” povestidir. İnsan qəlbindəki saf, ülvi hislərin qadir gücündən bəhs edən bu əsər əsl məhəbbət haqqında dastandır. Əsərdə Daniyar obrazı diqqəti cəlb edir. Müharibədə ağır yaralanaraq şikəst olmuş, arxa cəbhəyə göndərilmiş bu gənc həssas qəlbli, zəhmətin qədrini bilən bir insandır. Dəmir yol stansiyasında şikəst Daniyarın ağır taxıl kisələrini min bir əzabla daşması onu bir insan kimi oxucunun gözündə ucaldır.

Sənətkarın bir sıra əsərlərində müharibənin bəşər həyatına təsiri ön plana çəkilmişdir. Yaziçinin “İlk durnalar”, “Ana tarla”, “Cəmilə” əsərlərində döyüş səhnələri olmasa da, müharibənin izləri aydın görünür, onun insan taleyinə təsiri duyulur.

Ç.Aytmatovun “İlk müəllim”, “Koşək gözü”, “Ağ gəmi”, “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povestləri, “Əsrdən uzun gün”, “Edam kötüyü” romanları bir çox dillərə tərcümə olunmuş, sənətkara dünya şöhrəti qazandırmışdır.

Suallara cavab hazırlayın

1. Çingiz Aytmatov harada anadan olmuşdur?
- Uşaqlıq illəri necə keçmişdir?
2. O, hansı təhsil ocaqlarında oxumuşdur?
3. Yaziçinin ilk böyük yaradıcılıq uğuru hansı əser sayılır?
4. Ədib hansı məşhur əsərlərin müəllifidir?

Tapşırıqlar

1. Ç. Aytmatovun yaradıcılığı, əsərlərinə çəkilmiş filmlər haqqında əlavə məlumat toplayın.
2. Mətni plan üzrə nağıl etməyi öyrənin.

DƏNİZ KƏNARIYLA QAÇAN ALABAŞ (İxtisarla)

Canına dənizin ötəri rütubəti və soyuğunu çökmüş zülmət gecədə, bütün Oxot dənizinin sahili boyunca, quru ilə dənizin üz-üzə gəldiyi hər yerdə təbiətin iki qüvvəsinin əbədi mübarizəsi gedirdi – quru dənizə öc gəlir, dəniz isə qurunun üstünə hücum çəkməkdən usanmırıldı.

Dəniz qaranlıqda sildirim qayalara çırpılıb çiliklənərək uğuldayır, özünü əldən salırıdı. Daş kimi bərk torpaq dənizin zərbələri ni dəf edərək, ağır-ağır nəfəs alırdı.

Daha bir gecə əriyib gedirdi. Ertəsi gün onların ova çıxacaqları gecə. Həmin gecə o yatmadı. Ömründə ilk dəfə yuxusu qaçaq düşdü, ömründə ilk dəfə yuxusuzluğun nə olduğunu bildi. O, çox istəyirdi ki, səhər tezdən açılsın, özünü dənizə versin. O, gecəni yatmadı...

Qaranlıq çəkilib getdi. Səhər səxavətlə nura bələnirdi. Torpağın ümumi cizgiləri yavaş-yavaş aydın görünür, dənizin üzü get-gedə açılırdı.

Bu yerdə, Alabaş buxtasının yaxınlığında çəpəki ucalan dağlıq yarımadada ən çox nəzərə çarpan və uzaqdan baxanda, doğrudan da, dəniz kənarıyla baş alıb qaçan nəhəng ala-bula köpəyi xatırladan bir qaya-təpə var. Alabaş qaya dənizdən də, meşədən də həmişə aydınca görünürdü.

Sübh tezdən, günəş iki qovaq boyu qalxanda, buradan – Alabaş buxtasından bir nivx¹ kayakı² ayrılib, dənizə yol aldı. Qayıqda üç ovçu və bir oğlan uşağı vardı. Kişilərdən nisbətən daha cavan və qüvvətli olan ikisi dörd kürəklə avar çəkirdi. Onlardan ən yaşlısı – qəhvəyi sıfətli, arıq, iri hulqumlu, üz-gözünü, ələlxüsus da boynunu dərin qat-qırış basmış, iri, kələ-kötür əlləri çat-çat olmuş

¹ Nivxlər Amur çayının aşağı tərəfində və Saxalin adasında yaşayırlar.

² Kayak-dəridən, qovaqdan düzəldilən üstüörtülü kiçik qayıq.

qoca, qayığın arxa tərəfində oturub, çubuğuunu ağır-ağır sümürərək, sükanı idarə edirdi. Saç-saqqalı çallaşmışdı artıq. On bir-on iki yaşlarında qaragözlü oğlan isə o biri başda, kayakın lap burnunda oturaraq, tez-tez altdan-altdan böyük'lərə baxır, zəhmli ağsaqqalın acığını tutdurmamaq üçün yerində özünü güclə saxlayırdı.

Oğlan təlaş keçirirdi. Oğlanın həyəcan keçirməsinin səbəbi vardı. Bu dəniz səfəri onunçün, onu ovçuluq peşəsinə alışdırmaq üçün düşünülmüşdü. Elə buna görə də Kirisk cüllüt kimi başını o tərəf-bu tərəfə çevirir, ətrafa sonsuz maraq və səbirsizliklə baxırdı. Kirisk ömründə birinci dəfə idi dədə-baba kayakında dənizə peşəkar ovçularla əsl ova gedirdi. Oğlan avarçəkənləri tələsdirmək, dəniz heyvanlarını ovlayacaqları adalarə tez çatmaq üçün az qala özü var gücüylə kürəklərdən yapışmaq isteyirdi. Öz xoşbəxtliyini gizli saxlamaq onun üçün çətin idi; sağlam qarabugdayı yanaqları qıpqırmızı olmuşdu. İllah da gözləri – vəcdə gəlmış fərəhli, saf uşaq gözləri onun qəlbini coşdururan sevinc və qürurunu gizli saxlaya bilmirdi. Axı, qarşıda dəniz vardı, qarşıda onu ov gözləyirdi...

Qoca Orqan onu başa düşürdü. Oğlan onlarla dəniz səfərinə qayıqla əyləncə üçün çıxmamışdı. O öz dəniz ovçusu həyatını başlamalı idi; o həyatı birdəfəlik, havaxtsa bir gün elə dənizdə də başa vurmaq üçün başlamalı idi, neyləmək olar, çörəyini dənizdən çıxaran adamın taleyi belədir, çünki dünyada dəniz ovçuluğundan da çətin və təhlükəli iş yoxdur. Ona gərək uşaq yaşlarından vərdiş eləyəsən. Elə buna görə də atalar deyiblər: "Ağıl – göydən, səriştə –uşaqlıqdan". Atalar belə deyiblər: "Çörək gətirməyən oğul – nəslə yükdür". Deməli, çörək-gətirən olmaq, ailə dolandıran olmaq üçün kişi xeylağı erkən çağlارından özünə bir peşə seçməlidir. Kiriskin də belə bir peşə öyrənmək çəgidiydi; oğlana ovçuluq öyrətmək, dənizə alışdırmaq vaxtı çatmışdı.

Bu barədə hamı bilirdi. Balıq-qadın qəbiləsinin məskən saldığı Alabaş dağının ətəyində hamı bilirdi ki, bugünkü dəniz səfəri, onun, evin ruzi gətirəni Kiriskin xətrinədir. Adət belədir: hər bir kişi xeylağı uşaq yaşlarından dənizlə dostlaşmalıdır ki, dəniz onu tanısın, o da dənizə ehtiram bəsləsin. Buna görə də qəbilənin başçısı qoca Orqan özü və iki ən mahir ovçu – oğlanın atası Əmrayın və atasının əmisi oğlu Mılqun hemişəlik olaraq dənizlə qaynayıb-qarışmalı olan Kiriskin qarşısında borclarını yerinə yetirərək, dəniz səfərinə çıxmışdır. İsləri yaxşı gətirərsə, evə əlidolu dənərlərsə, onların qayıtması ayrı cür olacaq. Onda oğlana layiqincə izzət-ehtiram göstərəcəklər. Gənc ovçu ilə görüş büsəti qurulacaq, bay-

ram olacaq, güclü, cəsur ovçuların ovlayacaqları balıq və vəhşi heyvanlar bəslənən dənizin səxavəti barədə mahnilar oxunacaq. Həmin o bayramda Kirisk üçün başqa bir mühüm tamaşa da olacaq. Şövqlə rəqs edən sehrbaz onun ovçu taleyini göydəki ulduzlardan birinə tapşıracaq. Axı, hər ovçunun öz bəxt ulduzu olur – onu bədnəzərdən qoruyur. Amma Kiriskin taleyi hansı ulduza tapşırılacaq – bunu heç kim heç vaxt bilməyəcək. Bunu bircə sehrbaz özü, bir də gəzə görünməyən o bəxt ulduzu biləcək. Başqa heç kim.

* * *

Qayıq dalğalara yüngülçə baş vura-vura rahatca gedirdi. Alabaş buxtası çoxdan arxada qalmışdı.

Qoca Orqan artıq sönmüş çubuğu hələ də sümürərək, qayığın sarsılmaz gedişindən ləzzət alırdı.

Qayıq onun çox xoşuna gəlirdi, lap çox, axı, onu özü rəndələmişdi, özü oymuşdu. Ancaq qoca Orqan qeyri-ixtiyari olaraq kədərlənirdi; bu, bəlkə onun həyatında axırıncı əyvəkdir? Nə ola, hələ bir az da yaşaydı. Yenə də dənizə çıxayırdı.

Açıq dəniz Kiriski heyrətə saldı. Hər yan yalnız su idi.

Dünyanı başdan-başa su bürümüşdü.

Lakin böyüklər arxayı idilər. Əmrayın və Mılqun yenə də əvvəlki qayda ilə, gərilə-gərilə avar çəkirdilər.

Onlar bu minvalla üzürdüler. Böyüklər arxayındılar və özlərinə inanırdılar. Qoca Orqan isə lap sakit idi.

Ancaq Alabaş birdən-birə gözdən itdikcə, nədənsə, hamı bir vaxtda hərəkətə gəldi.

Ata:

- Alabaş getdi evə! – dedi.
- Hə, getdi! – deyə Mılqun təsdiqlədi.

Qoca Orqan da o tərəfə baxıb:

– Yəni doğrudan? Hə, deyəsən, gedib, – dedi, – Hə, əgər elədirsə, deməli, işimiz gedir. – Sonra da üzünü oğlana tutub bic-bic:

– Ehey, Kirisk, – dedi, – sən bəlkə Alabaşı çağırısan, necə olar, hə, bəlkə qayıdar?

Hamı güldü. Kirisk də güldü. Sonra o, bir anlıq fikrə gedib bərkədən dedi:

- Onda geriyə dönmək lazımdır, o, onda qayıdar!

Orqan gülümsəyərək:

- Nə tez geri qayıtməq istədin! – dedi. – Yaxşısı budur, gəl iş-

lə məşğul olaq. Keç yanına. Boş-boşuna tamaşa elədiyin bəsdir.

Kirisk qayığın burun tərəfindəki yerini tərk edib, qayığın dibindəki şeylərin – maral dərisinə bükülmüş bir cüt vinçester¹, qarpun², kəndir yumağı, balaca su çelləyi və azuqə torbasının üstündən adlayaraq, avarçəkənlərin yanından keçdikdə kişi tərini və kəskin tütün qoxusunu duydu.

Ata oğluna him elədi, ciyni ilə onun böyrünü yüngülçə dürtmələdi, ancaq kürəkləri əlindən buraxmadı. Amma Kirisk qeyri-iradi ata nəvazişinə bənd olmadı. Könlündən keçənə bax! Dənizdə hamı bərabərdir. Dənizdə nə atalar var, nə də oğullar! Dənizdə yalnız böyük var. Və onun icazəsi olmadan barmağını da tərpədə bilməzsən....

– Əyləş, rahatlan yanında, – Orqan uzun, qabarlı əliylə onun çiyninə toxunaraq, yer göstərdi. – Sən, deyəsən, bir az qorxubsan, hə? Əvvəlcə elə bir şey yox idi, ancaq sonra...

Kirisk pörtdü: demək, Qoca Orqan başa düşüb... Bununla belə, qəti etiraz etdi:

- Yo-ox, atkıçx, əsla qorxmamışam! Nədən qorxacağam?!
- Bəs nə, birinci dəfədir dənizdəsən.
- Nə olsun ki, birinci dəfədir?! – Kirisk təslim olmadı. – Mən heç nədən qorxmuram.

– Onda, əhsən! Amma mən birinci dəfə dənizdə üzməyə başlayanda, çoxdankı əhvalatdır, boynuma alıram ki, bərk qorxdum. Bir də baxanda gördüm ki, sahil görünmür və Alabaş da haraya isə çıxıb gedib. Ətrafda yalnız dalgalardır. Evə getmək istədim. Odey, istəyirsən onlardan – Əmrayindən və Milqundan soruş gör, ilk dəfə dəniz ovuna çıxanda əhvalları necə olub?

Cavabında onlar söhbəti duyurmuş kimi gülümsədilər, sinələrini kürəklərin üzərinə gərərək, başları ilə təsdiq etdilər.

- Mən isə qorxmuram! – Kirisk sözünün üstündə durdu.
- Əgər belədirsə, onda əhsən! – Qoca onu sakit elədi.
- İndi isə mənə de görüm, Alabaş ha tərəfdə qaldı?
- Kirisk qəfil sualdan fikrə getdi, sonra əliylə göstərdi:
 - Odey, orda!
 - Sən əminsən? Elə bil əlin əsir?
- Oğlan əlinin əsməsini yatırdıb, sağ tərəfi göstərdi:
 - Odey, orda!

¹ Vinçester-tüfəng.

² Qarpun-iri dəniz heyvanlarını ovlamaq üçün nizə, qarmaq.

– Hə, bax indi dəqiq oldu, – deyə Orqan razılaşdı. – Bəs, əgər kayak burnunu bu tərəfə döndərərsə, onda Alabaş harda olar?

- Odey, orda!
- Bəs, əgər külək bizi o tərəfə döndərərsə?
- Odey, orda!
- Bəs əgər sola üzümüz olarıqsa?
- Odey, orda!

– Yaxşı, indi isə de görünüm, necə təyin edirsən, axı, ətrafda gözə heç nə görünmür, hər yan sudur? – deyə Orqan bilmək istədi.

– İzah edə bilərsən?

- Mənim başqa gözlərim də var, – deyə Kirisk cavab verdi.
- O nə cür gözlərdir elə?
- Bilmirəm nə cür. O gözlər, yəqin, mənim qarnımdadır və onlar baxmaya-baxmaya görürler.
- Qarnında? – Hamı güldü.
- O da düzdür. – Orqan rəyini bildirdi. – Belə gözlər var.

Ancaq onlar qarında yox, başdadır.

– Mənimsə qarnımdadır. – Kirisk belə bir gözün yalnız onda ola bilməsi ilə artıq razılaşmış olsa da, öz dediyində durdu.

Bir müddət keçəndən sonra qoca Kiriski yenidən imtahana çəkməyə başladı və onda dənizin səmtlərini yadda saxlamaq qabiliyyəti olduğunu yəqin edib razı qaldı. Burnunun altında mızıldandı:

- Hə-ə, sənin qarnındakı gözlər pis gözlər deyil.

Onlar bu minvalla üzürdülər...

– Atkıçx! Atkıçx! Odey, ada! Kiçik Əmcək! – deyə Kirisk Orqanın qolundan tutub dartaraq, birdən sevinclə qışqırdı.

Orqan əliylə gözlərini günlüklədi:

– Hanı ada? – deyə inanmadı. Avarçəkənlər də oğlanın göstərdiyi səmtə təəccübə baxdalar.

Qoca burnunun altında:

– Ada olmamalıdır, – dedi, çünki oğlan onlar üçün gözlənilməz olan tamam başqa səmti göstərmişdi.

Oğlan yalan demirdi. Orada, çox-çox uzaqda, doğrudan da, dənizdə hərəkətsiz qalmış palçıqlı-bozumtul rəngli, əyri-üyrü zolaq görünürdü, elə bil suyun ortasında yerin çıxıntısıydı. Orqan bir xeyli vaxt diqqətlə baxdı. Nəhayət, inamlı:

– Yox, o, ada deyil, – dedi. – Kiçik Əmcəyə qədər biz birbaşa üzdüyümüz günbatan səmtində hələ çox getməliyik. Bu isə xeyli

kənardadır. Bir də o, ada deyil, – o, sözünə davam elədi. – Mənə belə gəlir ki, o, ada deyil.

Mılqun:

– Bu sularda heç vaxt belə ada olmayıb. Biz heç vaxt belə ada görməmişik, – dedi. – Kiçik Əmcək sol yanda olacaq, bunun nə olduğunu isə bilmirəm.

– Bu, duman, yaxud bulud olmaz ki? – deyə Əmrəyin yerindən dindi. – Yoxsa dalğalar belə qabarır, onda bəs nə üçün bir yana tərpənmir?

Amma ovçular səhv etməmişdilər. Çox keçmədi ki, Kiçik Əmcək adacığının səthi sudan göründü. Burada artıq heç bir şəkşübə yeri yox idi. Bu, balaca, başdan-başa daşlıq, təpəlik və doğrudan da, əmcəyi xatırladan quru çıxıntı idi.

Adanı görçək, hamının, xüsusən də Kiriskin üz-gözündə canlanma əmələ gəldi – deməli, dəniz nəhayətsiz deyildir. Və bu yerdə dəniz səfərinin ən maraqlı söhbəti başlandı.

– Hə. – deyə Orqan oğlanın başını tumarladı, – Alabaş özü evdə qalsa da, bizi adaya kimi ötürdü. Qaçib bizim dalımızca gəlsəydi, suda batardı, elə deyil?

– Bəs necə, – deyə Kirisk oyunun mənasını başa düşərək təsdiq elədi.

– Alabaş bizə onun üçün də lazımdır ki, qalib evi qorusun, biz isə onu yadda saxlayıb, azmadan ov yerinə çataq. Sən necə bilirsən, Alabaş bizə yenə lazım olacaq, ya yox?

– Yox, lazım deyil, – Kirisk yenə də qətiyyətlə cavab verdi. – Üzüb gedəcəyimiz yeri indi biz özümüz görürük.

– Sən bir az ağlına vuraydın bari! – Orqan tənə etdi. – Özün axı diribaş oğlansan.

– Bu Alabaş dənizin ortasında, uzaq adada daha nəyə lazım olacaqmış. Bizim Alabaş burada nəyə lazım ki?

– Bəs evə necə qayıdacaqsan? Hara, hansı səmtə üzəcəksən? Hə, fikirləş bir. Tapdın? Hansı yandan üzüb gəldiyimizi, adanın hansı yandan Alabaşa baxdığını yadda saxla, onda bilərsən, qayıdanbaş ha tərəfə səmt götürmək lazımdır.

Onlar üzərək, yavaş-yavaş adaya yaxınlaşdırılar. Sahildə ayrı ayrı daşlar və qayalar görünəndə, nerpa yatağını müəyyən etmək üçün, sahil boyundakı yerlərə diqqətlə baxa-baxa adanın ətrafına dolandılar. Kirisk çox səylə baxındı, o, sürüünü hamidan əvvəl gör-

mək istəyirdi. Ancaq onu xəbərdar elədilər – əgər heyvanları görə, lazımsız yerə səs-küy qoparmasın. Orqan dedi ki, nerpalar suyun qırığında sahil boyundakı daşların arasında yatırlar – onlar quruya gündə qızınmağa çıxırlar. Onların harda yerləşdiklərinə göz yetirmək, sonra isə hürkütməməkçün, sahilə gizli çıxıb, onlara yavaş-yavaş yanaşmaq lazımdır. Ancaq Kirisk onsuz da heç nə görə bilmədi. Sahillər bomboş idi.

Qoca Orqan başa düşdü ki, Kirisk heç nə görməyib.

– Hə, gördün sən? – deyə Orqan ondan soruşdu.

Oğlan yalan deməyə cürət etmədi.

– Xeyr, görmədim, – deyə etiraf etdi.

– Bir də yan alaq, – Orqan əmr etdi. – Daşların arasında ovu seçməyi öyrən. Yoxsa ovçu ola bilməzsən.

Mılqun Kiriskə dedi:

– Odey, sıniq köpək dişi kimi iti uclu daşı, bir də onun yaxınlığındakı qırmızımtıl, buz bağlamış təpəciyi görürsən, hə? Onların arasından bax.

Kirisk diqqətlə baxdı. Kirisk bu zaman dəniz heyvanlarının gövdələrini gördü. Bozumtul, xallı, parıldayan gövdələr qımlıdan-mırdılar.

Onlar yavaş-yavaş yeriyb, yataq yerinə yaxınlaşdırılar, sonra sürünen-sürünen getdilər. Kirisk də süründü. Tüfəngi sazlayıb atmaq məqamı yaxınlaşdqda isə yerlərindəcə quruyub qaldılar, cıqqırıqlarını çıxarmadılar.

Elə bu dəm bir daş Kiriskin dirsəyi altından qopub üzü aşağı diyirləndi. Sürü səksəndi, tez-tez sürünb, suya yumbalandı. Ancaq bu dəm atəş açıldı, yekə bir nerpa yerə sərildi. Mılqun vəziyyəti düzəltdi. Kirisk özünü itirdi.

– At! – deyə Əmrayın ona əmr elədi.

Qundaq Kiriskin ciynini güclü zərbəyə təpdi. Atəşin səsi qulaşına düşdü, bir anlığa qulaqları batdı, heç nə eşitmədi. Vura bilməməsi və onun günahı üzündən ovun əldən çıxması üçün Kirisk yamanca xəcalət çəkdi. Atası isə ona güllə verərək dedi:

– Doldur, at, tez ol!

O şey ki ona çox da çətin gəlmirdi – doldurmaq və atmaq – tüfəng atmağı öyrənəndə bu işin öhdəsindən dəfələrlə gəlməşdi, –indi baş tutmurdu. Vinçesterin çaxmağı o dəm sözə baxmadı.

Kirisk təngnəfəs, məyus, özündən narazı halda danışındı. Axı

o, daha çox şey gözləyirdi. Bu da mənim ovçuluğum!

Birdən dilxorçuluqdan ağlamamaq üçün oğlan bütün qüvvəti-ni toplayıb susdu. Ona çox ağır gəlirdi.

Sonra onlar vurulmuş nerpanın içalatını təmizləməyə başlayanda Mılqun Kiriskə təskinlik verib:

– Eybi yoxdur, sənin bəxtin hələ qabaqqadır, – dedi. – İndi isə Əmcəyə gedəcəyi, orada heyvan çox olur.

– Mən bir az tələsdim, – deməyə başlayan Kiriskin sözlerini atası yarımcıq qoydu:

– Özünü təmizə çıxartma. Heç kim birinci atəşdən ovçu olmur. Canın sağ olsun, tüfəng atmağı bilirsən, ov heç yana qaçmır.

Kirisk susdu, böyükər onu danlamadıqları üçün qəlbində onlara razılıq elədi.

Nerpanı sürüyüb qayığa apardular. Kirisk silahları – hər iki vinçesteri götürüb, onların dalınca gedirdi.

...Kiçik Əmcək arxada qalırdı. Ovçular orta Əmcəyə doğru istiqamət almışdilar. Gün artıq qüruba tərəf əyilmişdi. Bir az sonra Kiçik Əmcək gözdən itdi, elə bil dənizin dibinə endi, ancaq Orta Əmcək hələ görünmürdü. Yenə də hər yanı başdan-başa su bürüdü.

Oğlan çoxdan su içmək istəyirdi, lakin atasının qoyduğu qadağana uşaq sadəlövhilüy ilə sözsüz riayət edərək, özünü saxlayırdı. Atası ona hələ yola çıxmazdan qabaq demişdi ki, dəniz səfərinde içməli su həmişə güclə çatır, boş-boşuna, evdə olduğu kimi içmək olmaz. Hətta adalarda da bir damcı içməli su yoxdur.

Qoca Orqan su çəlləyini qayığın dibindən qaldırdı, suyu qovçadan içərisi qalaylanmış mis parça süzməyə başladı.

Kirisk əvvəl-əvvəl acgözlük'lə, axıra yaxın isə yavaş-yavaş içdi və bu vaxt hiss etdi ki, su artıq şışmış ağac iyi verir.

Sonra parçın dörddə üçü qədərincə avarçəkənlərə su verildi.

O iki nəfər, öz parçlarını dərhal boşaltdılar, onlara hələ yenə də su verildi. Bu dəfə Orqan avarçəkənlərin özlərini məzəmmət etməyi lazımlı bildi.

Fəlakəti birinci olaraq Kirisk gördü... Həyəcanla:

– Baxın! Baxın! – dedi.

Hamı karıxdı. Bir anlığa idarəsiz qalmış qayıq dalğalar üzərində oynamağa başladı. Və elə bu andaca dumanın örtüyü altından sanki canını xilas edib çıxmış böyük bir dalğanın nərəsi eşidildi.

Avarçəkənlər qayığın yönünü dalğa qabağına güc-bəla ilə yenice döndərmışdilər ki, firtınanın ilk zərbəsi Orqanın kayakını az qaldı çevirsin.

Hər şey birdən ümidsiz bir qaranlığa qərq oldu. Duman onları bir zülmət girdabına saldı. Hər şey yox oldu. O dəqiqədən nə səma göründü, nə dəniz, nə də qayıq. Onlar, hətta bir-birinin üzünü də seçə bilmədilər.

Kirisk oturacaqdan yapışib, vahimə içində tir-tir əsərək, qoca Orqanın ayaqlarına qısilmışdı.

O, Kiriskə doğru əyildi, qaranlıqda onu əliylə yoxladı, oğlanın sağ-salamat olduğunu biləndən sonra ona dedi:

– Kirisk, sən qorxma. Gəl suyu qayıqdan çıxardaq. Yoxsa bizim halımız pis olar.

Onlar xırda fasılədən istifadə edərək, yiğilmiş suyu atıb, qayığı boşalda bildilər. Və məhz onda, Orqan Kiriskin diqqətini gündüz su içdikləri balaca çəlləyə cəlb etdi. Orqan onun əlindən tutaraq:

– Kirisk, – dedi. – Budur bizim su çəlləyimiz. Yerini öyrəndin?

Yadında saxla: hər nə olursa-olsun, çəlləyi hifz edib saxla. Ondan tut, yapış, ancaq ondan ayrı düşmə. Hərgah bir şey olmuş olса, onsuz qalmaqdansa, bizim həlak olmağımız yaxşıdır. Sən məni başa düşdün? Heç kimə ümid olma... Eşidirsən?

Yaxşı ki, bu barədə dedi, yaxşı ki, oğlanı vaxtında xəbərdar elədi. Bu, çox tezliklə onun karına gəldi.

Bir qədər zəiflədikdən sonra fırtına yenidən tügyana gəlməyə başladı. Qayıq su yiğaraq, çökəməyə başladı. Avarçəkənlər hirsli-hirsli, var gücləri ilə çıçırdılar:

– At hər şeyi! Batırıq! Tulla hər nə var!

Oğlan çəlləyi altına alaraq, qayığın dal tərəfində künçə sıxılmışdı. O, başa düşürdü ki, onlar batırlar, ancaq o bu anın özündə də başçı Orqanın dediyini edir – su çəlləyini qoruyub saxlayırdı.

Yarıbatmış qayığı tez xilas etmək lazımdı. Orqan və Əmrəyin isə qayıqda nə varsa, hamısını çıxardıb dənizə atırdılar. Onlar üçün ən çətin şey nerpa cəmdəyi oldu. Onlar cəmdəyi böyük çətinliklə qaldırdılar və nəhayət, itələyib dənizə saldılar. Qorxulu vəziyyətdən də, yəqin ki, elə bu qurtardı...

* * *

Səhəri də heç bir dəyişiklik olmadı.

Heç bir külək, heç bir dəyişiklik yox idi.

Amma həmin o səhər oğlan böyüklerin üzlərinin bərk dəyişdiyinə çox heyrətləndi. Onlar yaman arıqlamış, sıfətləri çəkilmişdi, üzlərini cod tük basmışdı, gözləri cuxura düşmüşdü, onları elə bil ölüm xəstəliyi tutmuşdu.

Günü ən ağır bir məsələdən – suyu öz aralarında adama bir-iki qurtum bölməkdən başladılar. Orqan özü tökürdü. O, suyu birinci olaraq Kiriskə verdi. Kiriskin dözümü kəsilmişdi. O, dişlərlə parç şaqqlıdadaraq, suyu hörtdətdi. Yalnız bir anlığa hiss elədi ki, içi soyudu, yanğısı düşdü, həyecandan beyni uguldadı. Ancaq o, parç qaytaranda daxilindəki yanğı yenidən əvvəlkə halına gəldi, əvvəlkindən də artıq oldu, elə bil orada, içində canavar yuvasına od atılmışdı... Sonra Mılqun içdi. Sonra Əmrayın. Ancaq növbəsi çatanda Orqan özüyün bir damcı da tökmədi.

Nəhayət, Əmrayın güclə xırıldayaraq:

– Niyə belə edirsən, atkıçx? Özünçün də hamiya verdiyin ki-mi tök! – dedi. – Dünən də içməmisən. Ölmək ölməkdir, hamımız bir yedə ölərik!

– Mən keçinərəm! – deyə Orqan təmkinlə cavab verdi.

– Yox, bu, düzgün deyil! – Əmrayın səsini qaldırdı. – Onda mən də içməyəcəyəm! – deyə hirsli-hirsli əlavə etdi.

– Burda içiləsi bir şey qalmayıb. Boş söhbətdir. – Orqan qı-mışdı, yəni ki, siz nə ağılsız adamlarsız. Başını ağır-ağır buladı, tə-zədən çəlləyin tıxacını çıxartdı və parçın dibinə su süzdü: – Mənim əvəzimə qoy Kirisk içsin, – dedi.

– Al, Kirisk, iç, – dedi, – heç nə fikirləşmə.

Kirisk susurdu.

– İç, – dedi Mılqun.

– İç, – dedi Əmrayın.

– İç, – dedi qoca Orqan.

Kirisk tərəddüb edirdi. Susuzluqdan yanındı, bu bir neçə qur-tum suyu birdəfəyə hörtdətmək istədi, ancaq cəsarət eləmədi. İçini gəmirib dağidan istəyə tablaşaraq:

– Yox, – atkıçx, yox, özün iç, – dedi və hiss elədi ki, başı ya-man hərlənir.

Bu sözlərdən Orqanın əli əsdi, o, ağır-ağır köks ötürdü. Onun baxışları oğlanı razılıq hissi ilə oxşadı, kövrəldi.

— Mən çox ömür sürmüşəm, həyatımda bilirsən nə qədər su içmişəm. Sən isə hələ çox yaşamalısan ki... — O, sözünü deyib qurtardı. — Sən məni başa düşdün, Kirisk? İç, belə lazımdır, sən içməlisən. Məndən ötrü nigaran olma. Al!

Yenə də oğlan suyu hörtədərək, yalnız bir anlığa hiss elədi ki, içinə sərinlik yayıldı.

— İndi mənə qulaq asın! — dedi. O, sözlərini ağır-ağır söylədi, yəqin ki, bununla gücünü qoruyub saxlayırdı: axı o, artıq ikinci gündü ac-susuz idi. — Ola bilsin, duman hələ çox qalacaq. Belə illər olur. Belə hallar olur. Özünüz bilirsiniz. Duman dəniz üzərində yeddi-səkkiz, bəzən də on gün də qalır. Onun vaxtının nə qədər olduğunu isə heç kim bilmir. Əgər bu duman elələrindəndirsə, deməli, müqəddəratımız ağırdır. Suyumuz isə budur! — O, çəlləyi çalxaladı. Çəlləyin dibində cəmi bir ovuc-ovucyarımlıq su xışıldadı.

Orqan vəziyyətin ağırlığını başa düşürdü və onun öz vəziyyəti daha ağır idi. Qoca hamının gözü qabağında quruyub əldən gedirdi. Lakin hələ öz mətanətini saxlayaraq, ölməkdə olan ağacın öz kökү üstündə inamla dayandığı kimi dururdu.

— Mən o barədə fikirləşirdim ki, — deyə o, sözünə davam elədi, — daim göz-qulaq olmaq lazımdır, birdən aqukuk¹ bayquşu uşub keçə bilər. Aqukuk — bu vaxtlar dəniz üzərindən uçan yeganə quşdur. Əgər biz hər hansı bir ada ilə torpaq arasındayıqsa, onda aqukukun uçuşu bizə yol göstərə bilər. Heç bir yana dönəmdən, yalnız düz yolla. Aqukuk da həmçinin.

Orqanı düşüncələrdən Kirisk ayırdı. O, yavaşcadan soruşdu:

— Atkıçx, atkıçx, aqukuk nə üçün adalara uçur?

— Hə, yadımdan çıxıb sənə deyim. Bu cür dumanda dəniz üzərindən yalnız aqukuk uça bilər, — dedi. — Aqukuk adalara ov etməyə uçur, hərdənbir də körpə nerpa balalarını tutur. Aqukukun gözləri elədir ki, dumanda da, qaranlıq gecələrdə də gündüz kimi görür. Ona görə ki, bayquşdur. Ən böyük, ən güclü bayqus.

Kirisk havaxt yuxuya getdiyini dəqiq xatırlaya bilmirdi. Kiriskin yadına düşdü ki, uşaq vaxtı bir dəfə bərk xəstələnib, qan-tər içində yatanda da onun hali pis olmuş və o, yaman su istəmişdi.

Anası onu dilə tutur, yalvarırdı ki, su içməsin, deyirdi ki,

¹ Aqukuk—qütb bayquşu.

dözmək lazımdır, onda xəstəlik keçib gedər.

– Döz, əzizim! – deyirdi. – Səhərə kimi yaxşı olacaqsan. Sən ürəyində tez-tez “Göy siçan, su ver” de. Onda görərsən, halın yaxşı olacaq. Göy siçandan istə, əzizim, sənə su gətirsin... Ancaq sən yaxşı-yaxşı istə...

İndi qayıqda susuzluqdan odlanarkən, həmin əhvalat onun yadına düşdü. “Göy siçan, su ver!” O, anasının öyrətdiyi bu qəribə ovsun-andı ara vermədən öz-özünə piçildadı: “Göy siçan, su ver! Göy siçan, su ver!”

Oğlan özünü ovsunlayaraq bu yolla fikrini dağıtmaga çalışır, gah mürgüləyir, gah da yuxu arasında Orqanla Əmrayinin söhbətinə arabir qeyri-iradi qulaq asıb oyanırdı.

Əmrayın, kiminsə onları eşidə biləcəyindən ehtiyat edirmiş ki-mi, xısın-xısın:

– Özün məndən yaxşı bilirsən, ancaq fikirləş, atkıçx, – deyir-di, – sən ki, müdrik adamsan.

Orqan, görünür, yenə də öz dediyində duraraq:

– Fikirləşmişəm, çox fikirləşmişəm, belə yaxşı olar, – deyə cavab verdi.

Onlar bir anlığa susdular, sonra Əmrayin dedi:

– Biz hamımız bu qayıqdayıq, demək, hamımızın taleyi bir olmalıdır.

Qoca:

– Tale, tale, – deyə acı-acı donquldandı, xırıldaya-xırıldaya: – “Taleyn əlindən heç yana qaça bilməzsən, məlum şeydir, – dedi; – lakin tale o demək deyil ki, istədin-istəmədin, boyun əyməlisən. Madam bizim axırımız yetir, bizlərdən birimiz özü də taleyi tələsdirə bilər ki, o birilərin ömrü bir qədər uzanmış olsun. Özün bir fikirləş. Birdən yollar açıla, gücünüz çatınca sürəsiniz, torpaq da ar-tıq göz qabağında olmuş ola, amma özünüüzü torpağa çatdırmaq üçün bir neçə qurtum su çatmaya. Məgər yaxşı olar? Məgər adama ağır gəlməz?!

Sonra Əmrayin nə isə dedi. Kirisk onun sözlərini yaxşı eşidə bilmədi, amma Orqanın cavabını eşitdi:

– Yox, gözləyə bilmərəm. Məgər görmürsən? Taqətim çatmır. Yaxşı it gözdən iraq yerdə ölüür. Mən özüm belə edirəm.

Kirisk yuxulayırdı, amma bəzən sözləri hələ dumanlı şəkildə eşidirdi:

– Dayan. Fikirləş bir az...

Vaxtdır. Mən öz dövranımı sürmüşəm... Tutma məni... Gütüm yoxdur, tab gətirmirəm...

– Yaman qaranlıqdır.

– Nə fərqi var...

– Sənə deyiləsi sözüm hələ qurtarmayıb...

– Söz qurtarmır. Bizdən sonra da qurtarmayacaq.

– Yaman qaranlıqdır....

– Tutma məni. Tab gətirmirəm, gücüm tükənir. Mən isə istəyirəm özüm...

– Yaman qaranlıqdır....

– Siz hələ dözün, orda hələ bir az su var...

Kiminsə iri, cod əli kor-koranə gəzışərək, oğlanın başında ehmalca dayandı. Oğlan gözüyüxulu halda başa düşdü: o, Orqanın əli idi. İsti, ağır əl bir xeyli vaxt Kiriskin başında dayanıb durdu, elə bil ki, əl onu Kiriskin başını himayə etmək və yadda saxlamaq istəyirdi...

– Atkıçx! – Kirisk çağırıldı. Heç kim hay vermədi. Oğlan başını qaldırıb, hövlnak-hövlnak: – Atkıçx, atkıçx, hardasan? – dedi.

– Çığırma! – Əmrəyin tez onun yanına gəldi. O, oğlunu qucaqlayıb, bərk-bərk sinəsinə sıxdı. – Çığırma, atkıçx yoxdur! Çağırma onu!

Lakin Kirisk sözə baxmadı:

– Hanı mənim atkıçxım? Hanı? Hanı mənim atkıçxım?

– Di, qulaq as! Ağlama! Sakit ol, Kirisk, o, daha yoxdur – deyə atası onu tutmağa çalışdı. – Ancaq sən ağlama. O dedi ki, mən sənə su verim. Bizim hələ bir az suyu var. Bax, ağlamasan, mən sənə su verərəm. Təki sən ağlamayasan. Bir azdan duman çəkilib gedəcək, onda özün görəcəksən ki...

Onlar susurdular, heç nə barədə danışmirdılar. Danışmağa qorxurdular. Ancaq aradan bir xeyli keçəndən sonra Milqun kürəyi buraxdı. Əmrəyinə pərt-pərt:

– Suyu bö! – dedi.

Əmrəyin çellək dən parçın dibinə adama bir neçə qurtum su süzdü. Su köhnəlmışdı, iyi gəlirdi, kif təmi verirdi. Elə bunun özü də az qalmışdı. Bundan sonra üç-dörd içimlik ancaq bölmək olardı. Heç kim doyunca içmədi, içdikləri sudan heç kimin hali yaxşı olmadı.

Kirisk qayığın dal tərəfində gözləri yarıyumulu halda uzanmışdı. Başı ağırlaşmışdı, hərlənirdi, çətin nəfəs alındı. Boş mədəsi ara vermədən sıxlıır, sancırıcı. Yamanca su istəyirdi.

O, xəyala qapılıb, huşa getməyə çalışaraq, beləcə uzanmışdı.

Elə bu ara qayıq birdən bərk silkələndi və o, atasının həyəcanlı səsini eşitdi:

– Mılqun! Mılqun! Neyləyirsən? Dayan!

Kirisk başını qadırdı və mat qaldı. Qayıqın böyründən başı-aşağı əyilmiş Mılqun parçla dəniz suyu doldurub içirdi.

Əmrayın onun yanına cumdu, parçı əlindən qoparıb almağa çalışaraq:

– Boşla! – dedi.

Ancaq Mılqun təhdidəcisi bir vəziyyətdə hazır dayandı:

– Yaxın gəlmə, Saqqal! Öldürrəm!

Ağıza alınası olmayan bu acı-duzlu suyu o üst-başına calayaraq içirdi, su onun sinəsinə, qollarına töküldürdü: o, titrəyərək əlləriylə parçı başına çəkərək, özünü məcbur edərək, boğula-boğula içirdi.

Sonra o, parçı qayıqın dibinə tulladı və xırıldaya-xırıldaya, tövşüyə-tövşüyə arxası üstə yıxıldı. Mılqun gah kiriyyir, gah da yenidən əsəbi halda səksənir xırıldayı, ürək yanğıısından həlak olurdu. Ancaq bir necə vaxtdan sonra o, başını qaldırdı:

– Yanır, içim yanır! – deyib, köynəyinin yaxasını cırmağa başladı.

– Di, de görüm neyləyim? Sənə necə kömək edim? Orda hələ var? – deyə Əmrayın çəlləyi göstərdi. – Bir az töküm?

– Yox, – Mılqun imtina elədi. – İndi daha yox. İstəyirdim özümü birtəhər gecəyə çatdırım, sonra isə bizim rəhmətlik atkıçxın yoluyla gedim, ancaq çatdırı bilmədim. Neynək, qoy belə olsun. Yoxsa başqa bir şey edə bilərdim. Bütün suyu içə bilərdim. İndi isə mənim axırım çatıb... Mən özüm gedəcəyəm, hələ qüvvəm var...

Əmrayın öz dostu və qardaşı Mılqunu birtəhər sakit eləmək, ona nə isə demək istədi, ancaq o, qulaq asmaq istəmədi, o tələsirdi. O öz məşəqqətlərini biryolluq qurtarmağı qət etmişdi.

– Sən mənə heç nə demə, Əmrayın, artıq gecdir! – Mılqun dəli kimi donquldandı. – Mən özüm. Mən özüm gedəcəyəm. Siz isə ata-bala özünü həll eləyin. Belə yaxşı olar. Belə olduğuna görə bir az su var... Mən isə bu saat aşacağam. – Və Mılqun bu sözləri deyərək, qayıqın böyründən yapışdı, azca əyilərək qalxdı. Mılqun səntirləyərək, bütün gücünü toplayıb, Əmrayinə açıqlı-acıqlı baxdı:

– Sən mənə mane olma, Saqqal, – dedi. – Belə lazımdır. Sən mənə mane olma, əlvida. Bəlkə özünüüzü çatdırı bildiniz. Mən bu saat... sən isə dərhal aralan, kənara sür, get... Dərhal, gözləmə də... Əgər yaxın gəlmış olsan, çevirrəm. İndi isə kürəklə, Saqqal, bərk-bərk kürəklə. Eşidirsən, çevirrəm...

Mılqunun təhdid və yalvarışlarına tabe olmaqdan başqa Əmrayının ayrı çarəsi qalmadı. Qayıq ölgün dumani və sakit suları yararaq, baş alıb getdi. Kirisk yanıqlı-yanıqlı:

– Aki-Mılqun! Aki-Mılqun! Eləmə! – deyə ağladı.

Məhz bu an Mılqun qayıqın üstündən qüvvətlə aşdı. Qayıq

bərk yana əyildi və yenidən düzəldi.

Mılqun buz kimi soyuq suda çapalaya-çapalaya çığırdı:

– Kənara! Kənara üzün!

Duman dərhal onu gözdən itirdi. Ara sakitləşdi. Sonra, çibin viziltisi eşidilə bilən sükünetdə, bir daha səs gəldi – batan adamın son qışqırığı. Bu məqamda Əmrayın özünü saxlaya bilmədi.

– Mılqun! Mılqun! – deyə hay verdi və zar-zar ağlayaraq, qayığı geri döndərdi.

Onlar tez geri qayıtdılar. Mılqun isə artıq yox idi. Suyun səthi boş və sakitdi, elə bil heç nə olmamışdı. Və adam batan yeri müəyyən etmək daha çətin idi.

Əmrayın saqqalına axmış göz yaşını silərək burnunun altında:

– Hə, indi biz tək qaldıq, – dedi və özünü heç cür toxdada bilmədi. İçini çəkə-çəkə: – Mılqun, mənim vəfali Mılqunum, – deyə piçildədi.

Bir damcını da hədər yerə tökməmək üçün o, qaxsimış sudan müstəsna bir ehtiyatla əvvəlcə Kiriskə süzdü. Oğlan parçı dəri kimi qamarladı və öz su payını dərhal içəri ötürdü. Sonra Əmrayın, suyun əslində çəllək dibində lap bir az qaldığını görüb, özü üçün tökdü. Atasının əlində çəlləyin əyilməsinə görə, suyun lap az qaldığını Kirisk də başa düşdü. Əmrayın parçı əlində dalğın-dalğın saxlamışdı.

– Al, tut, – deyə o, bunu eləmək lazıim deyildisə də, parçı oğluna verdi. Əmrayın tıxacı kip-kip tıxadı və demək olar ki, dibinəcən boşalmış çəlləyi öz yerinə qoydu.

– İç, – deyə oğluna təklif elədi.

– Bəs sən? – Kirisk təəccübləndi.

Ata təmkinlə:

– Mən sonra, sən heç nə fikirləşmə, iç! – dedi.

Kirisk qaxsimış bu su payını da başına çəkdi. Yanğısı onun istəyincə yatmadı, ancaq necə olsa da, balaca bir yüngüllük duydı.

Atası:

– Hə, necədir?

Oğlan razılıqla:

– Bir qədər yaxşı oldum, – deyə piçildədi.

– Sən qorxub eləmə. Və yadında saxla ki, adam, hətta ağızına bir damcı su almadan iki-üç gün yaşaya bilər. Və hər nə olur-olsun, heç nədən qorxma...

Ata və oğul gecəni qayığın dibində özlərinə yer edərək bir-birinə bərk-bərk qışılıb qaldılar. Nə o yatdı, nə o biri. Susuzluq və acliq əlində əzab çəkən ata da, oğul da fikirləşirdi ki, görəsən, qabaqda onları nə gözləyir...

Əmrayın dişlərini bir-birinə sıxaraq, dərdli-dərdli inildədi və

heç bir söz demədi. O, oğluyla fikrən vidalaşırdı. Özü də bu vidalaşma nə qədər uzanırdısa, axırınca addımı atmaq da bir o qədər ağır və əzablı olurdu. Bu gecə başa düşdü ki, ötüb keçən həyatı, sən demə, onun indiki gecənin sələfi imiş. O, bununçün doğulubmuş və bununçün öldürüdү ki, ömrünü var gücüylə oğlunun ömründə uzatsın.

Kirisk oyananda təəccübləndi ki, bu gecə yeri əvvəlki gecələr-dəkindən isti olub. Onun üstü atasının gödəkcəsiylə örtülmüşdü. Oğlan gözünü açdı, başını qaldırdı – atası qayıqda yox idi. O, birdən sıçrayaraq, qayığı eşələyib axtardı, dumanlı dənizin səssiz-səmirsiz ənginliyini qəm dəryasına qərq edən tükürpərdici fəryad qopardı. Onun tənha, tam ümidsizlik və qəm dolu fəryadı uzun zaman kəsmədi. O, dəhşətlə, haldan düşənə kimi aqladı, sonra qayığın dibinə yıxılıb xırıldamağa, başını döyməyə başladı. Bu, ata və babalara onun mükafatı, onun məhəbbəti, onlardan ötrü qəmi və oxşaması idi.

Kirisk xiffət eləyib aqlayır, özünü bunda qınayırdı ki, yuxuya gedib, o, əgər yuxulamasayıdı, atasını heç vaxt və nə olur-olsun, buraxmazdı, onu əlləriylə, dişləriylə tutub buraxmazdı, kaş onlar bir yerdə həlak olaydilar, kaş acliq və susuzluqdan tez ölüydlər, ancaq tam və dəhşətli tənhaliqda tək qalmayaydı.

Kirisk başa düşürdü ki, bir azdan heç qımıldana da bilməyəcək. O, əlini üzünə apardı və dəhşətə gəldi: onun əli qurumuş, bacalaşmışdı.

Bu dəfə o, lazımlı olduğundan çox içdi. İndi su çəlləyin lap dibində, bircə içimlik qalmışdı və gələn dəfə qurtaracaqdı. Bir damcı da su qalmayacaqdı.

O, bir neçə dəfə özündən getdi, sonra yenidən özünə gəldi.

Elə bir an oldu ki, gerçəkdən özünü dənizə atmaq istədi. Ancaq gücü çatmadı.

Gecə Kirisk qayığın yırğalanmasından və dalğaların səsinə oyandı. Oğlan hövlnək qışqırdı, o başı üzərində ulduzlar görmüşdü. Hətta, ay da bulud arxasında tez-tez gizlənərək, bir neçə dəfə görsəndi.

Oğlan heyrətdən sarsılıb qalmışdı: ulduzlar, ay, külək, dalğalar – bütün bunlar həyatdı, hərəkətdi.

Qayıq issə dalğaların üstüylə getdikcə daha sürətlə üzürdü. Axınla üzürdü – sükansız və avarsız.

Tale var, tale var. Oğlan eşidə də bilərdi, eşitməyə də bilərdi. Ancaq o eşitdi. O, başı üzərində birdən qanad qıjıltısı və alatoran-

lıqda qayıq üzərindən alçaqdan nəyinsə uçduğunu eşitdi. O səksəndi və bir göz qırpmında onun quş olduğunu, geniş-geniş qanad çalan böyük, güclü quş olduğunu görə bildi.

— Aqukuk! — deyə o çıçırdı. — Aqukuk! — Özü də qütb bayquşunun uçuş istiqamətini izləyə və küləyi yadda saxlaya bildi. Küllək soldan idi, soldan boynunun ardına, sol qulağından bir azca arxaya vururdu.

O, quşun arxasında:

— Aqukuk! — deyə çıçırdı. O, indi vaxtilə Orqanın tutduğu sükkandan yapışmışdı və qayığı aqukukun uçduğu tərəfə yönəldirdi.

Məlum deyildi, qütb bayquşu haradan haraya uçur. Adadan materikə, yoxsa materikdən bir adaya. Ancaq Kirisk qoca Orqanın dediyini unutmadı — bu quş dəniz üzərində yalnız düz uçur. Bu, gecələr və dumanda uçan ən güclü quşdur. O, indi onun ardınca gedirdi.

* * *

Bütün ulduzlar içində hamidan çox Əmrayın ulduzu parladı. Dan yeri ağaran kimi bütün üfüqdə yalnız o, tək qalmışdı.

Səhər belə açıldı. Sonra dəniz üzərində gün çıxdı. Kirisk sevindi də, qorxdu da. Gündün çıxmasına sevindi, dənizin ucsuzbucaqsızlığından qorxdu. Oğlan yaddaşının köməyi ilə üzəməyə, külləkdən yayınmamağa çalışaraq, sükan kürəyindən həyəcanla yapışdı. Bu, usandırıcı bir hal idi... Onun yadında təkcə başının necə hərləndiyi və gözündə aləmin bir-birinə qarışib necə axdiği qalmışdı...

Qayıq indi özbaşına gedirdi...

* * *

Oğlan özünə gələndə gün göyün o biri qıraqına keçmişdi. O, dikələrək və titrəyən qollarına dayaqlanaraq, çətinliklə qayığın sükan yerinə qalxdı və gözüyümulu dayanıb başgicəllənməsinin keçməsini gözlədi. Sonra gözlərini açdı. Kirisk qənsərinə baxdı, gözlərini sildi və yerindəcə donub qaldı. Alabaş, dənizin tünd-yaşıl dikdiri arxasından çıxıb, düz onun üstünə gəlirdi. Alabaş onun qabağına qaçırdı. Ulu Alabaş!

Sahil indi dənizin kənarında boz-mavi dağ zolağı kimi görünürdü. Ağqulaqlı, ağpaçalı Alabaş isə bütün qayalardan ucada dayanmışdı və ləpədöyənin kükcrəyən kənarı da görünürdü. Havadakı sahil qağayılarının səsləri də eşidilirdi. Onu birinci olaraq qağayılard görmüşdülər. Qaya üzərində isə sıldırımda sönməkdə olan soraq tonqalının mavi tüstüsü dolasırdı...

Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş,
 Dönürəm yanına tənha, əliboş –
 Atkıçx Orqansız,
 Atam Əmrayinsız,
 Aki-Mılqunsuz.
 Məndən sor: Haradı qaldıqları yer?
 Əvvəl su ver içim, doyunca su ver...

Əsərin məzmunu ilə bağlı sual və tapşırıqlar

1. Əsərin əvvəlində Alabaş buxtası haqqında nə deyilir?
2. Balıqçılar dənizə hansı məqsədlə çıxmışdı?
3. Adada ov necə keçdi?
4. Balıqçılar qəfiydən dənizdə hansı fəlakətlə qarşılaştı?
5. Orqan Kiriskə aqukuk qusu haqqında nə deyir?
6. Qoca Orqan, Mılqun və Əmrayın özlərini nə üçün dənizə atırlar?
7. Kirisk qayıqda tək qalanda nə edir? O, hansı hisləri keçirir?
8. Kirisk necə xilas olur? O, özünə gələndə sahildə ilk gözü nə sataşan nə olur?
9. Əsərin məzmununu nağıl etməyi öyrənin.

Əsərin təhlilinə hazırlaşın

“Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş” povestində əmək adamlarından, ailəsini balıqçılıqla dolandıran, bütün həyatı dənizə bağlı olan insanlardan söz açılır. Bu sadə insanlar fəlakət baş və rəndə öz böyüklüyünü göstərir, müstəqil həyata yenice başlayan Kiriskin xilası barədə düşünürlər. Sizcə, bu insanları fədakarlığa sövq edən nədir? Əsəri oxuduqca bu suala cavab tapmağa çalışın.

Bu əsər barədə Bəxtiyar Vahabzadənin fikirləri ilə tanışlıq sizin üçün faydalı olacaqdır: “Çingiz Aytmatovun obrazlarının əksəriyyəti faciəvi vəziyyətlərə düşür və bu vəziyyətlərdə sınaqdan keçirilir. Maraqlı burasıdır ki, bu obrazlar düşdükleri çıxılmaz vəziyyətlərdə belə yenə insan olaraq qalır, əxlaqi keyfiyyətlərini saxlamağı bacarırlar. Bu mənada onun “Dəniz Kənarıyla qaçan Alabaş” povesti xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Yeddi yaşlı uşaq atası, atasının əmisi və babası ilə dənizə – balıq ovuna çıxır, dumana düşür, istiqaməti itirirlər. Bu, adı bir əhvalatdır. Lakin yazılıçı faciəvi vəziyyətdən xilas olmaq ümidiyi itirən adamların iç dünyalarına səyahətə çıxanda böyük ədəbiyyat yaranır. Bu vəziyyətdə, yəni həyatın ən böyük sınağı olan ölüm astanasında hər kəsin yalnız özünü deyil, o birisini düşünməsi onları insan olaraq saxlayır. Yazıcı bizi insanların bu fədakarlıq hissine inandıranda bu böyüklük qarşısında səcdəyə gəlir, özümüz də daxilən böyüyür və yüksəlirik.

İcməli suyun qurtarmaq üzrə olduğunu bilən baba növbəsi çatanda öz su payını içmir, o birilər onu nə qədər dilə tutursa da, rədd edir, onları yuxuya verib yeddi yaşlı nəvənin naminə gecə özünü dənizə atır.

Başqasının yaşaması üçün özünü qurban vermək! Budur insanın ən ali keyfiyyəti!.. Bu keyfiyyət qırğız milli ənənəsindən, “Manas” dastanından gelir.

Əsərdə başqalarını xilas etmək naminə özünü dənizə atan qoca Orqanın vida anında oğlu Əmrəyinə dediyi sözlərə diqqət yetirin: “Taleyin əlindən heç yana qaça bilməzsən, məlum şeydir, – dedi; – lakin tale o demək deyil ki, istədin-istəmədin, boyun əyməlisən. Madam bizim axırımız

yetir, bizlərdən birimiz özü də taleyi tələsdirə bilər ki, o birilərin ömrü bir qədər uzanmış olsun. Özün bir fikirləş. Birdən yollar açıla, gücünüz çatinca süresiniz, torpaq da artıq göz qabağında olmuş ola, amma özünüüz torpağa çatdırmaq üçün bir necə qurtum su çatmaya. Məgər yaxşı olar? Məgər adama ağır gəlməz?!"

Bu sözlərin mənası barədə dərindən düşünün. Qoca Orqanın sözləri onu bir insan kimi necə səciyyələndirir?

Əsərdə Mılqun, Əmrəyin obrazlarının təsvirinə diqqət yetirir. Onların qoca Orqan kimi özlərini dənizə atması sizdə hansı düşüncələr oyadır? Siz bu hərəkətin səbəbini nə ilə izah edirsınız?

Yaxın adamlarının ölümünün Kiriskə təsirini əks etdirən səhnələr üzərində düşünün. Bu anlarda onun hansı cəhətlərinin qabarıq şəkildə üzə çıxdığını müəyyənləşdirməyə çalışın.

Dənizə ilk balıq səfərinə çıxması, yaxın adamlarının ölümləri ilə onu xilas etməsi Kiriskə necə təsir etdi? Alabaş buxtasını görəndə oxuduğu mahnında o, kimləri xatırlayır? Nə üçün?

Sizcə, başına gelən hadisələrdən Kirisk hansı həyat dərsləri aldı?

Əsərdə ifadə olunan başlıca fikrin nədən ibarət olduğunu müəyyən-ləşdirin.

Müstəqil iş üçün

Bu əsərdə təsvir olunanlar, qəhrəmanların taleyi sizdə hansı hislər, düşüncələr doğurdu? Bu barədə fikirlərinizi ədəbiyyat dəftərinə yazın.

Əsər barədə təəssüratlarınızı valideynlərinizlə, dostlarınızla bölüşün, onların da fikrini öyrənin.

ƏDƏBİYYAT PROGRAMI

IX SINIF (96 saat)

GİRİŞ (1 saat)

Bədii ədəbiyyat və həyat həqiqəti. Bədii ədəbiyyatda fərdiləşdirmə və ümumiləşdirmə. Ədəbiyyatda varislik.

I. XX ƏSR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDAN

Cəfər Cabbarlı "Ana" (3 saat),

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Ana" şeirində müqəddəs varlığı - anaya sonsuz məhəbbətin bədii ifadəsi.

Səməd Vurğun "Mən tələsmirəm" (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Mən tələsmirəm" şeirində həyata bağlılıq, insanın yaşamaq eşqinin tükənməzliyi ideyasının ifadəsi. "Mən tələsmirəm" təkrirlərinin məna tutumu.

Sinifdən xaric oxu üçün: Səməd Vurğun "Körpünün həsrəti".

Almas İldirim "Əsir Azərbaycanım" (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Əsir Azərbaycanım" şeirində milli dövlətciliyini, müstəqilliyini itirən Azərbaycanın taleyi ilə bağlı müəllifin sonsuz kədərinin ifadəsi. Şeirin bədii və siyasi anlamda aktuallığı.

Sinifdən xaric oxu üçün: Almas İldirim "Arazla dərələşmə".

Əhməd Cavad "Göy göl" (2 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Göy göl" şeirində Göy gölün gözəlliyyinin bədii təsviri. Əsərdə şair nisgili.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Heca vəzni haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi.

Sinifdən xaric oxu üçün: Əhməd Cavad "Al bayraqa".

Hüseyn Cavid "Ana" (4 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Ana" əsərinin mövzusu, bədii konflikti. Səlma ana surətinin səciyyəsi. İnsan sevərlik, mərhəmətlə şər təbiətli insana mənəvi saflıq aşılamağın mümkünluğu ideyası.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Romantizm haqqında məlumat.

Mikayıll Müşfiq "Yenə o bağ olaydı" (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Yenə o bağ olaydı" şeirində xa-

tirələrin doğurduğu duyğuların bədii ifadəsi. Əsərin dilindəki obrazlılıq, təkrirlərin təsir gücü.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Məcaz haqqında məlumatın dərinləşdirilməsi.

Sinifdənxaric oxu üçün: Mikayıl Müşfiq "Duyğu yarpaqları" (seçmələr).

Süleyman Rüstəm "Təbrizim" (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında mə'lumat. "Təbrizim" şe'rində Vətənin birliyi, bölmənlərini ideyası. Əsərin bədii xüsusiyyətləri.

Sinifdənxaric oxu üçün: Süleyman Rüstəm "Dəymə".

Əli Tədənin Cənub mövzusunda şeirləri.

Süleyman Rəhimov "Minnətsiz çörək" (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında mə'lumat. "Minnətsiz çörək" əsərində insanın ləyaqətlə özür surməsi ideyasının ifadəsi. Mirzə Valeh surəti. Onun xarakterindəki başlıca xüsusiyyətlər.

Mir Cəlal "Göz yaşı romanı" ("Bir gəncin manifesti" romanından parça) (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Göz yaşı romanı" başlıqlı hissədə cəmiyyətdəki ədalətsizliyin, insan taleyinə laqeyd münasibətin təqiqidə. Bahar obrazı.

Rəsul Rza "Mən torpağam" (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Mən torpağam" şeirində insanın təbiətlə bağlılığı ideyası. Şeir dilinin obrazlılığı.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Sərbəst şeir haqqında məlumat.

Mirzə İbrahimov "Talesiz insanlar" ("Gələcək gün" romanından parça) (4 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Talesiz insanlar" fəslində həq-sizliğin hökm sürdüyü cəmiyyətdə sadə insanların taleyi. Musa kişi, Firdun obrazları.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Təsvir.

Səhənd "Fədailər marşı" (2 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Fədailər marşı" şeirində vətən uğrunda döyüşə hazır olmaq əzminin ifadəsi.

Sinifdənxaric oxu üçün: Sönməz "Yaşa taleyim".

İlyas Əfəndiyev "Geriyə baxma, qoca" (parçalar) (5 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Geriyə baxma, qoca" romanının mövzusu, ideyası. Əsərdə xalqımıza xas olan mənəvi keyfiyyətlərin təbliği.

İsa Hüseynov "Zəhər" (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. “Zəhər” hekayəsində sosial ədalətin pozulduğu cəmiyyətdə vətənə, torpağa ögey münasibətin doğurduğu bəlaların təsviri.

Sinifdənxaric oxu üçün: Sabir Əhmədov “Qurumuş meşənin mahnısı”.

Bəxtiyar Vahabzadə “Latın dili” (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. “Latın dili” şeirində özü öləndə dili yaşayan millətin tarixi şərəfi, özü yaşaya-yaşaya dilini itirən xalqın faciəsinin təsviri.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Bədii sual.

Sinifdənxaric oxu üçün: Bəxtiyar Vahabzadə “Ana dili”.

Xəlil Rza Ulutürk “Mənim dilim” (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. Əsərdə ana dilinin qüdrətinin tərənnümü. Şairin ana dilinə münasibəti, dilimizin əbədiliyi barədə düşüncələri. Şeirin dilinin obrazlılığı, sözlərin ustalıqla seçilməsi.

Anar “Keçən ilin son gecəsi” (4 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. “Keçən ilin son gecəsi” pyesində oğul-qız böyütmüş ananın tənhalıq sıxıntıları. Bayram şadlığında təklik qəmi keçirən ananın öz həyatının mənasını övladlarının xoşbəxtliyində görməsi.

Övlad biganalıyinə müəllif münasibəti.

Sinifdənxaric oxu üçün: Anar “Salur Qazan” (“Dədə Qorqud” povestindən parça).

Məmməd Araz “Bu gecə yuxumda Arazı gördüm” (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. “Bu gecə yuxumda Arazı gördüm” şeirində vətənin ikiyə bölünməsindən doğan nisgilin ifadəsi.

Əkrəm Əylisli “Ürək yaman şeydir” (4 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. “Ürək yaman şeydir” əsərində mənəvi saflığın, düzlük, doğruçuluq kimi əxlaqi keyfiyyətlərin qorunması ideyası, bunun bədii inikas özünəməxsusluğu.

Elçin “Bülbülün nağılı” (4 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. “Bülbülün nağılı” hekayəsində bülbülün azadlıq, doğma yurda qovuşmaq arzusunun allegorik inikası. Azadlığın həyatda ən böyük sərvət kimi mənalandırılması.

Sinifdənxaric oxu üçün: Elçin “Talvar”.

Cabir Novruz “Sağlığında qiymət verin insanlara” (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. “Sağlığında qiymət verin insanlara” şeirində mənəvi saflığa çağırış, insan şəxsiyyətinə ehtiram motivləri.

II. DÜNYA ƏDƏBİYYATINDAN SEÇMƏLƏR

Lev Tolstoy "Hacı Murad" (3 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. Dağlıstanın Rusiya istilasına qarşı milli azadlıq müharibəsi qəhrəmanı Şeyx Şamil hərəkatına rus ədibinin münasibəti. Hacı Muradın taleyindəki mürəkkəblik, mövqeyindəki təzadlı məqamlar.

Orxan Şaiq Gökyay "Bu vətən kimin" (2 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. Türkiyədə türkçülük iftixarının, vətənə layiqli övlad olmaq ideyasının bədii əksi.

Çingiz Aytmatov "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" (4 saat).

Həyatı və yaradıcılığı haqqında məlumat. "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" əsərində Orqan surəti. Onun müdrikiyi, xeyirxahlığı. Kirisk obrazı. Yaşlı nəslin gənc nəsil üçün fədakarlığı-millətin həmişəyaşarlığıdır ideyasının ifadəsi.

Bədii mətnlərin öyrənilməsi: 78 saat.

Sinifdənxaric oxu dərsləri: 8 saat.

Yazı vərdişlərinin inkişafı: 10 saat.

B A Ş L I Q L A R

Giriş	3
-------------	---

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatından

Cəfər Cabbarlı (<i>Ana</i>)	8
Səməd Vurğun (<i>Mən tələsmirəm</i>)	14
Almas İldırım (<i>Əsir Azərbaycanım</i>)	20
Əhməd Cavad (<i>Göy göl</i>)	25
Hüseyn Cavid (<i>Ana</i>)	31
Mikayıł Müşfiq (<i>Yenə o bağ olaydı</i>)	56
Süleyman Rüstəm (<i>Təbrizim</i>)	63
Süleyman Rəhimov (<i>Minnətsiz çörək</i>)	69
Mir Cəlal (<i>Göz yaşı romanı</i>)	79
Rəsul Rza (<i>Mən torpağam</i>)	87
Mirzə İbrahimov (<i>Talesiz insanlar</i>)	93
Səhənd (<i>Fədailər marşı</i>)	108
İlyas Əfəndiyev (<i>Geriyə baxma, qoca</i>)	113
İsa Hüseynov (<i>Zəhər</i>)	129
Bəxtiyar Vahabzadə (<i>Latin dili</i>)	138
Xəlil Rza (<i>Mənim dilim</i>)	146
Anar (<i>Keçən ilin son gecəsi</i>)	152
Məmməd Araz (<i>Bu gecə yuxumda Arazi gördüm</i>)	168
Əkrəm Əylisli (<i>Ürək yaman şeydir</i>)	173
Elçin (<i>Bülbü'lün nağılı</i>)	187
Cabir Novruz (<i>Sağlığında qiymət verin insanlara</i>)	195

Dünya ədəbiyyatından seçmələr

Lev Tolstoy (<i>Hacı Murad</i>)	198
Orxan Şaiq Gökyay (<i>Bu vətən kimin?</i>)	211
Çingiz Aytmatov (<i>Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş</i>)	215
Ədəbiyyat programı	235

**Bilal Ağabala oğlu Həsənli
Necəf Həsən oğlu Necəfov**

ƏDƏBİYYAT

*Ümumtəhsil məktəblərinin
9-cu sinfi üçün dərslik*

Redaktor

Kompyuter dizaynı

Korrektoru

H.Eldarova

V.Nağıyev

N.Ələkbərova

Çapa imzalanıb 02.03.2009. Formatı 70x100 $\frac{1}{16}$. F.ç.v. 15.

Ş.ç.v. 18,72. Ş.r.o. 74,88. Məktəb qarnituru.

Ofset kağızı. Sayı 500 nüsxə. Qiyməti 5 man. 50 qəp.

“Xəzər-Etiket”

